

**T.C.
KAHRAMANMARAŞ STU İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**ARAP DİLİNDE LAFZÎ BEDÎ‘
SANATLARI VE KUR’ÂN’DA
KULLANIMI**

Sümeyye HURŞİTOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ-2025**

T.C.
KAHRAMANMARAŞ ST İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ARAP DİLİNDE LAFZÎ BEDÎ‘
SANATLARI VE KUR’ÂN’DA
KULLANIMI**

DANIŞMAN : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
JÜRİ : Doç. Dr. Harun ÖZEL
JÜRİ : Doç. Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ

Sümeyye HURŞİTOĞLU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAHRAMANMARAŞ
TEMMUZ-2025

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ARAP DİLİNDE LAFZÎ BEDÎ‘ SANATLARI VE
KUR’ÂN’DA KULLANIMI**

Sümeyye HURŞİTOĞLU

Danışman : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN

Yıl : 2025, Sayfa: VII+104

Jüri : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Başkan)
: Doç. Dr. Harun ÖZEL (Üye)
: Doç. Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ (Üye)

Bedî‘ sanatları, bir metnin estetik değerini artırmak, anlamı derinleştirmek ve dinleyici üzerinde etkili bir izlenim bırakmak amacıyla kullanılan edebî sanatlardır. Arap edebiyatının kadim geçmişinde şiir ve hitâbet sanatlarında sıkça yer bulan bu sanatlar, İslam’ın gelişiyle birlikte Kur’ân-ı Kerim’de de çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Kur’ân ayetlerinde sıkça karşılaşılan cinâs, seci‘, tazmîn, iktibâs gibi lafzî bedî‘ sanatlar, Allah’ın kelamının hem anlam hem de ahenk bakımından mükemmelliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, Arap dili ve belâgatinin önemli bir dalı olan lafzî bedî‘ sanatlarını ve bunların Kur’ân-ı Kerim’deki kullanımını ele almayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ilk bölümünde, lafzî bedî‘ sanatlarıyla ilgili daha önce yapılan araştırmalara yer verilmiş; çalışmanın söz konusu sanatları ele alış biçimi açısından önceki akademik araştırmalardan hangi yönleriyle ayrıldığı ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, bedî‘ sanatlarının teorik arka planı ve Arap edebiyatındaki tarihsel gelişimi ele alınmıştır. Kur’ân-ı Kerim’deki örneklerle bu sanatların nasıl kullanıldığı detaylı bir şekilde incelenerek; ayetlerdeki dilsel incelikler ve estetik güzelliklerin, dinleyici ve okuyucu üzerinde oluşturduğu etkiler ortaya konulmuştur. Sonuç kısmında ise Kur’ân’da yer alan bedî‘ sanatlarının hem ilahi mesajın anlaşılmasına katkıda bulunduğu, hem de Arapça’nın ifade gücünü zirveye taşıdığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Arap Dili, belâgat, lafzî bedî‘ sanatlar, Kur’ân-ı Kerim, estetik, dilsel incelikler, anlam derinliği.

KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF BASIC ISLAMIC SCIENCES

ABSTRACT

MA THESIS

**VERBAL BADI‘ FIGURES IN THE ARABIC LANGUAGE
AND THEIR USAGE IN THE QUR’AN**

Sümeyye HURŞİTOĞLU

Supervisor : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN
Year : 2025, Pages: VII+104
Jury : Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN (Chairperson)
: Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZEL (Member)
: Assoc. Prof. Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ (Member)

Badi‘ figures are rhetorical devices employed to enhance the aesthetic value of a text, deepen its meaning, and leave a powerful impression on the audience. Rooted in the ancient traditions of Arabic poetry and oratory, these figures became increasingly prominent with the advent of Islam, finding profound expression in the Qur’an. Among the most frequently encountered verbal badi‘ figures in the Qur’anic discourse are jinās (paronomasia), saj‘ (rhymed prose), tazmīn (insertion), and iqtibās (allusion), all of which reflect the divine word’s perfection in both form and meaning. This study aims to examine the use of verbal badi‘ figures an essential branch of Arabic rhetoric—in the Qur’an. The first section reviews previous scholarly research on the subject and identifies how this study diverges from earlier works in its treatment of these rhetorical devices. The second section outlines the theoretical background and historical development of badi‘ figures in Arabic literature. Provides a detailed analysis of their usage in the Qur’an through selected examples, highlighting the linguistic subtleties and aesthetic qualities that contribute to the text’s profound impact on listeners and readers alike. The conclusion underscores how these rhetorical devices not only facilitate the comprehension of the divine message but also elevate the expressive capacity of the Arabic language to its highest form.

Keywords: Arabic Language, rhetoric, verbal badi‘ figures, the Qur’an, aesthetics, linguistic subtleties, depth of meaning.

ÖN SÖZ

Edebiyat, insanlık tarihinin en eski ve en etkili anlam inşa pratiklerinden biri olarak, bireylerin ve toplumların düşünce dünyasını, estetik anlayışını ve kültürel mirasını şekillendiren temel bir disiplindir. Sözcüklerin anlam düzeyinde kazandığı derinlik ile ses ve yapı bakımından sahip olduğu ahenk, edebî metni yalnızca bir iletişim aracı olmaktan çıkarak estetik değeri haiz bir sanat eserine dönüştürmektedir. Bu çerçevede Arap belâgatı, özellikle klasik dönem itibarıyla, dilin estetik potansiyelini en üst düzeyde kullanan güçlü bir edebî ve retorik gelenek olarak öne çıkmaktadır. Bu gelenek içerisinde önemli bir yere sahip olan bedî' sanatları, hem anlam hem de lafız düzleminde metnin edebî kıymetini artıran ve okuyucuda estetik bir zevk uyandıran söz sanatları arasında yer almaktadır.

Söz konusu sanatlar, İslam öncesi Arap şiirinde ve hitabetinde çeşitli formlarda görülmekle birlikte, Kur'ân-ı Kerim'in nazil olmasıyla birlikte içerik ve biçim açısından daha ileri bir düzeye ulaşmış; böylece belâgatın zirvesi olarak kabul edilen ilahî hitapta en mükemmel biçimde temessül etmiştir. Kur'ân-ı Kerim, yalnızca bir kutsal metin değil, aynı zamanda içerdiği lafzî ve manevî sanatlarla dilin sınırlarını zorlayan, edebî kudreti yüksek bir beyan örneğidir. Bu bağlamda cinâs, seci', tazmîn ve iktibâs gibi lafzî bedî' sanatlarının Kur'ân'daki kullanımı, hem mânânın zenginleşmesini hem de metnin lafzî yapısının güçlenmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu sanatlar, Kur'ân'ın îcâzını ortaya koyan temel unsurlar arasında değerlendirilmelidir.

Bu çalışma, lafzî bedî' sanatlarını teorik olarak aynı zamanda da uygulamalı düzlemde ele almayı; söz konusu sanatların Kur'ân-ı Kerim'deki kullanım biçimlerini, işlevsel ve lafzî yönleriyle birlikte incelemeyi amaçlamaktadır. Tezin birinci bölümünde, konuya dair literatürde yer alan çalışmalar sistematik bir şekilde taranmış; bu çalışmanın yöntemi, kapsamı ve özgün katkısı ilgili çalışmalarla mukayese edilerek ortaya konulmuştur. İkinci bölümde, bedî' sanatlarının terminolojik çerçevesi çizilmiş, tarihsel arka planı ve Arap edebiyatındaki gelişim seyri incelenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'den seçilen örnekler üzerinden lafzî bedî' sanatlarının uygulamaları tahlil edilerek metin içi işlevleri ve anlam inşasına katkıları analiz edilmiştir.

Bu tez çalışması ile, Kur'ân'ın lafzî boyutundaki estetik yapının daha yakından anlaşılmasına katkı sağlanması; aynı zamanda Arap dili ve belâgatı alanında yapılan akademik çalışmalara yeni bir perspektif sunulması hedeflenmektedir. Araştırmanın, ilgili alandaki bilimsel bilgi birikimini zenginleştirilmesi ve müteakip çalışmalara teorik ve metodolojik zemin hazırlaması temenni edilmektedir.

Sümeyye HURŞİTOĞLU
KAHRAMANMARAŞ/TEMMUZ-2025

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde bilgi ve tecrübeleriyle yolumu aydınlatan değerli hocam Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN'a, Prof. Dr. Faruk ÇİFTÇİ hocama, Doç. Dr. Harun ÖZEL hocama ve Doç. Dr. Hüseyin ERSÖNMEZ hocama en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Akademik hayatım boyunca beni destekleyen ve üzerimde emeği olan tüm hocalarıma şükranlarımı arz ederim.

Her zaman yanımda olan, dostlukları ve teşvikleriyle bu süreci kolaylaştıran sevgili dostlarım Ayşe Seyithanoğlu ve Ayşe Ateş'e özel bir teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, sabrı, anlayışı ve desteğiyle her zaman yanımda olan sevgili eşim Mustafa Ertuğrul Hurşitoğlu'na gönül dolusu minnetlerimi ifade ederim. Bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese gönülden teşekkür ederim.

Sümeyye HURŞİTOĞLU
KAHRAMANMARAŞ/TEMMUZ-2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
ÖN SÖZ	III
TEŞEKKÜR.....	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Önemi	1
1.2. Konunun Kapsamı ve Ana Planı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	2
2. KONUYLA İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR	3
3. BEDÎ'	9
3.1. Bedî' İlminin Doğuşu ve Kavramsal Çerçevesi.....	9
3.2. Mânevî Bedî' Sanatları	11
3.3. Mânevî Bedî' Sanatlarının Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi.....	11
3.4. Tıbâk	12
3.5. Müşâkele	13
3.6. Aks	14
3.7. Taksîm	15
3.8. Leff-ü Neşir.....	15
3.9. Cem'	16
3.10. İrsâd.....	17
3.11. Mübâlağa	18
3.12. Hüsni't-ta'lîl	18
3.13. İdmâc.....	19
3.14. Tevcîh	19
3.15. Tecâhülü'l-ârif.....	20
3.16. İstidrâc.....	21
3.17. Tevriye (Îham).....	22
3.18. Tefrîk	24
3.19. Lafzî Bedî' Sanatları	25
3.20. Lafzî Bedî' Sanatlarının Doğuşu ve Kavramsal Gelişimi.....	25
3.21. Lafzî Bedî' Sanatlarının Önemi	26
3.22. Cinâs.....	27
3.23. Seci' (Sec', Fasl)	32
3.24. Reddu'l-'acûz alâ's-sadr.....	35
3.25. 'Akd	39

3.26. Tazmîn.....	43
3.27. İktibâs.....	50
3.28. İ'tilâf.....	57
3.29. Tahyîr	59
3.30. Telmîh.....	63
3.31. Hüsni'l-ibtidâ (Berâat-i İstihlâl).....	68
3.32. Hüsni't-tehallus	70
3.33. Hal.....	75
3.34. İktidâb	76
3.35. Hüsni'l-intihâ	80
3.36. Suhûlet	83
3.37. Tefvît	85
3.38. Teşrî'	87
3.39. Mümâsele	89
3.40. Müvâzene	91
4. SONUÇ.....	94
KAYNAKLAR	96
ÖZGEÇMİŞ	

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: İbn (Oğlu)
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hız.	: Hazreti
NEÜİFD	: Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
No	: Numara
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
r.a.	: Radıyallâhu Anh
RTEÜİFD	: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Sad.	: Sadeleştiren
Sav	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Tkd.	: Takdim
Trc.	: Tercüme eden
ty.	: Tarih yok
Vb.	: Ve Benzerleri
Vd.	: Ve Diğerleri
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayınevi yok

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Önemi

Edebî üslubun temel taşı olan dil sanatları, Arap edebiyatının da temel unsurlarından biri olmuş, İslam öncesi dönemde şiir ve hitâbet metinlerinde önemli bir yer tutmuştur.¹ Bu sanatlar, metinlerin estetik değerini artırmakta olup böylece okuyucu veya dinleyici üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Özellikle şiirde, kelimelerin seçimi, ses uyumu, kafiye ve nazım gibi unsurlar metnin güzelliğini ve etkileyiciliğini belirlemiştir.

Dil sanatları, Arap edebiyatı tarihinin her döneminde büyük bir öneme sahip olmuştur.² İslam'ın gelişyle birlikte Kur'an, Arap edebiyatının zirvesi olarak kabul edilmiştir.³ Aynı zamanda Kur'an, edebî geleneğin sürdürülmesinde ve gelişiminde de temel bir rol oynamıştır. Bünyesindeki dil sanatları ile Arap edebiyatında yeni bir üslup ve estetik anlayışın doğmasına yol açmıştır.⁴ Kur'an'ın nazmı, kafiye düzeni, mecâz kullanımı, teşbîh ve cinâs gibi sanatlar, edebî dilinin zenginliğini ve derinliğini göstermiştir. Kur'an, Arap edebiyatında yeni bir dönem başlatmış ve sonraki edebî eserlerde de etkisi açıkça görülmüştür.

Bu araştırma ile; Arap belâğati ve Kur'an'ın dil sanatları üzerine mevcut literatüre yeni veriler ve yorumlar eklenmesi, daha önce işlenmemiş veya yeterince derinlemesine ele alınmamış konuların gün yüzüne çıkarılması, Kur'an'daki lafzî bedî sanatı örneklerinin detaylı incelenmesi hedeflenmektedir. Aynı zamanda Kur'an metinlerinin anlam derinliğinin ve sanatsal üsluplarının daha iyi anlaşılmasına hizmet

¹ Şevki Dayf, "Târîhu'l-edebi'l-'Arabî" (Mısır: Dâru'l-me'ârif, ty.), 1/142-143; Muhammed Şedid, "Menhecu'l-kıssa fi'l-Kur'an" (Suudi Arabistan: y.y.,1984), 5; Şeyh Emin Bekrî, "Ta'biru'l-fenniyyu fi'l Kur'an" (Beyrut: Daru's-şuruk, 1980), 145; Mehmet Soysaldı, "Kur'an-ı Kerim'de Müşâkele Sanatı" *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/1 (2017), 1; İdris Şengül, "Kur'an Üzerine", *Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1998), 241; İsmail Cerrahoğlu, "Kur'an-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır, Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız?", *Diyanet Dergisi* 27/4 (1991), 34-36.

² Nallino Carlo, *Tarihu'l-edebi'l-'Arabi* (Kahire: 1954), 53-54; Mehmet Yalar, "Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Cahiliyye Şiirinin Sosyal Arka Planı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1, (2006), 80.

³ Mustafa Yıldırım, "Kur'an Sanatı ve Estetiği Üzerine," *İstem Dergisi* 16 (2010), 162-163; İbnu Hişam, *Siretu'n-nebeviyye* (Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-'arabiyye, 2023), 1/366; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: 1971), 36-37.

⁴ Yakup Eroğlu, "Kur'an-ı Kerim'in Arap Diline Etki ve Katkıları", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 7 (Ağrı: 2020), 183; Ahmet Subhi Furat, *Arap Edebiyatı Târîhi* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996), 111; Halim Öznurhan, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat (Kur'an'ın Arap Diline Tesiri)* Ed. Mustafa Çağrı, (İstanbul: Kuramer Yay., 2019), 123; Hayrettin Hoca, "Fazlu'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve eseruhû fi hıfzî'l-lugati'l-'arabiyye ve isrâihâ", *Pencap Üniversitesi Mecelletü'l-kısmi'l-'arabî* 19/23, (Pencap: 2012), 3; Yusuf Sancak, *Arapça-Türkçe Bağlamında Dilde Değişmeler ve Gelişmeler* (Ankara: Fecr Yayınları, 2014), 4; Enver Cündî, *Fushâ lugatu'l-Kur'an, Dâru'l-kitâbi'l-benânî* (Beyrut: Mektebetü'l-medrese, 1402/1987), 30; Nurettin Turgay, "Kur'an ve Arap Dili", *Diyanet İlmi Dergisi* 34/43(1998), 77.

etmesi amaçlanmaktadır. Böylece Kur'ân araştırmaları ve genel itibarıyla İslam edebiyatı çalışmaları için araştırmanın önemli bir katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Edebî sanatların ve bu sanatların kullanımının lafza ve mânâyâ dair katkılarının sistematik bir şekilde incelenmesi, Arap edebiyatının estetik ve dilsel özelliklerinin daha iyi anlaşılmasına dair temel bilgiler sunması, Arap dili ve belâğati üzerine yapılan akademik çalışmalara katkıda bulunması, Kur'ân'daki sanatların tarihsel ve kültürel kökenlerinin anlaşılması, Arap edebiyatının gelişiminin ve kültürel bağlamının açıklığa kavuşturulması, Arap dili ve edebiyatı öğretiminde kullanılabilecek örnekler sağlanabilmesi noktasında bu çalışma önem taşımaktadır.

1.2. Konunun Kapsamı ve Ana Planı

Tarihsel ve dil bilimsel perspektifler açısından İslam öncesi Arap edebiyatından bu yana lafzî bedî' sanatları ve Kur'ân'daki kullanımı bazı örnek ayetler üzerinden açıklanmıştır. Kur'ân'daki lafzî bedî' sanatlarının dil bilimsel açıdan tahlili ve bu sanatların Arap belâğati üzerindeki etkilerine temas edilmiştir. Araştırma sürecinde, her bir sanat türüne verilen örnek sayısı, söz konusu sanatın Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanım yoğunluğuna göre farklılık arz etmektedir; bu nedenle bazı sanatlara daha çok, bazılarına ise sınırlı sayıda ayet örneğiyle yer verilmiştir. Sonuç kısmında araştırmamızın bulguları ortaya konulmuş, lafzî bedî' sanatlarının Kur'ân'daki yeri ve önemi açıklanmış olup, buna uygun çıkarımlar yapılmıştır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada, konunun belirlenmesi ve metnin oluşturulması aşamalarında kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda; Kur'ân tefsirleri, klasik Arap edebiyatı metinleri, yayınlanmış tezler, edebî analizler, akademik makaleler, bildiriler ve konuyla ilgili çeşitli kitaplardan yararlanılmıştır. Metnin oluşturulmasında bilimsel araştırma standartları ve uygun yöntemler esas alınmıştır. Klasik dönem eserleri ile modern kaynaklar üzerine yapılan bu literatür taraması neticesinde, İslam öncesi dönemden günümüze kadar uzanan süreçte, büyük bölümü Arapça olmakla birlikte birçok Türkçe eserden de faydalanılmıştır. Teknik aşamada, metin analizi ve karşılaştırmalı inceleme yöntemleri çalışmada etkin biçimde kullanılmıştır. Çalışmada İsnad 2 atıf sistemine bağlı kalınmıştır.

Çalışmada ismi geçen ve vefat tarihleri kesin olarak bilinen şahısların vefat tarihleri ö. kısaltması kullanılarak hicrî ve milâdî yıl şeklinde yazılmıştır.

2. KONUyla İLGİLİ ÖNCEKİ ÇALIŞMALAR

Günümüzde kaleme alınmış olan, tez konumuzla alâkalı akademik çalışmaların, yapılan incelemeler neticesinde konuyu şu bağlamlarda ele aldıkları tespit edilmiştir:

1. Emrullah Tuncel, 2008, *Arap Dili ve Belâgatinde Mübâlağa*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Tuncel'in bu tezi, mübâlağa sanatının Arap dili ve belâgatındaki yerini ve önemini vurgulayarak, bu sanatın edebî metinlerdeki kullanımını detaylı bir şekilde ortaya koymaktadır. Çalışma, Arap dili ve belâgatı alanında yapılan araştırmalara katkı sağlayarak, mübâlağa sanatının anlaşılmasına ve öğretilmesine yardımcı olmaktadır.

2. Süleyman Cesur, 2015, *Arap Dili ve Belâgatinde Tıbâk Sanatı*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Bu çalışmada tıbâk sanatının tanımı ve tarihsel gelişimi ele alınmaktadır. Ayrıca, tıbâkın diğer bedî' sanatlarıyla olan ilişkisi ve karıştırıldığı noktalar açıklanmaktadır.

Tıbâkın çeşitli türleri detaylı bir şekilde incelenmektedir. Örneğin, tıbâk-ı selb (olumsuz tıbâk), tıbâk-ı ihâmü't-tezâd (tezat yansıması) gibi türler açıklanmakta ve her biri için Kur'ân ayetleri, hadisler ve şiirlerden örnekler sunulmaktadır. Tıbâk sanatının anlamı nasıl derinleştirdiği ve metne nasıl katkı sağladığı analiz edilmektedir. Ayrıca, tıbâkın muhatap üzerinde oluşturduğu etki ve anlatım gücüne katkısı değerlendirilmektedir.

3. Mehmet Köklüdağ, 2021, *Arap Dilinde Gerçekliğin Farklı Tezâhür Biçimi Olarak Mecâz Sorunu*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi: Bu çalışma mecâzın Arap dilindeki işlevlerini derinlemesine inceleyen özgün bir çalışmadır. Tez, mecâzın sadece edebî bir süsleme değil, aynı zamanda gerçekliğin farklı yönlerini ifade etme aracı olduğunu savunmaktadır.

Köklüdağ, mecâzı dilin sadece estetik bir unsur olarak değil, aynı zamanda bilgi üretme ve gerçekliği kavrama aracı olarak ele almaktadır. Bu bağlamda, mecâzın ilmî boyutlarını tahlil etmektedir. Tez, mecâzın gerçekliği sadece yansıtan değil, aynı zamanda inşa eden bir unsur olduğunu vurgulamaktadır.

Araştırma, Abdülkâhir Cürçânî'nin (ö. 471/1078-79) belâgat teorileriyle Paul Ricoeur'ün metafor anlayışını birleştirerek, mecâzın hem klasik hem de modern yorumlarını sentezlemektedir. Bu yaklaşım, mecâzın dilsel ve düşünsel işlevlerini daha geniş bir perspektiften değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Tez, mecâzın yapısal ve mânâya dair yönlerini detaylı bir şekilde incelemektedir. Mecâzın sadece kelime düzeyinde değil, cümle ve metin düzeyinde de anlam oluşturduğunu göstermektedir. Bu analiz, mecâzın dilin derin yapısındaki rolünü ortaya koymaktadır.

Köklüdağ'ın çalışması, mecâzın Arap dili ve belâgatındaki yerini yeniden değerlendiren, mecâzın lügavî, fikrî ve kültürel boyutlarını bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktadır.

Ayşe Meydanoğlu, 2019, “*Arap Dili ve Belâgatı'nda Cinâs Sanatı*”, Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi, Makale: Ayşe Meydanoğlu'nun bu çalışması, Arap belâgatının önemli lafzî sanatlarından biri olan cinâsın teorik temellerini ve uygulamadaki yansımalarını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Yazar, bu sanatı klasik belâgat kaynakları ışığında tanımlamakta ve sınıflandırmakta, ardından edebî metinlerden seçtiği örneklerle açıklamaktadır.

Makale, belâgat literatürünün temel taşları olan Cürcânî Sekkâkî (ö. 626/1229) ve İbnu'l-Mu'tez (ö. 296/908) gibi alimlerin görüşlerine dayanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, sadece bir derleme değil; aynı zamanda tarihî süreç içerisinde cinâs sanatının geçirdiği evreleri de yansıtan bir inceleme niteliği taşımaktadır. Meydanoğlu, cinâs sanatının kullanımında aşırıya kaçıldığında anlamın bulanıklaşabileceğini vurgulamaktadır.

Makale, klasik Arapça kaynaklarla modern akademik kavramları birleştiren, oldukça dengeli ve metodik bir yapıya sahiptir. İstılâhî açıklamalar açık ve sistematik; örneklemeler anlamlı ve bağlam içindedir. Makalenin en güçlü yanı, konuyu istılâhî zeminde ayrıntılı biçimde sunmasının yanında çok sayıda edebî örnekle desteklemesidir. Ancak modern Arap edebiyatında cinâsın durumu veya çağdaş dil kullanımındaki karşılıklarına dair bir değerlendirme yer almamaktadır. Ayrıca cinâsın Kur'ân'daki kullanımlarına da derinlemesine değinilmemiştir. Cinâs sanatının istılâhî arka planı, türleri ve örneklerle açıklanması yönüyle akademik bir değer taşımaktadır.

4. Süleyman Cesur, 2015, “*Arap Dili ve Belâgatinde Tıbâk Sanatı*”, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belagati Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Kur'ân, hadis ve şiir örnekleri üzerinden sistematik sınıflamasıyla beraber hem teorik hem uygulamalı bir çalışmadır. Arapça kaynaklara sık başvurularak özgün istılâh ve belâgat geleneğine sadık kalınmıştır.

5. Hüseyin Taş, 2015, “*Arap Dilinde Tazmîn ve Kur'ân-ı Kerim'de Kullanılışı*”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Çalışmanın temel amacı, Arap dilinde “tazmîn” sanatını tanımlamak, bu sanatın nahiv ve belâgat ilimlerindeki yerini göstermek ve özellikle Kur'ân-ı Kerim'deki kullanım biçimlerini örneklerle incelemektir. Tazmîn sanatının hem Kur'ân'ın mânâyâ dair boyutlarını çözmede hem de belâgat açısından metin yorumunda önemli bir araç olduğu ifade edilmiştir.

Bu tez, Arap dili belâgatinde yer alan tıbâk sanatını konu edinmiş, onu kavramsal ve uygulamalı olarak ele almış derinlemesine bir akademik çalışmadır.

6. Zöhre Çakıl, 2019, “*Kur'ân-ı Kerim'de Secî' Sanatı*” İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı

Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Bu çalışma, Arap belâgatında mühim bir lafzî sanat olan secî' üslûbunu Kur'ân-ı Kerîm bağlamında sistematik olarak tanımlamak ve tahlil etmek üzere hazırlanmıştır. Secî', klasik belâgat literatüründe özellikle "muhassinât-ı lafziyye" kapsamında değerlendirilmiştir. Tezde secî'in kavramsal tanımı yapılmış; kafiye, vezin ve nazım uyumu özellikleri açıklanmıştır.

Tezde yer alan örneklerde, özellikle Kur'ân ayet sonlarında görülen kafiye veya vezin uyumunun secî' kapsamına girip girmediği tartışılmıştır. Bu konuda alimler arasında farklı görüşlerin sunulması, tezde dikkat çekici bir bilimsel katkı olarak yer almıştır. Tez, cahiliye dönemi kahinlerinin secî' kullanımı ile Hz. Peygamber'in bu bağlamda yaptığı "cahiliyye seci'si mi?" eleştirisine değinerek, Kur'ân'daki kullanımın secî' olup olmadığı konusundaki ihtilafları da ele almıştır.

Çalışma, secî' sanatının Kur'ân'dan nesre olan etkisini etkileyici bir şekilde ortaya koymakta; metnin lafzî yapısını ve nazma dair uyumunu klasik belâgat kaynakları ışığında eleştirel şekilde değerlendirmektedir.

7. Muhammet Vehbi Dereli, 2014, "*Bedî' İlminde Aks Sanatı ve Kur'ân'dan Örnekler*", Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, Makale: Bu çalışmada, bedî' ilmi bağlamında "aks" sanatının tanımı yapılmakta, aksın manevî ve lâfzî boyutları açıklanmakta, ardından bu sanatın Kur'ân-ı Kerîm'den seçilen örnekler üzerinden nasıl uygulandığı gösterilmektedir. Dereli, aks sanatının benzerlerinden ayrılması adına yeni tür isimleri önermekte ve Kur'ân'daki iki kullanım türünü detaylı şekilde incelemektedir. Dereli, Bedî' ilmi içinde mevcut isimlendirme eksikliğini fark ederek üç kullanım türü tanımlamış, bunlardan ikisinin Kur'ân'da geçtiğini belirtip bu türlere isim önermiştir.

Makale, özellikle iki farklı aks türünü Kur'ân ayetlerinden alıntılarla analiz etmiş, bu sanatın metin üzerindeki etkisini ve ayetlerin belâgata kattığı zenginliği göstermiştir.

8. Erdoğan Baş, 2000, "*Kur'an Üslûbunda Lafzî Tekrarlar*", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi: Bu çalışma, Kur'ân-ı Kerîm'deki lafzî tekrarları hem belâgat (üslup) hem de nahiv (gramer) boyutlarıyla ele alarak anonim tekrar biçimlerini tanımlamakta ve sistematik olarak tasnif etmektedir. Tezde birinci bölüm, lafzî tekrarların teknik tanımı, nahiv ile ilişkisi ve i'câz bağlamındaki önemi üzerine teorik altyapı sunarken; ikinci bölüm ise, Kur'ân ayetlerinde bu tekrar türlerinin örnekleriyle tahliline yer vermiştir.

Tez belâgat ile nahiv arasında kurduğu köprü sayesinde, lafzî tekrarların Kur'ân üslubundaki işlevine hem dilbilimsel hem estetik açıdan ciddi katkı sağlamaktadır.

9. Güngör Küpeli, 2004, "*Kur'ân-ı Kerim'deki Bedî' İlmi İle İlgili Muhassinât-ı Lafziyye'den Edebî Cinâs Sanatı*", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Çalışma, bedî' ilmi kapsamında bir lafzî bedî' sanatı olarak cinâs (kelime oyunu)

sanatını tanımlayıp, Kur'ân-ı Kerîm metinlerinde nasıl kullanıldığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Tezde, klasik Arap belâgatı kaynaklarından cinâsın tanımı yapılmış, ardından Kur'ân ayetleri seçilerek cinâs türleri sınıflandırılmıştır. Kur'ân'daki cinâs örnekleri hem lafız (söz) düzeyinde hem de anlam boyutunda karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Çalışma, cinâs sanatını, Kur'ân üslubu bağlamında sistematik biçimde ele alarak, belâgî vurguyu ıstılahî anlamda güçlendirmiştir.

10. Mustafa Yurteri, 2017, “*Belâgat ve Tatbikatı Açısından Kur'an'ın Son Üç Cüz'ünde Muhassinât-ı Lafziyye'nin Tahlili*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Mustafa Yurteri'nin çalışması, klasik belâgat kaynaklarında teorik olarak yer alan lafzî sanatların modern akademik tahlil ilkeleriyle Kur'ân bağlamında yeniden incelenmesi bakımından kıymetlidir. Bu açıdan tez hem belâgat ilmi çalışmalarına metodolojik bir katkı sunmakta hem de Kur'ân'ın lafzî ve mânevî yönünü anlama yolunda özgün bir uygulamalı analiz örneği teşkil etmektedir.

Ayrıca çalışma, Kur'an'ın mucizevi yönünün yalnızca manevî değil, aynı zamanda lafzî ve biçimsel güzellikler yoluyla da tezahür ettiğini göstererek ilm-i bedî' ve Kur'ân ilimleri arasında bağ kuran disiplinlerarası bir yaklaşım geliştirmektedir. Tezin ana gövdesini oluşturan bölümde, Kur'ân'ın son üç cüz'ünde yer alan sûreler ayrıntılı biçimde taranmakta, her sûre içinde yer alan lafzî sanat örnekleri, ayet metinleriyle birlikte verilerek analiz edilmiştir. Bu örnekler, söz konusu sanatın metne nasıl estetik bir katkı sunduğunu ve muhatapta nasıl bir etki oluşturduğunu ortaya koymak üzere incelenmiştir. Tezde sadece sanatsal bir sınıflama yapılmakla kalınmaz, bu sanatların tebliğ amacı, muhatapın dikkatini celbetme fonksiyonu ve estetik etkiyi güçlendirme yönleri de tahlil edilmiştir.

11. Atilla Ertuğ, 2021, “*Fussilet-Hadîd Surelerinin Muhassinât-ı Lafziyye Yönünden İncelenmesi*”, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı, Makale: Çalışma, belâgat bilimini oluşturan “meânî, beyân, bedî” disiplinleri bağlamında Arapça edebî sanatların Kur'ân'daki tezahürlerini incelemektedir. Fussilet ve Hâdîd sûreleri özelinde, lafzî/söz düzeyindeki güzellik unsurları (muhassinât-ı lafziyye) örneklerle analiz edilmektedir.

Niteliksel analiz yöntemine dayanan çalışma, klasik belâgat kuramı çerçevesinde mazhar olmuş sanat şekillerine (örneğin: mecâz, teşbîh, cinâs, seci) odaklanmaktadır. Yazar, her iki sûre için seçilmiş metin örnekleri üzerinden detaylı açıklamalar yapmaktadır.

Fussilet Sûresi, cinâs ve takrîr (sözcük tekrarı), anlamın güçlendirilmesi ve ritmik yapının verilmesi açısından dikkat çekmektedir. Hâdîd Sûresinde ise secî ile sağlanan ahenk ile mukâbele ve tıbâk gibi sanatların belirginliği vurgulanmaktadır. İstiâre ve mecâzlar, Allah'ın isim ve sıfatlarını tanıtmaya amacıyla etkin şekilde kullanılmıştır.

12. Pınar Kevser, 2023, “*er-Râd Suresinin Muhassinât-ı Lafziyye Açısından İncelenmesi*”, Karabük Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Araştırma, “er-Râd” sûresindeki ayetlerin lafzî güzellik yönünden incelenmesini amaçlamaktadır. Klasik belâgat bilimini temel alarak, Kur’ân’ın lafzî düzeydeki sanatsal unsurlarını (muhassinât-ı lafziyye) sistematik biçimde analiz etmektedir. Çalışmada metin tahlili esaslı niteliksel araştırma yaklaşımı gözlenmektedir. “Belâgat ilmi”nin üç ana dalı olan me’âni, beyân ve bedî’ üzerinden lafzî sanatların kullanımı ele alınmaktadır. Özellikle cinâs, akd, secî’, tevriyye, tıbâk gibi edebî unsurlar detaylandırılmaktadır.

13. Yunus Demir, 2016, “*Arap Edebiyatında Cinâs ve Hadislerde Kullanımı*”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Yunus Demir’in çalışması, Arap edebiyatı ve hadis metinlerinde cinâs sanatının hem dilsel hem belâgatik yönlerini sistematik bir yapı içinde ele alarak literatüre değerli bir katkı sunmaktadır. Özellikle dinî metinlerin edebî yönlerini daha iyi anlamak isteyen araştırmacılar için güçlü bir kaynak niteliğindedir.

14. Arumia Agid Kakl, 2019, “*Kur’ân-ı Kerim’de Nuh Suresinde Bedî’ Üslûplar*” Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi: Çalışma, Nuh Suresi kıssası bağlamında Kur’ân’da yer alan semantik, beyânî ve bedî’ üslup sanatlarını detaylı bir şekilde ele almayı amaçlamaktadır. Tezde Nuh kıssasındaki ifadelerde yoğun tekrarlar, kısa ve öz anlatım ifadeleri ile derin mânâlar oluşturulduğu tespit edilmiştir. Özellikle Allah’ın kudretine ve peygamberin mesajına yönelik ifadelerde belirgin benzetmeler ve mecâzlı anlatımlar kullanıldığı saptanmıştır. Lafzî ve manevî sanat kombinasyonu ile her ayetin estetik bir ahenk kazanmakta olduğu aynı zamanda ruhsal etki oluşturacak biçimde mânâyı ve lafzı güçlendirmekte olduğu ortaya konmuştur.

15. Sahl Dershawi, 2018, “*İbrahim Suresinin Belâgat Açısından İncelenmesi*”, Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi: Sahl Dershawi’nin çalışması, Kur’ân-ı Kerim’in üslup zenginliğini hem gramer hem beyân ve bedî’ sanatları ekseninde bilimsel ve sistematik şekilde inceleyerek alana ciddi bir katkı sunmaktadır. Gerek estetik gerek mesaj boyutuyla metni güçlendiren unsurlar net örneklerle açıklanmıştır.

Her ne kadar daha önce yapılan çalışmalar lafzî sanatlara değinmiş olsa da bizim yüksek lisans tezi çalışmamız konu ile bağlantılı diğer çalışmalardan farklı olarak; lafzî bedî’ sanatlarını ve bu sanatların Kur’ân-ı Kerim’deki kullanımını incelemeyi amaçlamaktadır. Konuyla ilgili temel kaynaklara ve literatürdeki önceki çalışmalara yer verilmekte olup, kapsamlı araştırmalar neticesinde ulaşılan veriler doğrultusunda bir çerçeve çizilmektedir. İzleyen bölümde bedî’ ilminin tarihi arka planı ve kavramsal temelleri ele alınmış; ilmin alt dallarından olan muhassinât-ı mâneviyye ve muhassinât-ı

lafziyye tanımlanmış, özellikle muhassinât-ı lafziyye türleri detaylı biçimde incelenmektedir.

Kur'ân'da yer alan lafzî bedî' sanatlara dair çeşitli örnekler sunulmakta ve bu örnekler ayrıntılı olarak analiz edilmektedir. Cinâs sanatının anlam derinliği ve edebî zenginliğe katkısı, iktibâs sanatının ayet bağlamında mânâyâ sağladığı katkılar ve farklı edebî metinlerle olan ilişkisi değerlendirilmektedir. Tazmîn sanatının anlam alanında oluşturduğu zenginlikler açıklığa kavuşturulmaktadır. Ayrıca, akd sanatının Kur'ân'ın iletişimsel etkisine katkısı bağlamında, vahyin mesajını muhataplara ulaştırmadaki işlevi ortaya konulmaktadır. Seci' sanatına dair Kur'ân'dan örnekler belirlenerek, bu sanatın ahenk ve anlam üzerindeki tesiri tahlil edilmektedir. Belâğî ve lugavî özellikleriyle lafzın aynı zamanda da mânânın etkileyiciliğini artıran lafzî bedî' sanatlarına dair Kur'ân'dan örnekler üzerinden incelemeler yapılmaktadır.

3. BEDÎ'

3.1. Bedî' İlminin Doğuşu ve Kavramsal Çerçevesi

Bedî' kelimesi lugatte, “güzellik” veya “estetik” anlamına gelmektedir.⁵ Bu ilim, Arap dili ve edebiyatında, bir mesajın en etkili, en güzel ve en uygun şekilde ifade edilmesi sanatı olan belâğatin, meânî ve beyân ilimleriyle birlikte bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır.⁶ Bedî' ilmi, Arap edebiyatında estetik ve güzellik unsurlarını inceleyen bir dal olarak gelişmiştir. Sözlü veya yazılı anlatımda kullanılan sanatsal süslemeleri, belâgat sanatlarını ve edebî sanatları ele almaktadır.⁷

Bedî' ilmi, hicri ikinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Arap şiiri ve nesri, İslam'ın etkisiyle zenginleşmiş ve gelişmiştir.⁸ Arap şairleri ve yazarları, eserlerini daha etkili ve estetik hale getirmek için çeşitli sanatlar kullanmaya başlamışlardır. Bu sanatlar arasında cinâs, iktibâs, insicâm, tıbâk, müşakele, taksîm, tıbâk, müşakele, gibi edebî sanatlar yer almaktadır.

Bu ilmin doğuşu, Arap dilinin zenginliğini ve ifade gücünü daha da artırma amacı taşımaktadır. Arap edebiyatında, özellikle Kur'ân-ı Kerim'in üslûbu, bu sanatlardan yoğun şekilde yararlanmıştır. Bu durum ise, bedî' ilminin gelişimini hızlandırmıştır. İlk dönem Arap edebiyatında bedî' unsurları genellikle doğal ve içgüdüsel bir şekilde kullanılmıştır, ancak zamanla bu unsurlar daha sistematik bir şekilde ele alınmaya başlamış ve bedî' ilmi doğmuştur.⁹ Bu ilmin temelini Câhiz (ö.255/869) atmıştır.¹⁰

İlk defa Arap edebiyatında bedî' ilmi hakkında kapsamlı bir inceleme yapan kişi ise, hicri üçüncü yüzyılda yaşamış olan Abdullah İbnü'l-Mu'tez'dir.¹¹ Onun yazdığı

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 8/6.

⁶ Muhammed b. Ali b. et- Tahânevî, *Keşşâfu istilâhâtî'l-fünûn*, Ahmed Hasan Besec (Beyrut, Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1999), 1/ 187; Ali Cârîm-Mustafa Emin, *Belâgatü'l-vâzıha* (Mısır: y.y., 1959), 8-10; el-Haşimî, *Cevâhirü'l-belâga*, 40; Matracî, *Câmi'*, 22., Abdülazîz 'Atîk, *İlmü'l-me'ânî*, 7; Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî, *Belâgatü'l-'Arabiyye, usûsuhâ ve 'ulûmuhâ ve fûnûnuhâ*, (Beyrut: Dârü'l-Kalem, 1996), 1/128; Kazvînî, *İzâh*, 1/79.

⁷ İbn Reşîk, *Umde*, 1/453-454; Abdülazîz 'Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 12-73; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320-322.

⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü'l-mekâyisi'l-luga*, 117; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-fünûn*, 1/29, 183; Abdülazîz 'Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 7; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 298; Merâğî, *Ulûmü'l-belâga*, 379.

⁹ Abdurrahmân Habenneke, *Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/368-369; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 222; Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5/320-322.

¹⁰ İbn Reşîk, *Umde*, 1/453-454; Abdülazîz 'Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 12-73; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 298-299; İrfan Matracî, *Câmi'*, 175; Abdurrahman Habenneke, *Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/369-370; Mecdî Vehbe-Kâmil Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-'Arabiyye*, 76; Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l-belâgiyye*, 222-224; Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5/320-322; Ebu Osman 'Amr b. Bahr el-Kenânî, *Beyân ve't-tebyîn*, 4/55; Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, 406.

¹¹ Ebû Bekir ez-Zübeydî, *Tabâkâtü'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn*, M. Ebu'l-Fazl, (Kâhire: y.y.1954), 122-125; İsmail Durmuş, “İbnu'l-Mu'tez”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/143-147.

“Kitabu’l-bedî’” adlı eser, bu alandaki en eski ve önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu eser, Bedî’ ilminin temel kavramlarını, kullanılan edebî sanatları ve bu sanatların nasıl uygulandığını detaylı bir şekilde ele almaktadır.¹² İbnu’l-Mu‘tez, Arap edebiyatındaki güzellik ve zerafet unsurlarını ifade eden bedî’ sanatlarının sadece bir süsleme değil, aynı zamanda anlamı güçlendiren ve mânâyı ziyâdeleştiren önemli birer araç olduğunu vurgulamaktadır.¹³ Sonuç olarak, Bedî’ ilmi, Arap edebiyatında estetik değerlerin incelenmesi ve geliştirilmesi amacıyla ortaya çıkmış ve zamanla gelişerek önemli bir edebî disiplin haline gelmiştir.

Bedî’ ilminin kavramsal çerçevesi, Arap edebiyatının zenginliğini ve çeşitliliğini ortaya koyan bu sanatların derinlemesine anlaşılmasına ve uygulanmasına dayanmaktadır. Her bir sanat hem sözlü hem de yazılı anlatımda daha güçlü bir etki oluşturmak amacıyla, belirli kurallar çerçevesinde geliştirilmiştir.¹⁴

Bedî’ ilminin temel hedeflerinden biri, dili daha güçlü ve anlamlı kılmaktır. Bu bağlamda, metinlerdeki sanatsal unsurlar, anlatının etkisini ve duygusal yoğunluğunu artırmaktadır.¹⁵ Örneğin, bir şiirde kullanılan cinâs veya tıbâk, okuyucunun hayal gücünü harekete geçirmekte ve anlatılan olayın veya duygunun daha derinden hissedilmesini sağlamaktadır.

Bu ilim, zaman içinde Arap edebiyatında önemli bir yer edinmiş böylece birçok şair ve yazar tarafından benimsenmiştir. Özellikle İslamiyet’in erken döneminde, Kur’ân-ı Kerim’in üslûbunun bu sanatlarla dolu olması, bedî’ ilminin gelişimini hızlandırmıştır.¹⁶ Önemi daha da artırmıştır. Sonuç olarak; Kur’ân’daki estetik ve sanatsal ifade gücü, bu ilmin gelişimine büyük katkıda bulunmuştur.

Bedî’ ilminin önemli bir özelliği de, dilin zenginliklerini ortaya çıkarma gücüdür.¹⁷ Bu ilim sayesinde, dildeki kelimelerin çok yönlülüğü, anlam örgüleri ve ses estetiği gibi unsurlar daha bilinçli bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, Arap

¹² Torrey, *İbnu’l-Mu‘tez*, 5/2, 868-870; Mehmet Akif Özdoğan, “Belâğatin Sistematize Edilmesinde Sekkâkî ve Kazvîni’nin Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (2002), 97; Muhammet Vehbi Dereli, “İbn Reşîk Kayrevânî ve Belâgat İlmine Etkisi”, *Bilimnâme Düşünce Platformu* 34/2, (Ekim, 2017), 287-316; Durmuş, “İbnu’l-Mu‘tez”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 21/143-147.

¹³ İbnu’l-Mu‘tez, *Kitâbu’l-bedî’*, 76; Abdülmelik b. Kureyb Asma‘î, *Kitâbu fuhûleti’s-şu‘arâ*, nşr. Charles C. Torrey, (Dâru’l-Kitâbi’l-Cedîd, 1971), 5; Kazvîni, *Telhîsü’l-miftâh*, 212; Özdoğan, *Arap Dili ve Belâğatında Lafız ve Anlam*, 95.

¹⁴ İbn Reşîk, *‘Umde fî mehâsini’s-şî‘r ve âdâbih ve nakdih*, 1/453-454; Râzî, *Nihâyetü’l-î‘câz fî dirâyeti’l-î‘câz*, 114; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 423-432; Kazvîni, *Îzâh*, 2/477; Kazvîni, *Telhîsü’l-miftâh*, 212; Tefâtânî, *Mutavval ‘ala’t-telhîs*, 416-417.

¹⁵ İbn Reşîk, *‘Umde fî mehâsini’s-şî‘r ve âdâbih ve nakdih*, 1/456; Tefâtânî, *Mutavval ‘ala’t-telhîs*, 419; Ali Bulut, *Bedî’ İlmi* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2016), 36.

¹⁶ Abdülkâhir Cürcânî, *Delâilü’l-î‘câz*, nşr. Reşîd Rızâ (Beirut: Dâru’l-ma‘rife, ts.) 326-327.

¹⁷ Cürcânî, *Delâilü’l-î‘câz*, 333.

edebiyatında sadece bir sanatsal zenginlik değil, aynı zamanda dilin kullanımında bir derinlik de kazandırmıştır.¹⁸

Sonuç olarak, bedî' ilmi, Arap edebiyatının estetik ve sanatsal yönünü derinlemesine inceleyen, geliştiren ve bu yönleri bir arada sunan bir ilim dalıdır. Bu ilmin kavramsal çerçevesi, dilin hem lafzî hem de manevî unsurlarını bir arada kullanarak, edebî eserlerin etkisini ve estetik değerini artırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle, bedî' ilmi, Arap edebiyatının en önemli ve etkili disiplinlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Bedî' sanatı, kelimelerle yapılan sanatlar (lafzî sanatlar) ve anlamla yapılan sanatlar (mânevî sanatlar) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

3.2. Mânevî Bedî' Sanatları

Mânevî bedî' sanatları yani muhassinât-ı mâneviyye, klasik Arap edebiyatında, özellikle de şiirde, anlam açısından metne güzellik ve incelik katan bedî' sanatlara denir. Bu sanatlar, okuyucunun veya dinleyicinin duygusal ve zihinsel etkilenimini artırmak, sözün gücünü ve anlamını derinleştirmek için kullanılmaktadır. Muhassinât-ı mâneviyye, lafzî bedî' sanatlarından farklı olarak kelimelerin şekil ve ses özelliklerine değil, doğrudan anlamına odaklanmaktadır. Bu terim, özellikle edebî metinlerdeki derin anlamlar, müşâkele, taksîm ve diğer edebî sanatları kapsamaktadır.¹⁹ Muhassinât-ı mâneviyye, metne edebî bir değer kazandırmaktadır ve okuyucunun veya dinleyicinin metinden daha fazla zevk almasını sağlamaktadır. Bu sanatlar arasında, idmâc, tevcîh ve tevriye gibi çeşitli edebî sanatlar yer almaktadır. Bu tür sanatlar, bir metnin sadece yüzeysel anlamıyla değil, derin anlamıyla da etkileyici olmasını sağlamaktadır.

Arap dili ve belâgatinde muhassinât-ı mâneviyye yani sözün anlam yönünden güzelleştirilmesi için kullanılan edebî sanatların sistematik hale gelmesi, Abbasiler dönemine dayanmaktadır.²⁰ İlk başta Kur'ân ve hadislerdeki edebî üslup dikkat çekerken, bunların incelenmesi ve sınırlandırılması, Arap edebiyatı ve belâgat çalışmalarının ilerlemesiyle mümkün olmuştur.

3.3. Mânevî Bedî' Sanatlarının Doğuşu ve Tarihsel Gelişimi

Bedî' sanatları, Arap edebiyatında İslam öncesi dönemde, özellikle kabileler arası rekabetin yoğun olduğu ve sözlü kültürün baskın olduğu eski çağlardan bu yana

¹⁸ Mustafa Çuhadar, "Fesâhat", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 423-424.

¹⁹ Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz*, 114; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423-432; Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5/320-322.

²⁰ Bilgegil, *Edebiyât Bilgi ve Teorileri*, 181-182; Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 5/320-322.

kullanılmaktadır. Istilâhî olarak bedî' kavramından, söz sanatlarından henüz bahsedilmese de şairler ve hatipler, toplulukları etkilemek ve şiirlerinin etkisini artırmak için bu tür söz sanatlarını ifadelerinde kullanmışlardır.²¹ İslam'ın gelişiyle birlikte, Kur'ân-ı Kerim'in anlatım gücü ve üslûbu, Arap edebiyatında yeni bir dönem başlatmış ve bedî' sanatlarının gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Kur'ân, lafzî sanatların en güzel örneklerini içermektedir, böylece bu sanatların İslam sonrası dönemde yaygınlaşmasına ve kavramsallaşmasına ilham kaynağı olmuştur.²² Bu estetik yapı, sonraki dönemlerde özellikle Abbasi dönemi edebiyatında, şiir, nesir ve hitâbet gibi türlerde sistematik bir şekilde ele alınmış ve kavramsal mânâda tanımlanmıştır.²³

Manevî Bedî' sanatları çeşitlerine göre şöyle sınıflandırılmaktadır:

3.4. Tıbâk

Tıbâk kelimesi, sözlükte “örtüşme” veya “uyuşma” anlamına gelmektedir.²⁴ Edebî bir sanat olarak ise, bir beyitte veya cümlede birbirine zıt anlamlar taşıyan iki kelimenin veya iki ifadenin bir arada kullanılmasıdır. Bu sanat, okuyucunun veya dinleyicinin dikkatini çekerek anlatımı güçlendirerek, derinleştirmek ve vurucu bir etki oluşturmak için kullanılmaktadır.²⁵ Tıbâk sanatı iki şekilde icrâ edilmektedir:

Tıbâk-ı İcâb (Olumlu Tıbâk): Tıbâk sanatının bu çeşidinde zıt anlamlı kelimeler, olumlu anlamda kullanılmaktadır.²⁶ Örneğin, “hayat” ve “ölüm” gibi kelimeler aynı cümlede yer almaktadır.

Tıbâk-ı Selb (Olumsuz Tıbâk): Bir kelimenin hem olumlu hem de olumsuz hallerinin bir arada kullanıldığı tıbâk çeşididir.²⁷ Örneğin, “bilir” ve “bilmez” kelimeleri aynı cümlede kullanılmaktadır.

Tıbâk Sanatının Kullanımıyla İlgili Kur'ân-ı Kerim'den Örnekler:

وَنَحْسِبُهُمْ أَيَّاقًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُغْبًا.

²¹ Halim Öznurhan, *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat (Kur'ân'ın Arap Diline Tesiri)*, ed. Mustafa Çağrı, (İstanbul: Kuramer Yay., 2019), 123.

²² Mustafa Yıldırım, “Kur'ân Sanatı ve Estetiği Üzerine”, *İstem Dergisi* 16/162-163; İbnu Hişam, *Siretu'n-nebeviyye* (Beyrut: Daru İhyai't-türasi'l-'Arabiyye, 2023), 1/366; İsmail Cerrahoğlu, “*Tefsir Usulü*” (Ankara: 1971), 36-37.

²³ Hulusi Kılıç, “Belâğât”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/384-387.

²⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'arab*, 10/96.

²⁵ Ahmed Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 2/337; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 366; Kudâme b. Ca'fer, *Nakdü's-şi'r*, 147; Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 14; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423; Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh*, 212; Özdoğan, *Lafiz ve Anlam*, 232-233.

²⁶ Kazvînî, *İzâh*, 2/336; Taftazânî, *Muhtasâr*, 385-386.

²⁷ Kazvînî, *İzâh*, 2/336; Taftazânî, *Muhtasâr*, 386-387.

“Onları uyanık sanırsın, oysa onlar uykudadırlar. Onları sağa sola çeviririz. Köpekleri ise iki kolunu girişe uzatmış (yatıyor) idi. Onları görseydin, dönüp onlardan kaçardın ve korkuyla dolardın”²⁸

Bu ayette tıbâk sanatı, اَيْقَاطًا “uyanık” ve رُقُود “uykuda”, kelimeleri arasında kurulmuştur. Bu iki kelime, anlam bakımından birbirinin zıttıdır.

اَيْقَاطًا Uyanık gibi görünenler anlamında kullanılan ifadedir. Ayette geçen bu kelime, Ashâb-ı Kehf’in durumunu ifade ederken, onların uyanık göründükleri, ancak gerçekte derin bir uyku halinde olduklarını belirtmektedir. رُقُود Uykuda olanlar anlamına gelmektedir. Bu kelime ise, onların aslında uykuda olduklarını açıklamaktadır. Görünüşte uyanık olmalarına rağmen, gerçek durumlarının uyku hali olduğunu belirtmektedir.

Ayetteki tıbâk sanatı, Ashâb-ı Kehf’in mucizevî durumunu daha belirgin hale getirmektedir. Uyanık ve uykuda olma durumu arasındaki zıtlık, Allah’ın kudretini ve bu gençlerin koruma altında olduklarını göstermektedir. Tıbâk, ayetteki anlamı güçlendirmektedir. Uyanık ve uykuda olma durumları arasındaki bu belirgin karşıtlık, hem Ashâb-ı Kehf’in durumunun mucizevi olduğunu hem de bu durumun Allah’ın kontrolü altında olduğunu ifade etmektedir.²⁹

Zıt anlamlı kelimelerin bir arada kullanılması, ayete estetik bir değer katmaktadır. Bu estetik değer, ayetin dinleyici üzerindeki etkisini artırmaktadır, böylece mesajın akılda kalıcı olmasını sağlamaktadır.

3.5. Müşâkele

Arap edebiyatında “müşâkele” kelimesinin sözlük anlamı, “benzemek”, “uyum göstermek” veya “aynı şekilde davranmak”tır. Kelime, bir şeyin diğerine şekil, tarz ya da biçim bakımından benzemesi anlamını taşımaktadır.³⁰

Müşâkele sanatı, Arap edebiyatında kullanılan bir üslup türüdür. Bu sanat, kelimelerin benzerlikleri ve uyumları üzerinden yapılandırılmaktadır. Müşâkele sanatı, benzer veya aynı seslere sahip kelimelerin ya da ifadelerin bir arada kullanılması yoluyla yapılan bir edebî sanattır. Bu sanat, ses uyumu ve kelime benzerliğini kullanarak, metne ritim ve estetik bir derinlik kazandırmaktadır. Müşâkele, özellikle şiirlerde ve edebi eserlerde kullanılarak anlatımın akıcılığını ve etkileyiciliğini artırmaktadır.³¹

²⁸ Kehf Suresi, 18/18.

²⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/708-709; Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/171.

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/152.

³¹ Cürcânî, *Delâilü’l-î‘câz*, 83; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, Tuncî, *Mu‘cemu’l-mufasssal*, 2/7; Rabiha Çelebi-Nasrullah Hacımüftüoğlu, *Telhîsü’l-belâga* (İzmir: Anadolu Matbaası, 1996), 38; Özdoğan, *Lafiz ve Anlam*, 239.

وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ، بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ.

“Ve diri diri gömülen kız çocuklarına, hangi günah nedeniyle öldürüldükleri sorulduğunda.”³²

Bu ayette geçen وَإِذَا الْمَوْءُدَةُ سُئِلَتْ ve بِأَيِّ ذَنْبٍ قُتِلَتْ ifadeleri arasında ses benzerliği ve tekrar mevcuttur, سُئِلَتْ ve قُتِلَتْ ses yapılarıyla dikkat çekmektedir. Bu tür bir ses uyumu ve kelime benzerliği, müşâkele sanatının örneğidir. Bu ayette müşâkele, anlatımın etkisini artırmak ve okuyucunun dikkatini çekmek için kullanılmıştır. Müşâkele sanatı, ses ve anlam uyumu yaratırken, metnin anlam derinliğini ve estetik değerini de artırmaktadır.³³

3.6. Aks

Aks sanatı, edebî bir sanat olup, sözlükte “aks” kelimesi, “yansıma, geri dönüş” anlamına gelmektedir.³⁴ Bir kelimenin sesinin veya anlamının başka bir kelimeyle benzerlik göstermesidir. Bu sanat, ses ve anlam uyumları ile metnin estetiğinin sağlanmasıdır, bir kelimenin ya da ifadenin ses benzerliğiyle başka bir kelime ya da ifade ile tekrar edilmesi yoluyla yapılan edebî bir sanattır.³⁵ Bu sanat, seslerin ve kelimelerin tekrarını kullanarak bir anlam uyumu ve nazım oluşturularak yapılmaktadır. Aks sanatı, genellikle bir kelimenin sesinin, metnin diğer kısımlarında da geçmesiyle, okuyucunun veya dinleyicinin dikkatini çekerek, metnin akıcılığını artırmaktadır.³⁶

فَذُوقُوا بِمَا نَسِيتُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا إِنَّا نَسِينَاكُمْ وَذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ.

“Bugüne kavuşmayı unutmanızın cezasını şimdi tadın bakalım! Doğrusu biz de sizi unuttuk; yaptıklarınızdan ötürü ebedî azabı tadın!”³⁷

Bu ayette geçen فَذُوقُوا şimdi tadın bakalım ve نَسِيتُمْ unutulduunuz kelimeleri arasında ses benzerliği ve tekrar, aks sanatının bir örneğini oluşturmaktadır. Burada “unutma” ve “tatma” kelimelerinin sesleri birbirine yakın şekilde kullanılmıştır. Bu tür bir tekrar ve ses uyumu, ayetin etkisini artırarak mesajın daha güçlü bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır. Aks sanatı, Kur’ân’daki metinlerin akıcılığını ve ritmini zenginleştirmektedir.³⁸

³² Tekvir Suresi, 81/8-9.

³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/708-709; Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/499.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 6/523.

³⁵ M. A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat* (İstanbul: Bilime6, 2001), 240.

³⁶ Habenneke, *Belâgatü’l-‘arabiyye*, 2/440; M.Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989), 331.

³⁷ Secde Suresi, 32/14.

³⁸ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/462.

3.7. Taksîm

Taksîm, sözlükte, “bölme, ayırma, parçalama” anlamına gelmektedir.³⁹ Edebî bir sanat olarak ise; bir cümleyi ya da bir ifadeyi bölerek veya parçalara ayırarak, her bir parçayı farklı bir anlamda kullanma sanatıdır.⁴⁰ Bu sanat, anlatımı güçlendirmek ve vurgulamak amacıyla, bir düşüncenin veya konunun çeşitli yönlerini ayrı ayrı ele almayı sağlamaktadır.⁴¹ Taksîm, genellikle bir ayeti veya ifadeyi parçalarına ayırarak her bir parçayı ayrı bir vurgu yaparak sunmaya hizmet etmektedir.⁴²

"قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ".

“De ki: O, Allah’tır, tek olan. Allah, sameddir. Doğurmamış ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.”⁴³

Bu ayette taksîm sanatı, ayetlerin ayrı ayrı bölünmesiyle gerçekleştirilmiştir. Her bir ayette Allah’ın sıfatları ve nitelikleri ayrı ayrı ele alınmıştır: “tek olan”, “sameddir”, “doğurmamış ve doğurulmamıştır” ve “denk bir şey yoktur”. Her bir ifade, Allah’ın farklı özelliklerini vurgulayarak, bu özellikleri parça parça açıklamaktadır.⁴⁴ Bu yapı, Kur’ân’ın mesajını daha etkili bir şekilde iletmek ve her bir özelliği öne çıkarmak için kullanılmıştır. Bu tür bir taksîm, metnin anlam derinliğini artırarak okuyucunun veya dinleyicinin dikkatini çekmektedir.⁴⁵

3.8. Leff-ü Neşir

Leff-ü Neşir sanatı, bir metinde bazı kelimelerin veya ifadelerin tekrar edilmesiyle meydana gelmektedir.⁴⁶ Bu tekrarlar, metnin ahengini artırarak anlamı zayıfletmektedir. Leff-ü Neşir sanatı, özellikle Arap şiirlerinde kullanılan bir yöntemdir. Bu sanat, belirli bir kelimenin veya ifadenin, metnin farklı yerlerinde benzer veya aynı seslerle tekrar edilmesiyle yapılan bir tekniktir. Bu tekrarlar, ses uyumunu ve

³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/478.

⁴⁰ Bağdâdî, *Cevâhirü’l-elfâz*, 6; İbn Reşîk, *‘Umde*, 1/599-600; Râzî, *Nihâyetü’l-î‘câz*, 295; Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 425; Kazvînî, *Îzâh*, 2/506; Kazvînî, *Telhîsü’l-miftâh*, 223; Tîbî, *Tibyân*, 403; Teftâzânî, *Mutavvel*, 428.

⁴¹ es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 425; el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 2/506; el-Kazvînî, *Telhîsü’l-miftâh*, 223; et-Tîbî, *et-Tibyân*, 403; et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 428.

⁴² es-Süyûtî, *el-İkân*, 2/916; et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me‘ânî*, 399; es-Sübkî, *‘Arûsu’l-efrâh*, 2/252; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 12/480-483; ez-Zerkeşî, *el-Bürhân*, 3/471; Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, İbrahim el-Ebyârî (Beyrut: Dârü’l-kitâbi’l-‘Arabî, 1992), 89.

⁴³ İhlas Suresi, 112/1-4.

⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/817-819.

⁴⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/594-595.

⁴⁶ Kazvînî, *Îzâh*, 2/355; Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me‘ânî* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1960), 397.

lafzî zerâfeti artırarak metnin estetik değerini yükselterek okuyucuda veya dinleyicide daha güçlü bir etki bırakmaktadır.⁴⁷

كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفَجَّارِ لَفِي سَجِّينٍ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَجِّينٌ كِتَابٌ مَرْقُومٌ.

“Hayır! Şüphesiz, suçluların kitabı, siccîndedir. Siccîn nedir, bilir misin? O, yazılı bir kitaptır.”⁴⁸

Bu ayette, “siccîn” kelimesi tekrar edilmiştir. “Siccîn” kelimesinin tekrarı ve bu kelimenin üzerinde yapılan vurgular ile leff-ü neşir sanatı yapılmıştır.⁴⁹ “Siccîn” ve “füccar” kelimeleri arasındaki ses benzerliği, metnin estetiğini artırarak anlam derinliğini pekiştirmektedir. Bu tekrar, okuyucunun veya dinleyicinin dikkatini çekmeyi ve mesajın etkisini artırmayı sağlamaktadır.⁵⁰

3.9. Cem‘

Cem‘ sanatı, sözlük anlamı itibarıyla, “bir araya getirme, toplama sanatı” demektir.⁵¹ Edebî bir sanat olarak cem‘, birden fazla kelimenin veya ifadenin bir araya getirilmesiyle yapılan bir edebî sanattır. Bu sanat, benzer anlamları veya temaları birleştirerek metinde uyum ve derinlik oluşturmaktadır.⁵²

وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى

“Şüphesiz O, güldüren ve ağlatandır.”⁵³

Bu ayette, “O, güldüren ve ağlatandır” anlamında bir ifade yer almaktadır. Burada “güldürmek” ve “ağlatmak” zıt anlamlı iki eylemdir. Bu iki zıt eylemin bir arada kullanılması, cem‘ sanatına örnek teşkil etmektedir. Bu sanat, Allah’ın kudretini ve her şeyin O’nun elinde olduğunu vurgulamaya hizmet etmektedir. Ayet, insan hayatındaki zıtlıkları ve bu zıtlıkların Allah’ın iradesiyle gerçekleştiğini ifade etmektedir.⁵⁴

الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِنْدَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا.

“Mal ve oğullar, dünya hayatının süsüdür. Kalıcı olan salih ameller ise, Rabbinin katında sevap bakımından da daha hayırlıdır, ümit bakımından da.”⁵⁵

Bu ayette cem‘ sanatı, zıt kavramların karşılaştırılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Ayette “mal” ve “oğullar” gibi dünya hayatının geçici süsleri ile “baki olan salih

⁴⁷ Ahmed Haşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 376; Hamza b. Turgut Aydınî, *el-Hevâdî fî Şerhi’l-Mesâlik*, Ali Bulut (Samsun: Etüt Yayınları, 2009), 225.

⁴⁸ Mutaaffîfin Suresi, 83/7-9.

⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/720-721.

⁵⁰ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/509.

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/668.

⁵² Sekkâkî, *Miftâhu’l-ulûm*, 425; Kazvînî, *el-Îzâh*, 2/505; Kazvînî, *Telhîsü’l-miftâh*, 221; Teftâzânî, *Mutavvel*, 428; Teftâzânî, *Muhtasaru’l-meânî*, 398; Sübkî, *‘Arûsu’l-efrâh*, 2/251; Tîbî, *Tîbyân*, 401; Süyûtî, *Muterâkü’l-akrân*, 1/306; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 310; Merâğî, *‘Ulûmu’l-belâga*, 391.

⁵³ Necm Suresi, 53/43.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/426.

⁵⁵ Kehf Suresi, 18/46.

ameller” gibi ahirette kalıcı olan şeyler karşı karşıya getirilmektedir. İşte bu zıtlıkların bir arada kullanılması, cem‘ sanatını oluşturmaktadır.

Ayette, mal ve evlatlar dünya hayatının geçici ve süslü unsurları olarak tanımlanmaktadır. Bunlar, insanları dünya hayatında mutlu ve tatmin edici kılabilir, ancak bu mutluluk ve tatmin geçicidir. Zamanla yok olacak ve ahiret için bir değer taşımayacaktır. Zıt olarak, salih ameller ise ahirette kalıcı olan, yok olmayacak değerlerdir. Bu ameller, Rabbinin katında sevap açısından daha hayırlı ve geleceğe yönelik ümitler açısından daha değerlidir. Bu karşılaştırma, geçici dünya süslerine karşılık kalıcı ve gerçek değerleri göz önüne sermektedir.⁵⁶

Bu ayetteki Cem‘ sanatı, insana dünya ve ahiret arasında bir karşılaştırma sunarak, geçici olanla kalıcı olan arasındaki farkı düşünmeye sevk eder. Dünya nimetlerinin süsüne aldanmamak gerektiğini, asıl önemli olanın ahiret için yapılan kalıcı iyi ameller olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁷

3.10. İrsâd

Sözlükte “hazırlamak, gözetlemek” manalarına gelen irsâd,⁵⁸ edebî bir sanat olarak, metinde anlamı netleştirmek veya konuyu açıklığa kavuşturmak için ifadenin nasıl bir şekilde devam edeceğine dair kullanılan bir sözcük ile manaya işaret edilmesidir. Bu sanat, genellikle açıklama ve detaylandırma yoluyla mesajın daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.⁵⁹

وَاتَّبِعُوا مَا تَتْلُو الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سَلِيمٍ ۖ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا.

“Onlar, Süleyman’ın mülkü hakkında şeytanların uydurduklarına uydular. Oysa Süleyman küfre düşmedi, fakat o şeytanlar küfre düştüler.”⁶⁰

Bu ayette, Yahudilerin ve bazı kişilerin Hz. Süleyman’ın peygamberliğinin ve krallığının sonrasında şüphe yaratma amacıyla kullandıkları eski bir efsaneyi açıklamak için bu sanat kullanılmaktadır.⁶¹ İrsâd, burada efsanenin yanlışlığını ve doğru bilgiyi vurgulamak için kullanılmaktadır. Yani, bir şeyin yanlışlığını net bir şekilde ifade ederken, gerekçelerini ve detaylarını anlaşılır şekilde sunmaktadır.⁶²

⁵⁶ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/177-178.

⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/725.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 7/141.

⁵⁹ İbn Reşîk, *Umde*, 2/31; Kazvînî, *İzâh*, 2/347; et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me‘ânî*, 390; Aydınî, *Hevâdî fi şerhi’l-mesâlik*, 219. Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi Belâgat*, 235; Abdülmuteâl Saîdî, *Bugyetu’l-izâh li-telhîsi’l-miftâh fi ulûmi’l-belâga* (Kâhire: Mektebetu’l-âdâb, 1999), 4/18; Habenneke, *Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/385; Allân, *el-Bedî‘ fi’l-Kur‘ân*, 150; Emîn, *el-Bedî‘*, 81; İsmail Durmuş, “İrsâd”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/447-448; Besyûnî, *Bedî‘*, 166; Kurtubî, *Câmi‘*, 7/40; Bulut, *Bedî‘ İlmi*, 75.

⁶⁰ Bakara Suresi, 2/102.

⁶¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 171-172.

⁶² Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/73-74.

3.11. Mübâlağa

Sözlükte “abartma” anlamına gelen mübâlağa kelimesi, ıstılâhî mânâda, bir şeyi abartma veya fazlasıyla vurgulama sanatıdır.⁶³ Bu sanat, bir özelliğin, niteliğin ya da olayın büyüklüğünü veya önemini abartarak ifade etmeye hizmet etmektedir. Mübâlağa sanatı, bir şeyi olduğundan daha büyük veya küçük, daha üstün ya da zayıf gösterme amacıyla kullanılan edebî bir sanattır. Bu sanat, abartı yoluyla bir fikri ya da duyguyu daha etkili bir şekilde ifade etmeyi amaçlamaktadır.⁶⁴

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ.

“Ey iman edenler! Eğer siz Allah’a (O’nun dinine) yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar”⁶⁵

Bu ayette mübalağa, Allah’ın yardımını ve müminlerin O’na destek vermesi durumunda elde edecekleri gücü vurgulamak için kullanılmıştır. Müminlere Allah’a (dinine) yardım etmeleri halinde Allah’ın da onlara yardım edeceğini ve onları güçlü kılacağını mübalağa sanatı ile ifade etmektedir. “Ayaklarınızı sabit kılar” ifadesi, güç ve istikrarı en üst seviyede vurgulamak için kullanılan bir mübalağadır. Burada, Allah’ın yardımı sayesinde müminlerin asla sarsılmayacakları, yani manevi ve maddi anlamda sağlam ve güçlü kalacakları anlatılmaktadır.⁶⁶

3.12. Hüsni’t-ta’lîl

“Hüsni” sözlükte güzellik, iyilik anlamına gelmektedir, “ta’lîl” ise gerekçelendirme, sebep gösterme anlamındadır.⁶⁷ Hüsni’t-ta’lîl sanatı, bir şeyin sebebini veya gerekçesini daha güzel ve ikna edici bir şekilde sunma sanatıdır.⁶⁸ Bu sanatta, neden-sonuç ilişkisi, estetik ve etkileyici bir biçimde ifade edilmektedir. Hüsni’t-ta’lîl sanatı, bir olayın veya durumun gerçek sebebini gizleyip, onun yerine hayalî ve güzel bir sebep öne sürme sanatıdır. Bu sanat, edebi bir güzellik katmak ve anlamı zenginleştirmek amacıyla kullanılmaktadır.⁶⁹

فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا.

⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 8/272.

⁶⁴ Kazvîni, *Telhîsü’l-miftâh*, 226; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 380; Kudâme b. Ca’fer, *Nakdu’s-şîr*, 146; Askerî, *Kitâbü’s-sinâ’ateyn*, 378; Özdoğan, *Lafız ve Anlam*, 227.

⁶⁵ Muhammed Suresi, 47/7.

⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/318-319. Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/192.

⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/186; 11/466.

⁶⁸ Râzî, *Nihâyetü’l-icâz*, 297; Kazvîni, *Îzâh*, 2/518; Kazvîni, *Telhîsü’l-miftâh*, 228; Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, 409; Sübkî, *‘Arûsu’l-efrâh*, 2/266; Tîbî, *Tibyan*, 318; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî’l-funûn*, 1/531; 3/327.

⁶⁹ Ali Cârîm-Mustafa Emîn *Belâgatü’l-vâziha*, 289; Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 306; İrfan Matracî, *Câmi’*, 195; Merâğî, *Ulûmü’l-belâga*, 400; Bolelli, *Belâgat*, 520.

“Demek ki, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Gerçekten, her zorlukla beraber bir kolaylık vardır.”⁷⁰

Bu ayette hüsnü't-ta'lîl sanatı kullanılarak, zorluğun ardından gelen kolaylık, zorluğun varlık sebebi olarak sunulmaktadır. Ayet, zorluğun aslında kolaylığa yol açtığını ifade ederken, zorluk ve kolaylığın birbiriyle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Burada, zor anların ardından gelen kolaylıkların sadece bir tesadüf olmadığı, Allah'ın bir lütfu ve hikmeti olduğu, zarif ve etkili bir şekilde anlatılmaktadır. Bu sanat sayesinde, Kur'ân'da zorlukların üstesinden gelme konusundaki ilahi mesajın güzelliği ve derinliği daha belirgin hale getirilmektedir.⁷¹

3.13. İdmâc

İdmâc, bir ifadenin veya cümlelerin içinde geçen kelimelerin birden fazla anlam taşıması durumu ile meydana gelen sanata denir. Bu sanat, hem anlam derinliği hem de estetik açısından zenginlik sağlamaktadır.⁷²

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ ۚ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِّنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.
“Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında bir şüpheniz varsa, haydi onun benzeri bir sure getirin ve eğer iddianızda doğru iseniz Allah'tan başka (bu hususta) şahitlerinizi çağırın.”⁷³

Ayette müşriklere yönelik açık bir meydan okuma olduğu gibi, şirklerinde ısrarları nedeniyle ayetin lafzına yerleştirilmiş ince bir kınama da vardır.⁷⁴

Sonuç olarak, bu ayetteki “ıdmâc” sanatı, kelimelerin ve ifadelerin hem zahirî hem de batınî anlamlar taşıyarak çok katmanlı bir anlam örgüsü oluşturmaktan kaynaklanmaktadır. Bu sanat, Kur'ân ayetlerinin derinlikli ve çok boyutlu anlam dünyasını ortaya koymaktadır.⁷⁵

3.14. Tevcîh

“Tevcîh” kelimesi sözlükte yöneltme, yön verme anlamına gelmektedir.⁷⁶ Tevcîh sanatı, bir ifadeyi veya kelimeyi, belirli bir yönü veya anlamı öne çıkaracak şekilde

⁷⁰ İnşirah Suresi, 94/6-7.

⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/772-773; Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/548-549.

⁷² İbn Reşîk, *Umde*, 2/41; Kazvîni, *İzâh*, 2/375-376; Teftâzânî, *Muhtasarü'l-me'ânî*, 417; Aydınî, *Hevâdî fî şerhi'l-mesâlik*, 243; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 204; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 203; Allân, *Bedî' fî'l-Kur'ân*, 259; Habenneke, *Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/427.

⁷³ Bakara Suresi, 2/23.

⁷⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/399-400.

⁷⁵ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/202.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 14/309.

düzenleme sanatıdır. Bu teknik, vurgulanmak istenen özelliği veya mesajı daha belirgin hale getirmek için kullanılmaktadır.⁷⁷

يَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلْ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ الَّتِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضَعِّفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا.

“Sana kadınlar hakkında fetva soruyorlar. De ki: Allah, onlar hakkında size fetva veriyor. Bir de size Kitap’ta okunan, kendilerine verilmesi gerekeni vermediğiniz, nikâhlamak istediğiniz / istemediğiniz yetim kızlar hakkında; zayıf çocuklar ve yetimlere adaletle davranmanız gerektiği hakkında (verilen hükümler de) vardır. Yaptığınız her iyiliği şüphesiz Allah bilir.”⁷⁸

Bu ayette تَرْغَبُونَ fiiline birlikte kullanıldığı harfî cere göre anlam verildiği için örneğin fi harfî ceri ile kullanılırsa “istemek” manasına gelmektedir. Aynı fiil عَنِ harfî ceri ile kullanılırsa “yüz çevirmek, istememek” anlamına gelmektedir. Bu durumda ayet her iki şekilde anlamaya da müsaittir.⁷⁹ Kur’an’ın belâğati, hem lafzî hem de manevî anlamda okuyucuya derinlikli bir düşünme alanı sunmaktadır. Ayette geçen fiilin harf-i cer olmadan kullanılması ise bu tevcihin son derece bilinçli bir dil tercihi olduğuna işaret etmektedir.

3.15. Tecâhülü’l-ârif

Tecâhülü’l-ârif sanatı, edebî sanatlardan biridir ve sözlükte “bilmezlikten gelme” anlamına gelmektedir.⁸⁰ Bu sanat, kişinin aslında bildiği bir şeyi bilmiyormuş gibi yaparak durumu, olayı veya duyguyu daha etkili bir şekilde ifade etmesini sağlamaktadır.⁸¹

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ

“Rabbin meleklerle, ‘Ben çamurdan bir insan yaratacağım’ dediği zaman”⁸²

Bu ayette Allah, meleklerine hitap ederek “Ben çamurdan bir insan yaratacağım” demektedir. Tecâhülü’l-ârif sanatı burada şu şekilde ortaya çıkmaktadır; Allah, her şeyi bilen ve her şeyin yaratıcısıdır. O, meleklerin tepkilerini ve düşüncelerini en baştan

⁷⁷ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 191-192; Kazvîni, *Îzâh*, 2/377-378; Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, 417; Aydınî, *Hevâdî fî şerhi’l-mesâlik*, Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 193; Allân, *Bedî’ fî’l-Kur’ân*, 332-335; Matlûb, *Mu’cemü’l-mustalahâtî’l-belâğîyye*, 1/37; Akkâvî, *Mu’cemü’l-mufasssal*, 444.

⁷⁸ Nisâ Suresi, 4/127.

⁷⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/282-283.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/147.

⁸¹ Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî*, 418; Kazvîni, *Îzâh*, 2/378; Aydınî, *Hevâdî fî şerhi’l-mesâlik*, 245; Muhyiddîn ed-Dervîş, *Î’râbu’l-Kur’ânî’l-Kerîm ve beyânühû* (Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1999), 3/528-531; Ali Nihad Tarlan, *Edebî San’atlar* (İstanbul: Güven Basım ve Yayınevi, 1964), 46; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, 196; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, 205; Allân, *Bedî’ fî’l-Kur’ân*, 326-329; Habenneke, *Belâğatü’l-‘Arabiyye*, 2/396; İsmail Durmuş, “Tecâhül-i ârif”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/233-234.

⁸² Sâd Suresi 38/71.

bilmektedir. Ancak burada Allah, meleklerine “Ben çamurdan bir insan yaratacağım” diyerek sanki bu bilginin sonucunu bilmiyormuş gibi bir hitapta bulunmaktadır. Oysa ki Allah, meleklerin bu yaratılışa nasıl tepki vereceğini, insanoğlunun yeryüzünde neler yapacağını en başından beri bilmektedir.

Bu hitap şekli, meleklerin ve insanların dikkatini yaratılışın önemine ve insanın çamurdan yaratılmasının hikmetine çekmek amacı taşımaktadır. Aynı zamanda bu olayın ciddiyetini ve insanın yaratılışındaki hikmeti vurgulamaktadır.⁸³

Sonuç olarak, bu ayetteki tecahülü’l-ârif sanatı, Allah’ın her şeyi bildiği halde, meleklerine bu yaratılış olayını sorması ve anlatmasıyla gerçekleşmektedir. Bu ifade, insan yaratılışının önemini, meleklerin ve insanın bu yaratılıştaki rolünü anlamayı sağlamaktadır ve Allah’ın hikmet dolu tasarruflarını daha iyi kavramaya yardımcı olmaktadır.⁸⁴

3.16. İstidrâc

Arapça’da kelime kökeni olarak “istidrâc”, derece derece ilerletmek, yavaş yavaş yaklaşmak anlamına gelmektedir.⁸⁵ İstidrâc, muhatabı kırmadan ve mantıklı bir şekilde konuşarak, onun düşüncesini değiştirmeye veya bir fikri kabul etmesini sağlamaya yönelik bir söz sanatıdır.⁸⁶

İstidrâc, dilin incelikle ve ustalıkla kullanıldığı, karşı tarafı ikna etmek veya ona bir fikri benimsetmek amacıyla yapılan etkili bir konuşma veya yazma tarzını ifade etmektedir. Burada esas olan, muhatabı rahatsız etmeden, onun mantığına hitap ederek bir düşünceyi ona kabul ettirmektir.

Edebiyatta veya hitâbet sanatında bu tarz bir yaklaşım, iletişimin daha nazik, etkili ve ikna edici olmasını sağlamaktadır. Bir fikri dayatmak yerine, kişinin kendi mantık süreci içinde o fikri kabul etmesine olanak tanıyan bu yöntem, özellikle tartışmalarda ve diplomatik konuşmalarda oldukça önemlidir. Bu tür istidrâc, belâgatta da sıkça kullanılır ve dinleyicinin veya okuyucunun savunma mekanizmalarını tetiklemeden bir düşünceye yönlendirilmesi hedeflenir. Bu nedenle, bu üslup, özellikle zor konularda veya hassas meselelerde etkili bir ikna aracı olarak kabul edilmektedir.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ.

⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/105-106.

⁸⁴ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/59-60.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 6/69; Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/120.

⁸⁶ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/120; Akkâvî, *el-Mu‘cemü’l-mufasssal*, 81; Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/200; 3/92-93; Abdülfettâh Lâşîn, *Bedî’ fî dav’i esâlîbi’l-Kur’ân* (Kâhire: Dârü’l-fikri’l-‘arabî, 1999), 123; İsmail Durmuş, “İstidrâc”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/328-329.

“De ki: Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir? De ki: Allah’tır. Öyleyse biz ya da siz, muhakkak ki bir hidayet üzerindeyiz ya da apaçık bir sapıklık içinde.”⁸⁷

Ayet, muhataba bir soru sorarak başlamaktadır; “Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?” bu soru, muhatabın dikkatini çekerek onu düşünmeye sevk etmektedir. Zira insanlar, kendilerine rızık verenin kim olduğunu düşündüklerinde, genellikle Allah’ın bu nimetleri verdiğini kabul etmektedirler. Muhatabın zihnini tatmin etme anlamında, ardından, “De ki: Allah’tır” ifadesiyle doğru cevap verilmektedir. Bu, muhatabı ikna etmeye yönelik güçlü bir mantık dokusudur, çünkü herkes Allah’ın rızık veren olduğunu kabul etmektedir.

Ayetin devamında, “Öyleyse biz ya da siz, muhakkak ki bir hidayet üzerindeyiz ya da apaçık bir sapıklık içindeyiz” ifadesi yer almaktadır. Bu cümle, bir belirsizlik içeriyor gibi görünse de aslında çok güçlü bir mantıksal çıkarım sunmaktadır. Burada Kur’ân, Peygamberimiz (s.a.v.)’in muhataplarına, bir tarafın doğru yolda diğerinin ise yanlış yolda olduğunu ifade etmektedir. Ancak kimin haklı olduğunu doğrudan dile getirmeyerek, böylece muhatapları düşünmeye, kendi kararlarını vermeye teşvik etmektedir.⁸⁸ Bu, istidrac sanatının özüdür; muhatabın düşüncesini değiştirmek, ona doğrudan bir şey dayatmadan, onu mantıksal olarak ikna etmeye çalışmaktır.

Bu üslup, karşı tarafı savunma moduna geçirmeden, onun içsel düşünce sürecini harekete geçiren bir strateji sunmaktadır. Muhatap, doğru cevabı bulmak için kendi zihninde bir muhakeme sürecine girmekte ve bu süreçte kendiliğinden gerçeğe ulaşmaktadır.

Bu ayet, istidrâc sanatının Kur’ân-ı Kerim’deki güzel bir örneğidir. Allah, muhataplarına doğrudan bir şeyi dayatmadan, onları düşünmeye ve hakikati kendi mantıklarıyla bulmaya yönlendirmektedir. Böylece ayet, muhatapları incitmeden, mantıklı ve etkili bir şekilde doğruyu kabul etmelerini sağlamaktadır. İstidrâc sanatı, özellikle hassas konuların ele alındığı yerlerde, insanları ikna etmede çok etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹

3.17. Tenvîye (İham)

“Tenvîye”, sözlük anlamı olarak örtmek veya gizlemek demektir.⁹⁰ Arap edebiyatında ve özellikle belâgatta önemli bir lafzî bedî sanatıdır. Tenvîye, kelimenin iki farklı anlamı olabileceği ve her iki anlamın da cümlede kullanıldığı bir sanattır.⁹¹ Ancak bu iki anlamdan biri uzak anlam, diğeri ise yakın anlamdır. Yakın anlam, okuyucunun

⁸⁷ Sebe Suresi, 34/24.

⁸⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/581-582.

⁸⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/508-509.

⁹⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/406.

⁹¹ Kazvînî, *İzâh*, 2/353; Taftazânî, *Muhtasar*, 395; Aydınî, *Hevâdî fî şerhi’l-mesâlik*, 222.

ya da dinleyicinin ilk aklına gelen anlamdır; uzak anlam ise daha derin, üzerinde düşünülmesi gereken ve genellikle kastedilen asıl anlamdır.

Tevriye sanatında kullanılan kelimenin iki farklı anlamı vardır. Biri yakın anlam (hemen anlaşılabilen) diğeri uzak anlam (daha derin ve üzerinde düşünülmesi gereken) olmak üzere iki farklı anlamla ifade edilir.⁹² Kelimenin genellikle kastedilen anlamı, uzak anlamdır. Yakın anlam ise muhatabın ilk anda aklına gelir, ancak bağlam dikkatle incelendiğinde kelimenin uzak anlamının kastedildiği anlaşılmaktadır.

Tevriye, cümlede belirsizlik yaratır ve bu belirsizlik, dilin sanatlı kullanımıyla anlamı daha derin hale getirir. Muhatabın düşünmesini sağlar ve anlam katmanları sunar.

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِي تَقْشَعُرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ
إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ ۚ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ.

*“Allah, sözün en güzelini, birbirine benzer ve tekrarlı bir kitap olarak indirdi. Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir. Sonra derileri ve kalpleri Allah’ın zikriyle yumuşar. İşte bu, Allah’ın doğru yoludur; dilediğini ona iletir. Allah’ın saptırdığı kimseye ise, doğru yolu gösterecek kimse yoktur.”*⁹³

Ayette geçen تَقْشَعُرُ yani “ürpermek” fiili ile fiziki bir tepki olan cildin ürpermesi anlaşılmaktadır. Ancak, bu kelimenin uzak anlamı ise daha derindir. Burada aslında kast edilen, insanın ruh halinin, kalbinin Allah’ın kelamı karşısında ürpermesidir.⁹⁴

Yakın anlamda; deri ya da ciltlerin fiziksel olarak ürpermesi ifadesiyle, ilk bakışta ayetteki bu kelime, kişilerin bedensel bir ürperti yaşadığı anlamını vermektedir. Uzak anlamda ise; deri, insanın iç dünyasını, kalbini temsil etmektedir. Yani asıl kastedilen, Allah’ın kelamı karşısında insanların ruhlarının, kalplerinin derin bir ürperti yaşaması ve etkilenmesidir.⁹⁵

“Rablerinden korkanların, ondan derileri ürperir.” ifadesi fiziki bir reaksiyon olan “derilerin ürpermesi” ile başlar. Ancak burada tevriyenin etkisi devreye girer; çünkü aslında bu ürperti, Allah’ın zikrine karşı duyulan manevi bir ürpertidir. Yani, bu kelime “fiziksel” ürpertinin yanında, Allah’ın kelamına karşı “manevi” bir etkiyi de işaret etmektedir.

“Sonra derileri ve kalpleri Allah’ın zikriyle yumuşar.” ifadesi de tevriyenin başka bir boyutunu yansıtmaktadır. Burada “derilerin yumuşaması” ifadesi ilk anlamda fiziksel bir rahatlamayı îmâ edebilir, ancak uzak anlamı, kalplerin ve ruhların Allah’ın zikri karşısında huzura kavuşması ve yumuşamasıdır. Yani derilerin yumuşaması, aslında ruhların yumuşaması ve Allah’a karşı daha açık hale gelmesidir.⁹⁶

⁹² Bilgegil, *Edebiyât Bilgi ve Teorileri*, 194.

⁹³ Zümer Suresi, 39/23.

⁹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/122-123.

⁹⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/70.

⁹⁶ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/418-419.

Bu ayette tevriye sanatı, ayetin derinliğini artıran, dilin estetiğini ve anlam örgüsünü güçlendiren bir işlev görmektedir. Muhatap, ilk anda fiziksel bir ürperti ve yumuşama algılarına, aslında bu ifadelerin derin manevi anlamlar taşıdığını fark etmektedir. Bu tevriye ile Allah'ın kelamının insanın hem fiziksel hem de ruhsal dünyasına olan etkisi daha güçlü bir şekilde vurgulanmış olmaktadır.

3.18. Tefrîk

“Tefrîk”, ayırmak ya da farklı şeyleri birbiriyle ilişkili kılmadan ifade etmek anlamına gelmektedir.⁹⁷ Edebî bir sanat olarak tefrîk, aynı konu ile ilgili veya birbirine bağlı gibi gözüken unsurların cümlede birbirinden ayrı veya farklı bir şekilde ifade edilmesi anlamına gelmektedir.⁹⁸ Bu sanat, kelimeleri veya cümleleri ince bir ustalıkla ayırıştırarak, onların arasında bir mesafe ya da farklılık olduğunu ifade etmeye yöneliktir.

Tefrîk sanatında, birbiriyle bağlantılı olabileceği düşünülen kelimeler ya da ifadeler, aslında birbirlerinden farklı oldukları vurgulanarak ifade edilmektedir.⁹⁹ Bu sanat, aynı cümlede farklı anlam derinlikleri oluşturarak, kelimelerin bağımsız anlamlarının altını çizmektedir.

Tefrîk sanatı, karşıtlık veya zıtlık unsurlarının kullanılması ile de meydana gelebilmektedir.¹⁰⁰ Bu karşıtlıklar, anlamı ziyâdeleştirmek ve muhatapın dikkatini çekmek amacıyla kullanılmaktadır.

Tefrîk sanatıyla bir cümlede birden fazla anlam veya mesaj sunulmaktadır. Birbiriyle ilişkilendirilebilecek kavramlar birbirinden ayrılarak farklı boyutlarda ele alınmaktadır.¹⁰¹

الَّذِينَ ءَامَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَٰئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ.

“İman edenler ve imanlarına zulüm karıştırmayanlar; işte onlar için güven vardır ve onlar doğru yolu bulanlardır.”¹⁰²

Bu ayette, iman edenler ile imanlarına zulüm karıştırmayanlar arasında bir tefrîk yapılmaktadır. “İman” (inanç) ve “zulüm” (haksızlık) birbirine tamamen zıt kavramlardır. Ancak ayet, iman edenlerle yetinmeyip, imanlarına “zulüm karıştırmayanlar” ifadesini kullanarak bu iki kavram arasında belirgin bir ayrım

⁹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, 10/299-300; İbn Fâris, *Mu‘cemu'l-mekâyis fi'l-luga*, 843; Fîruzâbâdî, *Kâmus*, 1183-1184.

⁹⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-‘ulûm*, 425; Kazvînî, *Îzâh*, 2/505-506; Tîbî, *Tibyân*, 402; Subkî, *‘Arûsu'l-efrâh*, 2/251.

⁹⁹ Ebu'l-Bekâ, *Külliyât*, 298; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 311.

¹⁰⁰ Merâğî, *‘Ulûmu'l-belâga*, 393; Abdurrahman Habenneke, *Belâgatü'l-‘Arabiyye*, 2/418.

¹⁰¹ Bilgegil, *Edebiyât Bilgi ve Teorileri*, 285.

¹⁰² En'am Suresi, 6/82.

yapmaktadır. İman etmek yeterli değildir; iman eden kişinin inancını zulümden, yani şirk veya haksızlıktan uzak tutması gerekmektedir.¹⁰³

Bu sanatın bir diğer etkisi, iman ve zulüm kavramlarının aynı anda düşünülmesini sağlayarak, her iki durumun da ne kadar farklı olduğunu vurgulamaktır. Zulmün imanla bir araya gelemeyeceği belirtilmiş olmaktadır.¹⁰⁴

Bu ayetle birlikte, Allah, inananların güven ve hidayete ermesi için zulümden tamamen uzak durmaları gerektiğini net bir biçimde belirtmiş olmaktadır. Ayette iman ile zulüm arasındaki zıtlık dikkat çekici bir biçimde ayrıştırılarak, her iki kavramın birbirinden uzak olduğu güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır.

3.19. Lafzî Bedî' Sanatları

Lafzî bedî' sanatları diğer adıyla muhassinât-ı lafziyye terimi, Arapça'da "lafzî güzellikler" anlamına gelmektedir. Sözlükte; "muhassinât", güzelleştirenler veya süsleyenler anlamındadır; "lafziyye" ise kelimenin sözle ilgili kısmını, yani kelimenin biçimsel ve sesle ilgili özelliklerini ifade etmektedir.¹⁰⁵ Bu terim, edebiyatta sözün dış yapısını güzelleştiren sanatsal unsurları ifade etmektedir.

Arap edebiyatında "muhassinât-ı lafziyye" sözün ses ve şekil açısından güzelleştirilmesini amaçlayan edebî sanatlardır.¹⁰⁶ Bu sanatlar, kelimelerin dış yapısını zenginleştirerek dinleyicide estetik bir haz uyandırmak ve metnin lafzî yapısını güçlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Muhassinât-ı lafziyye, anlam güzelliklerini içeren "muhassinât-ı mâneviyye"den farklı olarak, daha çok kelimelerin ses, yapı ve biçim özelliklerine odaklanmaktadır.

3.20. Lafzî Bedî' Sanatlarının Doğuşu ve Kavramsal Gelişimi

Muhassinât-ı lafziyye, Arap edebiyatında anlamın güzelliğine ek olarak, lafız zerâfeti, üslup güzelliği sağlamanın bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Arap edebiyatında belâgat, İslam'ın doğuşu öncesinde şiir yoluyla kendini göstermektedir. Cahiliyye dönemi şiirleri, dilin estetik yönünü vurgulamakla birlikte bu tür sanatların teorik analizine dayanmamaktadır.¹⁰⁷ İslam'ın gelişiyile birlikte Kur'ân-ı Kerim'in kendine has üslubu, özellikle Arap dilinin nazım ve nesir açısından incelenmesini hızlandırmıştır.¹⁰⁸

¹⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/41-42.

¹⁰⁴ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 1/373-374.

¹⁰⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/186; 7/91.

¹⁰⁶ Kazvîni, *Telhîs*, 212; Teftâzânî, *Mutavvel*, 416-417; Ali Cârîm-Mustafâ Emîn, *Belâğatu'l-vâzıha*, 263; İbn Reşîk, *'Umde*, 1/453-454; Râzî, *Nihâyetu'l-icâz*, 114; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423-432; Kazvîni, *İzâh*, 2/477.

¹⁰⁷ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, 1/183; Yıldırım, *Kur'ân Sanatı ve Estetiği Üzerine*, 162.

¹⁰⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, 2/30-31.

Abbasiler döneminde, İslam kültürünün çeşitli alanlarında büyük gelişmeler yaşanmıştır.¹⁰⁹ Edebiyat ve dil alanında da bu dönemde büyük eserler verilmiştir. Câhiz ve İbn Kuteybe (ö. 276/889), Arap dilinin güzelliklerini ve belâgatini ele alan erken dönem müelliflerdir.¹¹⁰ Ancak, Arap belâgatindeki lafzî sanatlarının sistemli bir biçimde sınıflandırılması ve bu sanatlardan muhassinât-ı lafziyyenin ayrıntılı tanımlamaları daha sonra ortaya çıkmıştır.¹¹¹

Muhassinât-ı lafziyyenin teorik çerçevesinin çizilmesinde en önemli isimlerden biri Abdulkâhir Cürcânî olmuştur. Cürcânî, *Delâilü'l-î'câz* ve *Esrâru'l-belâga* isimli eserlerinde, anlam güzelliklerini ve Kur'ân'ın nazmındaki belâgat sırlarını incelemiştir. Anlam inceliklerini, mecâz, teşbîh ve istiâre gibi sanatları kavramsal bir çerçevede sınıflandırmıştır. Cürcânî'nin bu eserleri, Arap edebiyatında muhassinât-ı lafziyyenin temel taşlarını oluşturarak sonrakilere ilham vermiştir.¹¹²

Ebu Yâkub Sekkâkî ve Hatib Kazvîni (ö.739/1338) gibi müellifler, Arap belâgatini sistematik hale getirerek muhassinât-ı maneviyeye ile muhassinât-ı lafziyye arasındaki farkları belirginleştirmişlerdir. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'u'lûm* adlı eseri, belâgat ilmini üç ana kategoriye ayırarak (me'ânî, beyân, bedî'), Arap edebiyatında teorik bir çerçeve sunmuştur.¹¹³ Kazvîni ise Sekkâkî'nin sınıflandırmasını daha ayrıntılı hale getirmiş, *Telhîsü'l-miftâh* isimli eserinde bu sanatları daha detaylandırmıştır. Bu dönem, muhassinât-ı lafziyyenin terimsel ve teorik bir çerçeveye oturduğu dönem olarak kabul edilmektedir.¹¹⁴

Kazvîni ve Sekkâkî'den sonra, Arap edebiyatında muhassinât-ı lafziyye kavramı iyice olgunlaşmış ve klasik belâgat kitaplarında iki ana başlık altında ele alınmaya başlamıştır.¹¹⁵

3.21. Lafzî Bedî' Sanatlarının Önemi

Muhassinât-ı lafziyye, metnin estetik ve sanatsal değerini artırmaktadır. Bu sanatlar, metni daha çekici ve etkileyici hale getirmektedir.¹¹⁶ Kelimeler arasındaki ses

¹⁰⁹ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, 3/159-169.

¹¹⁰ Câhiz, *Beyân ve't-tebyîn*, 3/237; İbn Kuteybe, *eş'Şi'r veş'şu'arâ*, 1/65-75.

¹¹¹ Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5/384-387.

¹¹² Cürcânî, *Delâilü'l-î'câz*, 44-50; Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5/384-387.

¹¹³ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 156, 161; Kazvîni, *Telhîsü'l-miftâh*, 4-5, 12, 102; Mehmet Akif Özdoğan, "Belâgatin Sistematize Edilmesinde Sekkâkî ve Kazvîni'nin Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (Şubat, 2002), 97-106.

¹¹⁴ Kazvîni, *Telhîsü'l-miftâh*, 12; Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5/384-387; Özdoğan, Belâgatin Sistematize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvîni'nin Rolü, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 97-106.

¹¹⁵ Dayf, *Arap Edebiyatı Tarihi*, 3/441-450.

¹¹⁶ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 1/453-454.

uyumunu ve ritmi artırarak, metnin akıcı ve ahenkli olmasını sağlamaktadır. Bu, dinleyici veya okuyucu üzerinde olumlu bir etki bırakmaktadır.¹¹⁷

Ses uyumu ve ritim, metnin akılda kalıcılığını artırmaktadır. Bu sayede, metin daha kolay hatırlanabilmekte ve tekrar edilebilmektedir.¹¹⁸ Muhassinati lafziyye, metnin ikna edici ve etkileyici olmasını sağlamaktadır. Güzel ve etkili bir dil kullanımı, dinleyici veya okuyucunun üzerinde güçlü bir etki bırakmaktadır.¹¹⁹

Lafzî bedî' sanatları, Arap dili ve belâgatinde önemli bir yere sahiptir. Bu sanatlar, kelimelerin ses özelliklerini kullanarak metni estetik, ritmik ve akılda kalıcı hale getirmektedir.

Çalışmanın bu kısmında cinâs, seci', insicâm, reddu'l-acûz alâ's-sadr, akd, tazmîn, iktibâs, îtilâf, tahyîr, telmîh, hüsnü'l-ibtidâ, hüsnü't-tehallûs, hâl, iktidâb, hüsnü'l- intihâ, suhûlet, tefvîz, teşrî', mûmâsele, muvâzene şeklindeki lafzî bedî' sanatlarının her birinin tanımları verilip izah edilecektir. Her bir sanata dair Kur'ân'da pek çok örnekler bulunmakta olup çalışmada sınırlı şekilde ve eşit sayıda örnekler sunulup izah edilecektir.

3.22. Cinâs

Cinâs kelimesi sözlükte; "benzerlik" demektir, "cins" جنس kökünden gelmektedir ve iki şeyin aynı cins veya benzer olması anlamını taşımaktadır.¹²⁰ Lafzî bedî' sanatı olarak cinâs; aynı veya benzer sesli, ancak farklı anlamlı kelimelerin bir arada kullanılmasına denir.¹²¹ Cinâs, kelimeler arasındaki ses uyumunu ve ahengi artırmaktadır. Cinâs, Arap dili ve belâgatinde önemli bir edebî sanattır. Abbâsîler döneminde belâgat ilminin teşekkülüyle birlikte cinâs sanatı da sistematik olarak ele alınmıştır. Bu dönemde başta Câhiz olmak üzere, İbn Kuteybe, İbn Mu'tez, Kadî Abdülcebâr (ö. 415/1025) gibi âlimler cinâsın estetik yönünü vurgulamışlardır.¹²²

Cinâsa dair en kapsamlı tahliller Sekkâkî ve Sübkî (ö.756/1355) tarafından yapılmıştır.¹²³ Cinâsın teknik olarak en detaylı tasnifi ise , Sekkâkî'nin Miftâhu'l-'ulûm adlı eserinde yapılmıştır. Sekkâkî, cinâsı; tam cinâs, nâkıs cinâs ve mukarrab (yaklaştırılmış) gibi alt bölümlere ayırarak incelemiştir.¹²⁴ Cinâs, aynı veya birbirine çok benzeyen sözcüklerin bir arada kullanılarak anlam açısından farklılık oluşturulması

¹¹⁷ Râzî, *Nihâyetu'l-îcâz*, 114; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 423-432.

¹¹⁸ Kazvîni, *İzâh*, 2/477; Teftâzânî, *Mutavvel*, 416-417; Matrâci, *Câmi'*, 175.

¹¹⁹ Bilgegil, *Edebiyât Bilgi ve Teorileri*, 181-182; Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5/384-387.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisanu'l-'Arab*, 6/43.

¹²¹ Cürçânî, *Esrâru'l-belâga*, 7; Râzî, *Nihâyetu'l-îcâz*, 126-127; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429;

¹²² Abdurrahman Câmî, "Cinâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/12-14.

¹²³ Sübkî, *'Arûsu'l-efrâh*, 2/280-285.

¹²⁴ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 427-429.

sanatıdır.¹²⁵ Cinâs, bir metni daha ilgi çekici ve estetik hale getirmektedir, aynı zamanda okuyucuya veya dinleyiciye zekice bir oyun sunmaktır.

Cinâs, genellikle iki ana kategoride incelenir:

Cinâs-ı tam (Cinâs-ı kamil)

Bu tür cinâs, hem yazılış hem de okunuş bakımından tamamen aynı olan kelimelerin farklı anlamlarda kullanılmasıdır.¹²⁶ Örneğin, Türkçede; “eser” kelimesi hem “iz” hem de “edebî eser” anlamında kullanılabilir. العین Arapçada; kelimesi hem “göz” hem de “pınar” anlamına gelmektedir. Aynı kelimenin farklı anlamlarda kullanılmasıyla cinas-ı tam oluşmaktadır.

Cinâs-ı nâkıs (Cinâs-ı gayr-i kamil)

Bu tür cinâs, yazılış veya okunuşta küçük bir fark olan, ama anlamı farklı olan kelimelerin birlikte kullanılmasıdır.¹²⁷ Mesela, Arapçada غُصُون kelimesi “dallar” anlamına gelirken, قُصُون kelimesi “kısaltmalar” anlamındadır. Harflerin veya hareketlerin farklılığı ile oluşan bu cinâs türü, anlamı zenginleştirmektedir.

Cinâs, özellikle şiirlerde ve hutbelerde çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Şairler ve hatipler, dinleyicinin dikkatini çekmek ve söyleneni daha akılda kalıcı hale getirmek için cinas sanatını ustaca kullanmaktaydılar. Örneğin, Kur’ân’da ve hadislerde de cinâs örneklerine sıkça rastlanmaktadır; bu sanat, dini metinlere hem estetik bir derinlik hem de anlam zenginliği katmaktadır.¹²⁸

Cinâs sanatı, aynı zamanda bir edebî zeka ve ustalık göstergesidir. Yazarlar ve şairler, cinâsı kullanarak kelime dağarcıklarının genişliğini ve dil üzerindeki hakimiyetlerini sergilemektedirler. Bu yüzden, cinâs, belagat (retorik) derslerinde sıkça ve itinayla incelenen bir konudur.¹²⁹ Kur’ân’dan cinâs sanatının kullanımına dair şu örnekler üzerinde durulacaktır.

وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُنْفِثُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ كَذَلِكَ كَانُوا يُؤْفَكُونَ.

“Kıyamet günü geldiğinde, suçlular yemin ederler ki dünyada sadece bir saat kadar kaldıklarını zannederler. İşte onlar dünyada da böyle haktan sapıyorlardı.”¹³⁰

Bu ayet سَاعَةً kelimesinin iki farklı anlamda kullanılması dolayısıyla tam bir cinâs örneğidir. سَاعَةً kelimesinin iki anlamı vardır: Ayetin başında السَّاعَةُ ifadesi “kıyamet saati” anlamında kullanılmıştır. Bu, dünyanın sonunu, kıyamet gününü ifade

¹²⁵ Bilgegil, *Edebiyât Bilgi ve Teorileri*, 309-310.

¹²⁶ İbn Reşîk, *Umde*, 1/546; Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, 126; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; Kazvînî, *Îzâh*, 2/535.

¹²⁷ Teftazânî, *Mutavvel*, 448; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 327.

¹²⁸ Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, 3/138-139.

¹²⁹ İbn Reşîk, *Umde*, 1/546-563; Cürcânî, *Esrâru'l-belâga*, 7; Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, 126-127; Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 429; İbnü'Esîr, *Meselü's-sâir*, 1/241; Kazvînî, *Îzâh*, 2/535; Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh*, 237; et-Taftazânî, *el-Mutavvel*, 445; es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh*, 2/282-283; el-Cürcânî, *Ta'rîfât*, 74-75; Süyûtî, *İtkân*, 2/920; Tehânevî, *Keşşâfu-istilâhâtî'l-funûn*, 1/306; Habenneke, *Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/485-486.

¹³⁰ Rûm Sûresi, 30/55.

etmektedir. Ayetin devamında مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ ifadesiyle; sadece “bir saat kadar” anlamında kullanılmıştır. Burada, dünya hayatının kısa süresi kastedilmektedir.

Bu ayette, suçluların dünya hayatını kısa bir süre olarak algılamaları ve kıyamet gününde bu algıyla yüzleşmeleri anlatılmaktadır.¹³¹ Kıyamet saati ve dünya hayatındaki bir saat arasındaki bu farklılık, insanların dünyada ne kadar kısa bir süre yaşadıklarının altını çizmektedir. Bu kullanım, dünya hayatının geçiciliğini ve kıyamet gününde insanların zaman kavramını nasıl algılayacaklarını vurgulamaktadır. Suçluların dünya hayatını yalnızca bir saat kadar kısa zannetmeleri, aslında onların dünya hayatının geçiciliğini ve ahiret gününün gerçekliğini anlamadıklarını göstermektedir. Ayetteki cinâs, bu iki farklı anlam arasındaki derin ilişkiyi ortaya koymaktadır.¹³²

وَالنَّجْمِ إِذَا هَوَىٰ مَا ضَلَّ صَاحِبُكُمْ وَمَا غَوَىٰ وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ.

“1.Yıldızla andolsun ki battığı zaman, 2. Sahibiniz (Peygamber) sapmadı ve azmadı, 3. O, kendi hevasından (arzularından) konuşmaz.”¹³³

Bu ayetler içerisinde cinâs sanatı özellikle هَوَىٰ kelimesinin tekrarında görülmektedir. Şimdi bu kelimeyi ve ayetler arasındaki ilişkileri detaylı bir şekilde inceleyelim. Necm suresinde geçen هَوَىٰ kelimesi iki farklı ayette geçmektedir. İlk ayetteki هَوَىٰ kelimesi “batmak” anlamında kullanılırken, üçüncü ayette “arzu, heva” anlamına gelmektedir.

Birinci ayetteki هَوَىٰ kelimesi yıldızın batışını, yani düşüşünü ifade etmektedir. Bu, gerçek anlamda bir “düşüş” veya “batma” olarak yorumlanabilir. Üçüncü ayetteki هَوَىٰ ise nefsin arzuları anlamında kullanılmıştır. Burada ise manevi bir eğilim, bir arzu anlamını taşımaktadır. Bu iki farklı anlamın benzer bir ses yapısıyla sunulması cinas sanatının bir örneğidir.¹³⁴ Burada cinas, Kur’ân’ın edebî gücünü ve ayetlerin derin anlamını vurgulamak için kullanılmıştır. İlk ayette somut bir olaydan bahsedilirken, üçüncü ayette soyut bir kavram üzerinde durulmuş ve bu iki anlamın farklılıkları ile aynı kökten gelen kelimenin ses benzerliği kullanılarak edebî bir etki yaratılmıştır.

Cinâs sanatı, özellikle Kur’ân’da, hem anlam derinliğini artırmak hem de metnin akıcılığını ve ahengini sağlamak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır. Necm Suresi’ndeki bu ayetlerde de bu sanatın başarılı bir şekilde uygulandığını görüyoruz.¹³⁵

وَهُمْ يَنْهَوْنَ عَنْهُ وَيَنْأَوْنَ عَنْهُ وَإِنْ يُهْلِكُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ.

“Onlar, başkalarını ondan (Kur’ân’dan) alıkoyarlar, kendileri de ondan uzak dururlar. Fakat yalnızca kendilerini helâk ederler de farkında olmazlar.”¹³⁶

Bu âyette cinâs sanatı, يَنْهَوْنَ ve يَنْأَوْنَ kelimeleri arasında görülmektedir.

¹³¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/486-487

¹³² Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/444-445.

¹³³ Necm Suresi, 53/1-3.

¹³⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/417-418.

¹³⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/255-256.

¹³⁶ En’âm Sûresi, 6/26.

يَنْهَوْنَ Bu kelime, “nehy etmek”, yani “yasaklamak, engellemek” anlamına gelmektedir. Bu bağlamda, insanların Kur’ân’a karşı çıkmalarını, diğer insanları ondan alıkoymalarını ifade etmektedir.

يَنْتَوُونَ Bu kelime ise “uzaklaşmak” anlamındadır. Bu kişilerin kendilerinin de Kur’ân’dan uzak durdukları belirtilmektedir. يَنْهَوْنَ ve يَنْتَوُونَ kelimeleri, hem ses olarak çok benzer hem de anlam olarak birbirleriyle ilişkilidir. Birinci kelime, başkalarını Kur’ân’dan alıkoyma eylemini ifade ederken, ikinci kelime, bu eylemi gerçekleştirenlerin kendilerinin de Kur’ân’dan uzak durduklarını belirtmektedir.

Bu iki kelimenin bu şekilde kullanılması, âyetin anlam derinliğini artırmaktadır ve mesajın kuvvetli bir şekilde vurgulanmasını sağlamaktadır. Bu âyet, Kur’ân’ı inkar edenlerin hem başkalarını ondan alıkoymadıklarını hem de kendilerinin ondan uzak durduklarını belirtirken, cinâs sanatıyla bu iki durum arasındaki bağlantıyı güçlü bir şekilde ifade etmektedir.¹³⁷

Ayetin sonundaki “Fakat yalnızca kendilerini helâk ederler de farkında olmazlar” ifadesi, inkarcıların ironik bir şekilde kendi hallerini görememelerini vurgulamaktadır.¹³⁸ Kendilerinin başkalarını doğru yoldan alıkoymadıklarını zannederken, aslında yalnızca kendilerine zarar vermektedirler. Bu vurgu, ayetin anlamını daha da derinleştirmektedir ve dinleyici üzerinde güçlü bir etki bırakmaktadır. Ayetin kısa ve özlü yapısı, derin anlam örgüsü birleşerek hem lafzî hem de manevî bir zenginlik sunmaktadır.

وَيَلِّ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةً

“Yazıklar olsun her humezeye, lomezeye!”¹³⁹

Bu ayette cinâs sanatı, هُمَزَةٍ ve لُّمَزَةٍ kelimeleri arasında görülmektedir. هُمَزَةٍ Bu kelime, “insanları arkasından çekiştiren, küçük düşüren” anlamında kullanılmaktadır. Bir kimse ile sözlü olarak alay etmek veya bir kimsenin arkasından kötülemek anlamına gelmektedir. لُّمَزَةٍ Bu kelime ise “kaş göz işaretleriyle alay eden, îma yoluyla küçümseyen” anlamını taşımaktadır. Bu da, insanları küçümsemenin başka bir yolunu ifade etmektedir.

Bu iki kelime arasında anlam farkı bulunmasına rağmen ses bakımından benzerlik ve kök birliği (همز – لمز kökleri) vardır. Bu da iştikâk yoluyla yapılan bir cinâs türüne işaret etmektedir. Cinâs-ı iştikâk, aynı kökten türetilen kelimeler arasındaki ses ve anlam ilişkisini kullanarak anlatımı güçlendirmektedir. Hem sözlü hem de îma yoluyla yapılan alayların, kötülemelerin, Allah katında ne kadar büyük bir suç olduğunu ve bu davranışların sahiplerini bekleyen azabı güçlü bir şekilde vurgulamaktadır. Cinâs

¹³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/13-14.

¹³⁸ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/357-358.

¹³⁹ Hûmeze Suresi, 104/1.

sanatı, bu iki farklı kötülüğü aynı cümle içinde vurgulayarak edebî bir derinlik kazandırmaktadır.¹⁴⁰

Bu iki davranış, sosyal bağları zayıflatan, bireyler arası güveni sarsan ve toplumda fitneye yol açan ahlaksızlıkları temsil etmektedir. Sanat yönüyle bakıldığında, bu iki davranış biçiminin aynı kökten türeyen iki kelimeyle anlatılması, hem anlam hem de ses bakımından dikkat çekici bir bağ kurmaktadır. Bu bağ, insanın farklı şekillerde yaptığı kötülüklerin aslında aynı kaynağa dayandığını vurgulamaktadır. Ayet, kendisinde bulunan cinâs sanatının da etkisiyle insanların hem sözle hem de davranışla başkalarını küçümsememesi gerektiği konusunda güçlü bir uyarıda bulunmaktadır.¹⁴¹ Ayette geçen bu iki davranış biçimi, insanın toplumsal ilişkilerindeki olumsuz tutumlarını vurgulamakta ve bu vurguyu hem dilsel hem de sanatsal bir uyumla zihinlere sunmaktadır.

وَالْتَقَتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ إِلَى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَسَاقُ.

“Ve bacak bacağı sarmaladığı zaman, işte o gün varış yalnızca Rabbindir.”¹⁴²

Bu ayette cinâs sanatı, الساق ve المساق kelimeleri arasında görülmektedir. الساق Bu kelime, “bacak” anlamına gelmektedir. Ölüm anında, bacakların birbirine sarılması, kişinin sıkışıklığını ve zor durumunu simgelemektedir. المساق Bu kelime ise “varış, yönelme yeri” anlamında kullanılmaktadır. Burada, varışın yalnızca Allah’a olduğunu ifade etmektedir.

Cinâs sanatı burada, kıyamet günü yaşanacak olan karmaşanın ve zorluğun etkileyici bir şekilde ifade edilmesini sağlamaktadır.¹⁴³ Bacakların bacağı sarması, kişinin ölüm anındaki zor durumunu sembolize ederken, “varış” kelimesiyle bu zor durumun nihayetinde her şeyin sonunda Allah’a döneceği vurgulanmaktadır. Ses benzerliği, bu derin mesajın etkisini artırarak okuyucuya güçlü bir şekilde iletilmektedir.¹⁴⁴

Bu cinas sanatı, ayetteki emir ve geniş kapsamı vurgulayan iki kelimeyi hem ses hem de anlam açısından bir araya getirerek, Allah’ın yaratma sanatındaki inceliği ve hikmeti ortaya koymaktadır. Ayet, Allah’ın yarattığı arının mucizevi işleyişini ve bu süreçteki ilahi müdahalenin büyüklüğünü edebi bir dille ifade etmektedir.¹⁴⁵

¹⁴⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/795-796.

¹⁴¹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/576-577.

¹⁴² Kıyamet Suresi, 75/29-30.

¹⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/663.

¹⁴⁴ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/463.

¹⁴⁵ el-Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/108-109.

3.23. Secî' (Sec', Fasl)

Sözlük anlamı itibariyle “güvercin sesi gibi ahenkli ses çıkarma” anlamına gelen secî',¹⁴⁶ cümle veya ibarelerin sonundaki kelimelerin ses bakımından uyumlu olması sanatıdır.¹⁴⁷ Secî' özellikle nesir türlerinde kullanılarak metne estetik bir yapı kazandırmaktadır.¹⁴⁸ Secî'nin kökleri İslam öncesi döneme kadar uzanmaktadır. Bu dönemde özellikle kehanet metinleri ve hükümdar nasihatleri secî'li ifadelerle örülmüştür. Kahinler, gizemli söylemlerine secî' katarak onların dikkat çekiciliğini artırmaya çalışmışlardır. Secî', klasik belâgat ilminde bedî' ilmi içerisinde incelenmiştir. İlk sistematik açıklamalar İbnu'l-Mu'tez 'in *Kitâbu'l-bedî'* adlı eserinde yapılmıştır.¹⁴⁹ Bu eserde secî', güzel söz söylemenin bir türü olarak tanımlanarak örneklendirilmiştir. Abdülkâhir Cürçânî, Sekkâkî, Kazvîni gibi belâgat alimleri secî' sanatını teorik çerçevede derinlemesine incelemişlerdir. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde secî' sanatını şekil ve ses özellikleri bakımından ayrıntılı biçimde tasnif etmiştir.¹⁵⁰

Belâgat terimi olarak secî' (fasl), bir metinde anlam bütünlüğüne sahip cümleler arasında durakların veya bölümlerin belirgin hale gelmesini sağlayan unsurlar için kullanılmaktadır. Kur'ân'da ayetlerin çoğu, ses uyumu ve ahenk bakımından secî' yapısına sahiptir ve bu yönüyle her bir ayetin bağımsız bir anlam bölümü olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece secî', Kur'ân'da sadece estetik değil, anlamsal sınırlayıcı bir unsur olarak da işlev görmektedir. Secî' sanatının kendi içinde şöyle türleri bulunmaktadır.

Secî'u'l-muterâdif: Aynı kalıpta ve aynı ölçüde kafiyeli cümlelerin yer aldığı secî' türüdür. Cümlelerin sonları hem harf hem vezin bakımından birbirine denktir.¹⁵¹

Secî'u'l-mutavâzin: Harf ve vezin olarak birbirine benzeyen, ama tam eşit olmayan cümlelerin oluşturduğu secî' çeşididir.¹⁵² Kısmen uyumludur; hem ahenk hem nazm vardır.

Secî'u'l-murassa': Kafiye var ama vezin/fasılalar arasında uyum tam olan secî' türüdür. Cümleler arasında kafiye varlığı sürer fakat nazma dair denklik azdır.¹⁵³

Kur'ân ayetlerinde görülen secî', aynı sesle biten kısa ayet yapılarıyla, dinleyicinin zihninde birer anlam birimi (fasl) olarak yer etmektedir. Özellikle Mekke döneminde nazil olan sûrelerde, ayetlerin genellikle kısa, secî'li ve ritmik olması bu

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 62/150; İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis fi'l-luga*, 506; Fîruzâbâdî, *Kâmus*, 939.

¹⁴⁷ Subkî, *Arûsu'l-efrâh*, 2/299; Cürçânî, *Tâ'rîfât*, 156; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 330.

¹⁴⁸ Abdülaziz 'Atîk, *İlmü'l-bedî'*, 215.

¹⁴⁹ İsmail Durmuş, “Secî'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/275-276.

¹⁵⁰ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 430-431.

¹⁵¹ Kazvîni, *İzah*, 2/393; Teftâzânî, *Muhtasar*, 430.

¹⁵² Kazvîni, *İzah*, 2/394; Teftâzânî, *Muhtasar*, 431.

¹⁵³ Kazvîni, *İzah*, 2/393; Teftâzânî, *Muhtasar*, 430.

gerçeği desteklemektedir. Bu kısa ve secî'li yapı sayesinde; her ayet bir fasıl niteliği kazanmaktadır. Dinleyici, anlam duraklarını kolaylıkla fark etmektedir. Mesajın vurgusu artmakta böylece zihinde kalıcılığı sağlanmaktadır.¹⁵⁴

Secî', metne nazım ve ahenk katmaktadır. Cümlelerin sonlarındaki ses uyumu, metni daha melodik hale getirmektedir.¹⁵⁵ Bu sanat, metnin estetik değerini artırmaktadır ve dilin güzelliğini vurgulamaktadır.¹⁵⁶ Ses uyumu ve nazm, metnin akılda kalıcılığını ziyadeleştirmektedir. Bu, dinleyicinin veya okuyucunun metni daha iyi hatırlamasına yardımcı olmaktadır.¹⁵⁷

Kur'ân-ı Kerim'de secî' sanatı, metnin estetiğini ve ritmini artırmak için kullanılmaktadır. İşte bazı örnekler:

الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ

“*Rahmân, Kur'ân'ı öğretti, insanı yarattı, ona beyânı öğretti.*”¹⁵⁸

Ayetlerin sonundaki ن seslerinin tekrarı secî' sanatını oluşturmaktadır.¹⁵⁹ İlk dört ayette ن sesinin tekrarı, ayetler arasında bir ahenk oluşturmaktadır. Bu ritmik yapı, Kur'ân'ın sesli okunması sırasında dikkat çekici bir melodi oluşturarak dinleyici üzerinde derin bir etki bırakmaktadır. Bu secî' yapısı, Allah'ın sıfatlarını ve O'nun insanlara verdiği nimetleri vurgulamaktadır. Örneğin, "Rahmân" ismi ile başlayarak, Allah'ın merhametinin genişliği üzerinde durulmuş, ardından "Kur'ân'ı öğreten", "insanı yaratan" ve "ona beyânı öğreten" ifadeleriyle bu merhametin somut tezahürleri gösterilmektedir.

Secî', bu ayetlerde Allah'ın merhameti ve insana verdiği nimetler arasındaki ilişkiyi pekiştirmektedir.¹⁶⁰ İnsanın yaratılışı, ona beyânın öğretilmesi, bütün bunlar Rahman olan Allah'ın merhametinin bir yansımasıdır. Bu nedenle, Rahmân suresinin ilk dört ayetinde kullanılan secî' sanatı, mesajın hem estetik hem de anlam olarak etkisini artırmakta, Allah'ın sıfatları ve bu sıfatların tezahürleri arasındaki bağlantıyı güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ

“*Andolsun, kuşluk vaktine, geceye bürüdüğü zaman. Rabbin seni terk etmedi ve sana darılmadı*”¹⁶¹

Ayetlerin sonundaki ی seslerinin tekrarı secî' sanatını oluşturmaktadır.¹⁶² Secî' sanatı, bu ayetlerde mesajın vurgusunu güçlendirmektedir. İlk iki ayet, Allah'ın yarattığı

¹⁵⁴ Cürçânî, *Tâ'rifât*, 156; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 330.

¹⁵⁵ Sekkâki, *Miftâhu'l-'ulûm*, 431.

¹⁵⁶ et-Teftâzânî, *Mutavvel*, 453.

¹⁵⁷ Mecdî Vehbe-Kâmil el-Mühendis, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-'Arabiyye*, 197.

¹⁵⁸ Rahman Suresi, 55/1-4.

¹⁵⁹ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/275-276.

¹⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/442-443.

¹⁶¹ Duha Suresi, 93/1-3.

¹⁶² Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/543-544.

iki zıt zamanı “gündüzün en parlak vakti ve gecenin sükûneti” yemin ederek vurgulamaktadır. Özellikle gece ve gündüz arasındaki zıtlıkların vurgulanması, bu hislerin daha da güçlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu zıtlık, Allah’ın yarattığı düzenin ve evrenin dengesinin altını çizmektedir.

Üçüncü ayette ise, Allah’ın Peygamber Efendimize olan sevgisi ve onun terk edilmediği vurgulanmaktadır. Bu ayet, ilk iki ayetin oluşturduğu atmosfer içinde okunduğunda, Allah’ın rahmetinin sürekli olduğu ve Peygamber Efendimizin bu rahmetten mahrum bırakılmadığı mesajını güçlü bir şekilde vermektedir. Duhâ suresinin ilk üç ayetinde kullanılan secî‘ sanatı, ayetlerin ritmini ve ahengini pekiştirerek Kur’ân’ın tilavetinde estetik bir akış sağlamaktadır.¹⁶³ Aynı zamanda, Allah’ın yarattığı zamanın farklı evrelerine yemin edilmesi, Hz. Peygamber’e olan sevginin ve korumanın altını çizerek anlamı derinleştirmektedir, vurgulamaktadır.

وَالْعَصْرِ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَتَوَّصُوا بِالصَّبْرِ

“Asra andolsun ki, insan gerçekten ziyan içindedir, ancak iman edip salih amel işleyenler, birbirine hakkı ve sabrı tavsiye edenler başka.”¹⁶⁴

Ayetlerin sonundaki ر seslerinin tekrarı secî‘ sanatını oluşturmaktadır.¹⁶⁵ Bu şekilde ayetler, son kelimelerde benzer seslerle sona ererek bir ahenk ve ritim oluşturmaktadır. Bu ses uyumu, okurken veya dinlerken ayetlerin kulağa hoş gelmesini sağlar ve aynı zamanda mesajın etkisini artırmaktadır. Bu ayetlerdeki secî‘ sanatı, Kur’ân’ın hem anlam derinliğini hem de edebi zenginliğini gözler önüne sermektedir. Asr suresinin bu kısa ama özlü ayetlerinde, insanın kaybı ve kurtuluşunun formülü verilirken, secî‘ sanatı sayesinde bu mesaj daha vurucu bir şekilde iletilmektedir. Bu ahenk, Kur’ân’ın ezberlenmesini kolaylaştırmakta ve mesajın akılda kalıcılığını artırmaktadır.¹⁶⁶

وَالشَّمْسِ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرِ إِذَا تَلَاها وَالنَّهَارِ إِذَا جَلَاها وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَاهَا وَالسَّمَاءِ وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضِ وَمَا طَحَاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا

“Güneşe ve kuşluk vaktine, ayı onu takip ettiği zaman, gündüze onu parlattığı zaman, geceye onu bürüdüğü zaman, göğe ve onu bina edene, yere ve onu döşeyene, nefse ve onu düzenleyene andolsun.”¹⁶⁷

Şems suresinin ilk yedi ayetini secî‘ sanatı bağlamında ayrıntılı şekilde incelediğimizde; bu ayetlerdeki secî‘ sanatının son kelimelerdeki ses uyumunda ortaya çıktığı görülmektedir. İlk dört ayette, her cümleinin sonundaki “hâ” ها harfi ve “-â” sesi dikkat çekmektedir : ضُحَاهَا تَلَاها جَلَاها يَغْشَاهَا :¹⁶⁸

¹⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/765.

¹⁶⁴ Asr Suresi, 103/1-3.

¹⁶⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/574.

¹⁶⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/793.

¹⁶⁷ Şems Suresi, 91/1-7.

¹⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/758.

Beşinci, altıncı ve yedinci ayetlerde de uyum devam etmektedir: سَوَّاهَا طَحَاهَا بَنَاهَا

Bu ses uyumu, ayetler arasında güçlü bir ahenk oluşturmakta ve ayetlerin dinleyiciye ritmik bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda her ayet, evrendeki düzeni, gece-gündüz, güneş-ay ve insanın yaratılışını vurgularken bu ses uyumuyla beraber anlamın kuvvetlenmesine katkıda bulunmaktadır. Bu “secî’ sanatı, Şems suresinin başlangıcında doğanın ve yaratılışın düzenini tasvir eden ayetlerin etkisini artırmaktadır.¹⁶⁹ Her ayet, yaratılışın mükemmelliğini ve Allah’ın kudretini gözler önüne sererken, bu sanatsal yapı sayesinde mesaj daha güçlü ve akılda kalıcı bir şekilde iletilmektedir. Metnin nazma dair yapısı, sureyi okuyan ya da dinleyen üzerinde derin bir etki bırakarak, Kur’ân’ın edebî güzelliklerinden birini ortaya koymaktadır.

إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا وَكَوَاعِبَ أَثْرَابًا وَكَأَسًا دِهَاقًا لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا وَلَا كِدَابًا جَزَاءً مِّن رَّبِّكَ عَطَاءٌ حَسَبًا.

“Şüphesiz ki muttakiler için kurtuluş vardır, bahçeler ve üzüm bağları, dolgun göğüslü yaşıt kızlar, dolu dolu kadehler. Orada ne boş bir söz işitirler, ne de yalan. Bu, Rabbinin katından bir mükâfat, yeterli bir bağıştır.”¹⁷⁰

Nebe suresinin otuz bir ila otuz altıncı ayetlerindeki secî’ sanatı detaylı olarak incelendiğinde; ayet sonlarındaki ses uyumu dikkat çekmektedir. 31. ayette مَفَازًا kelimesiyle başlayan ses uyumu, sonraki ayetlerde de devam etmektedir. 32. ayette أَعْنَابًا kelimesi, 33. ayette أَثْرَابًا kelimesi, 34. ayette دِهَاقًا kelimesi, 35. ayette كِدَابًا kelimesi ve 36. Ayette حَسَبًا kelimesi aynı “-â” sesiyle sona ermektedir.¹⁷¹ Bu ses uyumu, ayetler arasında güçlü bir ritmik bağ oluşturmaktadır. Her ayetin sonundaki “-â” sesi, sure boyunca devam eden bir ahenk oluşturmaktadır ve ayetlerin mesajını vurgulamaktadır.¹⁷² Bu uyum, metnin akıcı olmasını sağlamak ve ayetleri okuyan ya da dinleyen kişi üzerinde derin bir etki bırakmaktadır.

Secî’ sanatı, Nebe suresinin bu bölümünde cennet nimetlerinin detaylandırıldığı ayetlerde kullanılmıştır. Bu sanat, cennet tasvirlerinin görkemini ve güzelliğini pekiştirmektedir ve bu nimetin büyüklüğünü işitsel bir zevkle birleştirmektedir. Kur’ân-ı Kerim’in bu estetik yapısı, mesajın daha derinlemesine hissedilmesini ve anlaşılmasını sağlamaktadır.

3.24. Reddu’l-acûz alâ’s-sadr

“Reddu’l-acûz ale’s-sadr” sanatı, kelime manası olarak sözlükte “sonun başa döndürülmesi” ya da “cümlelerin sonunun başa karşılık getirilmesi” demektir.¹⁷³ Bu

¹⁶⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/538-539.

¹⁷⁰ Nebe Suresi, 78/31-36.

¹⁷¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/690.

¹⁷² Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/485.

¹⁷³ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 3/144; 5/312; 4/450.

sanat, beytin sonundaki kelimenin veya cümleinin beytin başında tekrar edilmesiyle yapılmaktadır.¹⁷⁴ Özellikle şiirlerde tercih edilmektedir. Bir tür simetri ve ahenk oluşturan bu sanatta, beyitte anlam ve ses bakımından bir uyum sağlanmaktadır. “Acûz” kelimesi, beytin son kısmını, “sadr” ise beytin ilk kısmını ifade etmektedir.

Beytin sonunda (acûz) yer alan kelime veya kelime grubunun, başta (sadr) tekrar edilmesidir.¹⁷⁵ Hem anlam açısından hem de ses bakımından bir uyum sağlanmakta, şiire lafzî bir derinlik kazandırılmaktadır.¹⁷⁶ Tekrar edilen ifade, anlam açısından kuvvetli bir vurgu yapar. Bu vurgu, bir düşüncüyü pekiştirme veya estetik bir güzellik katma amacı taşımaktadır.¹⁷⁷

Bu sanat, Kur’ân-ı Kerim’de de yer bulmaktadır ve birçok ayette anlamı pekiştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin, cümledeki belirli bir kelimenin farklı formlarda tekrarı veya benzer yapılarla vurgulanması yoluyla icra edilmektedir. Kur’ân’da redd’ul-‘acûz a’lâ’s-sadr sanatına dair şu örnekler üzerinde durulacaktır;

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُتُوا مِنْ أَفْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُتُوا ۚ لَا تَنْفُتُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ.

“Ey cinler ve insanlar topluluğu! Göklerin ve yerin sınırlarından geçip gitmeye gücünüz yetiyorsa, geçip gidin! Ancak bir güç ve yetki olmaksızın geçemezsiniz.”¹⁷⁸

Bu ayetteki reddu’l-‘acûz ale’s-sadr sanatı, تَنْفُتُوا kelimesinin tekrarında ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁹ İlk olarak ayetin ortasında تَنْفُتُوا kelimesi “geçip gitmek” anlamında kullanılmış, ardından ayetin sonunda tekrar edilerek bu kaçışın ancak (güç, yetki) سلطان ile mümkün olduğu vurgulanmaktadır. Aynı kelimenin ayetin farklı noktalarında kullanılmasıyla hem anlam pekiştirilmiş hem de estetik bir vurgu sağlanmaktadır.

تَنْفُتُوا “geçip gitmek, delip geçmek” anlamdaki fiil ayetin ortasında ve sonunda kullanılmaktadır. İlk kullanımı, cinler ve insanların göklerin ve yerin genişliklerinden kaçma arzusuna işaret etmektedir. İkinci kullanım ise, bu kaçışın ancak bir güç ve yetkiyle mümkün olacağını ifade etmektedir. Bu tekrar, anlamın pekiştirilmesini ve güçlü bir vurgunun oluşmasını sağlamaktadır.¹⁸⁰

İlk تَنْفُتُوا kullanımı, kaçma arzusunu dile getirirken, ikinci kullanım bu arzunun gerçek bir güç olmadan gerçekleştirilemeyeceğini açıklamaktadır. Bu tekrar ile insanların ve cinlerin sınırlı gücü ve Allah’ın yetkisi arasında açık bir karşıtlık

¹⁷⁴ Kazvîni, *Îzâh*, 2/543; Kazvîni, *Telhîsu’l-miftâh*, 242; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 450; Teftâzânî, *Muhtasâru’l-me’ânî*, 426; Sübkî, *‘Arûsu’l-efrâh*, 2/293; İbn Ebi’l-Isbu‘, *Tahrîru’l-tahbîr*, 116.

¹⁷⁵ Hâşimî, *Cevâhiru’l-belâga*, 333.

¹⁷⁶ Merâğî, *‘Ulûmu’l-belâga*, 418.

¹⁷⁷ Habenneke, *Belâgatu’l-‘Arabîyye*, 2/514.

¹⁷⁸ Rahmân Suresi, 55/33.

¹⁷⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/448-449.

¹⁸⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/448-449.

kurulmaktadır.¹⁸¹ Aynı kelimenin hem olumlu hem de sınırlayıcı bağlamda kullanılması, bu sanatın anlamı pekiştirme işlevini öne çıkarmaktadır.

Ayetin bu tekrarlanan yapısı, hem estetik hem de ritmik bir akış sağlamaktadır. Arapça metindeki ahenk ve anlam derinliği, dinleyeni etkileme ve ayetin akılda kalmasını sağlama amacı taşımaktadır. Kur’ân’da reddü’l-‘acûz ale’s-sadr sanatının kullanımı, dilin ritmini güçlendirmektedir ve mesajın derinliğini arttırmaktadır.

Ayetin ana mesajı, insanın ve cinlerin sınırlı gücüne rağmen Allah’ın mutlak kudretine dikkat çekmektir. “Geçip gitmek” fiilinin iki farklı bağlamda kullanılmasıyla, sadece Allah’ın verdiği güçle bu eylemin gerçekleşebileceği belirtilmektedir. Bu, insanların acziyetini ve Allah’a olan mutlak bağımlılığı vurgulayan bir sanattır. Bu ayetteki reddü’l-‘acûz ale’s-sadr sanatı تَنَفُّوْا kelimesinin iki kez kullanımıyla anlamı güçlendirmekte ve mesajın daha etkili bir şekilde vurgulanmasını sağlamaktadır.¹⁸² Bu sanat, Kur’ân’daki estetik ve anlam derinliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلًّا يَجْرِي لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ۚ ذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ ۚ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ.

“Geceyi gündüze sokar, gündüzü de geceye sokar. Güneş ve ayı emrine boyun eğdirmiştir. Her biri belirlenmiş bir süreye kadar akıp gider. İşte bu, Rabbiniz Allah’tır; hükümranlık O’nundur. O’nu bırakıp yalvardıklarınız bir çekirdek zarına bile sahip değillerdir.”¹⁸³

Baş kısımda: يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ Geceyi gündüze sokar.

Son kısımda: يُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ Gündüzü geceye sokar, ayetlerinde reddul ‘acûz ales’sadr sanatı bulunmaktadır.

Ayet, Allah’ın yarattığı düzeni açıklarken gece ve gündüzün birbirine karışma durumunu ele almaktadır. Başta يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ “geceyi gündüze sokar” ifadesi, sonrasında ise يُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ “gündüzü geceye sokar” ifadesiyle karşılanmaktadır. Bu iki ifade arasında simetrik bir tekrar bulunmaktadır. Bu tekrar, reddü’l-‘acûz ale’s-sadr sanatını oluşturmaktadır çünkü baştaki يُولِجُ fiili, sonunda yeniden يُولِجُ olarak tekrarlanmaktadır, fakat farklı bir öğeyle (gece/gündüz) bağlantı kurularak farklı bir anlam kazanmaktadır.¹⁸⁴

Ayet, gece ile gündüz arasındaki dengeli dönüşümü sanatsal bir üslupla ifade etmektedir. Aynı fiilin يُولِجُ iki kez kullanılmasıyla, Allah’ın yarattığı kozmik dengeye dikkat çekilmektedir.¹⁸⁵ Bu sanat, gece ve gündüzün birbirine girme sürecini estetik bir ahenkle ifade ederken, evrenin kusursuz düzenini de gözler önüne sermektedir.

¹⁸¹ Sabûnî, *Safvetü’l-‘âsîr*, 3/279.

¹⁸² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/116-117.

¹⁸³ Fâtır Suresi, 35/13.

¹⁸⁴ Sabûnî, *Safvetü’l-‘âsîr*, 2/522.

¹⁸⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/368.

Aynı yapıdaki cümlelerin tekrarı, Arapçadaki ritmik akışı desteklemektedir. يُؤْلُجُ fiilinin her iki kez kullanılması, hem anlamı güçlendirmek hem de akıcılığı sağlamak için önemli bir sanattır.¹⁸⁶

Gece ve gündüz arasındaki sürekli dönüşüm, Allah'ın kudretini vurgulamaktadır. Bu sanatsal tekrar ile okuyucuya/ dinleyiciye, bu dönüşümün sadece Allah'ın takdirinde olduğu güçlü bir şekilde hissettirilmektedir. Bu iki olgu, dünyanın işleyişindeki döngüselliliği ve sürekliliği göstermektedir. Bu, Allah'ın yarattığı evrendeki her şeyin ölçülü ve dengeli olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aynı fiilin bu iki bağlamda tekrarı, hem gece-gündüz döngüsünün sürekli oluşunu hem de Allah'ın bu döngü üzerindeki mutlak hâkimiyetini pekiştirmektedir. Fâtır Suresi 13. Ayeti, reddü'l-acûz ale's-sadr sanatını kullanarak hem estetik hem de anlam açısından güçlü bir yapı sergilemektedir. Aynı fiilin başta ve sonda tekrarıyla kozmik düzenin, Allah'ın mutlak kudretine işaret eden bir döngüde olduğunu etkili bir biçimde anlatmaktadır. Bu sanat, Allah'ın evrendeki tasarrufunun sürekli olduğunu ve her şeyin onun izni ve emri ile işlediğini çarpıcı bir şekilde vurgulamaktadır

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ.

*Kâfirler için, onları uyarıp uyarmaman eşit; inanmazlar.*¹⁸⁷

Bakara Suresi'nin 6. Ayetinde, أُنذِرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ ifadesinde bulunan reddü'l-acûz ales'sadr sanatı, kelimenin başında ve sonunda tekrar etmesiyle karakterize edilen bir üslup sanatıdır. Bu durum, ayetlerin derinliğini ve anlamını artıran önemli bir unsurdur. أُنذِرْتَهُمْ “uyarsan da onları” ifadesi, ayetin başında yer almaktadır. أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ “Yahut uyarmasan da onları” ifadesi ise ayetin sonunda geçmektedir. Burada, “uyarmak” نذارة eylemi hem olumlu “uyarmak” hem de olumsuz “uyarmamak” olarak iki farklı bağlamda tekrar edilmektedir.¹⁸⁸

Ayet, kâfirlerin durumunu açıklarken, Allah'ın peygamberler aracılığıyla kendilerine ulaştırılan mesajları dinleyip dinlememelerinin eşit olduğunu vurgulamaktadır. Yani, onları uyarsanız da uyarmasanız da iman etmeyeceklerdir, anlamındadır. Bu durum, inançsızlığın kalıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Uyarının yapılmasının ya da yapılmamasının onların inançsızlık durumunu değiştirmeyeceği mesajı verilmektedir.

Tekrar, okuyucunun dikkatini çekmektedir ve düşünsel bir yankı oluşturmaktadır.¹⁸⁹ Uyarma eylemi, inançsız olan kâfirler için bir sorgulama ve eleştiri içermektedir. Bu durum, okuyucuda güçlü bir etkileyici duygu oluşturmaktadır.

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ.

¹⁸⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/605.

¹⁸⁷ Bakara Suresi, 1/6.

¹⁸⁸ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 1/27.

¹⁸⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/12.

“Şüphesiz, biz onu Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlıdır. O gecede, melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle her iş için iner. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir selamdır.”¹⁹⁰

Kadr suresi Kur’ân-ı Kerim’in 97. suresi olup, Kadir gecesinin önemi ve Kur’ân’ın bu gecede indirildiği vurgusunu içermektedir.

Bu çerçevede, Kadir gecesinin, manevi değeri açısından nasıl bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kadr suresi, edebî sanatların en iyi örneklerinden birini sunmaktadır. Reddul acûz ales’sadr sanatı, burada “kadir” kelimesinin tekrarlarıyla gerçekleşmektedir.¹⁹¹

إِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ.

“Oku, yaratan Rabbinin adıyla. İnsanı alaktan yarattı. Oku; Rabbin en keremlidir. O, kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmediğini öğretti.”¹⁹²

Alâk sûresinde "خَلَقَ" fiilinin birinci âyetin sonunda ve ikinci âyetin başında tekrarlanmasıyla meydana gelen reddü'l-'acûz 'ale's-sadr sanatı; lafız üzerinde ses uyumu kurmakta, dikkati yoğunlaştırmakta ve sözün bağlayıcılığını pekiştirmektedir.

3.25. ‘Akd

‘Akd sanatı, klasik Arap edebiyatında kullanılan önemli bir lafzî bedî sanatıdır. Sözlükte “bağlamak, düğüm atmak, sıkılaştırmak” demektir.¹⁹³ İstilahî mânâda ise, düzyazı (nesir) ifadelerini, herhangi bir iktibâs (alıntı) yapmaksızın, kendi üslûbu ve dil yapısıyla nazma (şiişel forma) dönüştürme sanatıdır.¹⁹⁴ Câhiliye döneminde şiir ön planda olduğu için ‘akd sanatı doğrudan isimlendirilmiş bir belâgat unsuru olarak gelişmemiştir. Ancak şiirdeki nazm ve lafzî tertip ile akd anlayışı örtüşmektedir.¹⁹⁵ ‘Akd sanatı, düzyazıyı şiirsel bir yapıya dönüştürme kabiliyeti olarak görülmektedir ve bu dönüştürme, özellikle ahenkli ve ritmik ifadelerle yapılmaktadır.¹⁹⁶

‘Akd sanatında en önemli unsur, düzyazının sanatkârane bir şekilde şiirsel bir yapıya dönüştürülmesidir. Bu dönüştürme sırasında düzyazının anlam bütünlüğü korunur ancak üslup ve ahenk değiştirilmektedir.¹⁹⁷ Yapılan bu dönüşüm, şairane ifadeler, kafiyeleler, ve vezinli yapılar kullanılarak gerçekleştirilmektedir.

¹⁹⁰ Kadir Suresi, 97/1-5.

¹⁹¹ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 3/280.

¹⁹² Alâk Suresi, 96/1-5.

¹⁹³ İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab*, 10/271.

¹⁹⁴ Tehânevî, *Keşşâfu istilâhâtı l-fünûn*, 3/522; Merâğî, ‘*Ulûmu l-belâga*, 432; Habenneke, *Belâgatu l-‘Arabîyye*, 2/536; Kazvînî, *Îzâh*, 2/584; Kazvînî, *Telhîsu l-miftâh*, 261; Tefâtânî, *Mutavvel*, 474.

¹⁹⁵ Hâşimî, *Cevâhiru l-belâga*, 341.

¹⁹⁶ Matlûb, *Mu‘cemu l-mustalahâtı l-belâgiyye*, 532-533.

¹⁹⁷ Kazvînî, *Îzâh*, 2/584; ‘Akkâvî, *Mu‘cemu l-mufasssal*, 603.

İktibâs edilmeksizin ‘akd sanatı, başka bir kaynaktan alıntı yapmadan gerçekleştirilmektedir.¹⁹⁸ Yani yazıdaki ifadeler, bir başka eserden veya şiirden alınmamaktadır. Bu, akd sanatının icra eden kişinin sanatsal becerisi ile kendi üslubunu ortaya koyduğunu göstermektedir. ‘Akd sanatının temel amacı, nesirde bulunan ifadeleri daha melodik, uyumlu ve etkileyici hâle getirmektir. Bu, genellikle kafiyeli ve vezinli bir yapıyla sağlanmaktadır.¹⁹⁹ Böylece, ifade edilen mesaj daha çarpıcı ve dikkat çekici olmaktadır.

‘Akd sanatı, sadece bir düzyazıyı şiir formuna döndürmekle kalmaz; aynı zamanda düzyazının anlamına uygun bir şiirsel kompozisyon oluşturmayı amaçlamaktadır.²⁰⁰ Bu süreçte, hem anlamın hem de estetik yönün korunması esastır.

Bir yazar ya da şair, düz bir cümleyi şu şekilde nazma dönüştürebilir:

Nesir: “Güneş battığında, ufukta kızıl bir parlaklık görürüz.”

Bu nesir, ‘akd sanatı ile şu şekilde şiirsel bir forma dönüştürülebilir:

Nazım: “Batar güneş, ufka kızıl ışık düşer, Her yanda hüznüyle bir akşam eser.”

‘Akd sanatı Kur’ân ayetlerinde sıklıkla kullanılan bir edebi sanat olarak bilinir, ancak bu sanatın derin anlamını kavramak, ayetin düz anlamı ile lafzî üslûbu arasındaki ilişkiyi incelemeyi gerektirmektedir. Kur’ân’dan ‘akd sanatına dair şu ayetler örnek verilebilir;

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ

“Allah, hiçbir nefse, gücünün yettiğinden fazlasını yüklemez. Herkesin kazandığı iyilik kendisi için, işlediği kötülük de kendi aleyhinedir.”²⁰¹

Bu ayette nesir olan ifade, insanın sorumluluğunun sınırlarıyla ilgilidir. Ayet, sade bir düzyazı tarzında ifade edilen düşüncüyü şiirsel bir yapıya çevirmektedir. لَهَا مَا كَسَبَتْ ve اكْتَسَبَتْ fiilleri arasındaki fark, ince bir mana değişikliğiyle şiirsel bir derinlik sağlamaktadır. İlk fiil كَسَبَتْ insanın kolayca ve sürekli olarak kazandığı amelleri ifade ederken, ikinci fiil اكْتَسَبَتْ çaba gerektiren daha zor işlerin sonucu olan amelleri ifade etmektedir. Bu anlam farkı, ayete anlam derinliği kazandırırken aynı zamanda bir ahenk ve nazm oluşturmaktadır.²⁰³

كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ كَلَّا إِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ.

“Hayır! Onların kazandıkları günahlar, kalplerini paslandırmıştır. Hayır! Onlar o gün Rabb’lerinden perdelenmiş olacaktırlar.”²⁰⁴

¹⁹⁸ Habenneke, *Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/536.

¹⁹⁹ Ebu’l-Bekâ, *Külliyât*, 641.

²⁰⁰ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtı’l-fünûn*, 3/522.

²⁰¹ Bakara Suresi, 1/286.

²⁰² Sabûnî, *Safvetü’l-‘tefâsir*, 1/163.

²⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/333-334.

²⁰⁴ Muttaffîn Suresi, 83/14-15.

Bu ayetlerde düzyazının (nesir) şiirsel bir biçime dönüştüğünü görmekteyiz. *يَكْسِبُونَ* fiili, bu ayette insanların günah işlemeleriyle ilgili olarak kullanılmaktadır ve bu işledikleri günahlar kalplerine bir pas gibi işleyip kalpleri karartmaktadır. Ardından, bir sonraki ayette *لَمَّحْجُوبُونَ* kelimesi, insanların o gün Rablerinden perdelenmiş olacaklarını ifade etmektedir. Bu iki fiil arasında anlam açısından ince bir paralellik bulunmaktadır, insanların işledikleri günahlar *يَكْسِبُونَ* sonucu kalpleri kararmış *رَانَ* ve bu kararma neticesinde Rabb'lerinden perdelenmişlerdir.²⁰⁵ *لَمَّحْجُوبُونَ* Bu, nesir formundaki düşüncenin şiirsel bir biçimde ifade edilmesiyle akd sanatının güzel bir örneğidir.²⁰⁶

تَعْرُجُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ إِلَيْهِ فِي يَوْمٍ كَانَ مِقْدَارُهُ خَمْسِينَ أَلْفَ سَنَةٍ.

“Melekler ve Ruh, O’na yükselir. O günün süresi elli bin yıldır.”²⁰⁷

Bu ayette, *تَعْرُجُ* fiiliyle başlayan ifade, meleklerin ve Ruh’un Allah’a doğru yükselişini anlatmaktadır. Ancak bu ifade düz bir şekilde açıklanmaz. Gündelik bir zaman dilimi yerine, zamanın büyüklüğü ve ihtişamı vurgulanarak elli bin yıllık bir süre belirtilmektedir. Bu, olayın büyüklüğünü ifade etmek için nesrin nazma dönüştürülmesi şeklindedir.²⁰⁸ Ayrıca, *كَانَ مِقْدَارُهُ* ifadesi, uzun bir süreyi şiirsel bir biçimde betimleyerek ayete estetik bir derinlik katmaktadır.²⁰⁹

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ

“Kim zerre kadar hayır yaparsa, onu görür. Kim zerre kadar şer işlerse, onu görür.”²¹⁰

Bu iki ayet, anlam bakımından oldukça sade bir düzyazı içermekte gibi görünse de, cümle yapısında kullanılan nazm ve tekrar, nesir yapısının nazmî bir estetiğe dönüştüğünü göstermektedir.²¹¹ *يَعْمَلُ* fiili her iki cümlede de tekrarlanırken, *ذَرَّةٍ* ifadesi hem hayır hem şer işlerde aynı şekilde kullanılmaktadır. Ayetin sonunda *يَرَهُ* fiili de tekrarlanmaktadır. Bu sanatlı yapı, hem anlamı pekiştirmektedir hem de ayete zarif bir yapı kazandırmaktadır.²¹² Böylece, bu ayetlerdeki nesir, şiirsel bir anlatımla zenginleştirilmiş olmaktadır.

وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَى

“Rabbin sana verecek ve sen hoşnut olacaksın. O seni yetim bulup barındırmadı mı?”²¹³

Bu ayetlerde, Allah’ın Peygamberimize olan lütfu anlatılırken düz bir ifade kullanılmamış, anlam şiirsel bir yapıya dönüştürülmüştür.²¹⁴ *فَسَيُعْطِيكَ* (sana verecek)

²⁰⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/721-722.

²⁰⁶ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 3/246

²⁰⁷ Meâ’ric Suresi, 70/4.

²⁰⁸ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 3/184-185.

²⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/608-609.

²¹⁰ Zilzal Suresi, 99/7-8.

²¹¹ Sabûnî, *Safvetü t-tefâsir*, 3/565-566.

²¹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/785-786.

²¹³ Duhâ Suresi, 93/5-6.

ifadesiyle başlayan ayet, Peygamberimizin hoşnutluğunu Allah'ın lütfu ile ilişkilendirirken, bir sonraki ayet olan, *seni yetim bulmadı mı? فَأَوَىٰ* cümlesi, bu lütufların geçmişten bugüne nasıl kesintisiz devam ettiğini şiirsel bir biçimde vurgulamaktadır.²¹⁵ İki ayetin birbiriyle ilişkisi ve anlamın ritmik yapısı, akd sanatının kullanımına güzel bir örnektir.

إِنَّ يَوْمَ الْفَصْلِ كَانَ مِيقَاتًا يَوْمَ يُفْخُ فِي الصُّورِ فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا

“Şüphesiz, hüküm günü belirlenmiş bir zamandır. O gün sura üflenir ve siz bölük bölük gelirsiniz.”²¹⁶

Bu ayetlerde, hüküm günüyle ilgili nesir biçiminde bir açıklama yapılmaktadır, ancak son derece şiirsel bir dille bu anlatım güçlendirilmektedir. *يَوْمَ يُفْخُ فِي الصُّورِ* (Sûr'a üflendiği gün) ifadesi, zamanın belirli bir anına vurgu yaparak anlatılırken, ardından gelen *فَتَأْتُونَ أَفْوَاجًا* (bölük bölük gelirsiniz) cümlesi, insanların o günkü durumu için görsel bir tasvir sunmaktadır.²¹⁷ Bu anlatım, sade nesrin şiirsel bir dönüşüm kazanarak, olayın büyüklüğünü ve korkutuculuğunu akd sanatıyla ifade etmektedir.²¹⁸ İki ayet arasındaki ritim ve anlam paralelliği ayeti hem anlam bakımından hem de edebi olarak derinleştirmektedir.

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُّتَشَابِهًا مَّثَانِيَ تَقْشَعُرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَن يَشَاءُ ۚ وَمَن يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِن هَادٍ.

“Allah, sözü en güzel şekilde indirdi: bir kitap ki, birbirine benzer ve tekrar tekrar okunur. Rablerinden korkanların, onun etkisiyle derileri ürperir; sonra hem derileri hem kalpleri Allah'ın zikrine yumuşar. Bu, Allah'ın hidayetidir; dilediğini onunla hidayete erdirir, kimi şaşırtırsa artık ona doğru yolu gösterecek yoktur.”²¹⁹

Bu ayette Allah'ın kitabının indirilişinin etkileri tarif edilirken, önce insanların derilerinin titrediği ardından ise yumuşadığı ifade edilir. *تَقْشَعُرُّ* ürperir ve *تَلِينُ* yumuşar fiilleri arasında belirgin bir zıtlık vardır. Bu iki kelime, insanların duygusal tepkilerinin sırasını betimlemektedir.²²⁰ Zıt duyguların peş peşe kullanılması, düzyazı olan anlatımın nazmî bir forma dönüşmesini sağlamaktadır. İlk fiil *تَقْشَعُرُّ* sert bir tepkiyi, ikinci fiil *تَلِينُ* ise bunun tam zıddını ifade etmektedir. Akd sanatı burada iki duygusal süreci ardışık olarak anlatırken, aynı zamanda bu duygular arasında ahenk ve ritim kurmaktadır.²²¹

²¹⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/546.

²¹⁵ Sabûnî, *Safvetü 'l-tefâsir*, 3/565-566.

²¹⁶ Nebe Suresi, 78/17-18.

²¹⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/684.

²¹⁸ Sabûnî, *Safvetü 'l-tefâsir*, 3/484.

²¹⁹ Zümer Suresi, 39/23.

²²⁰ Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 3/246.

²²¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/418.

3.26. Tazmîn

Tazmîn, sözlük anlamı olarak “içine almak”, “kapsamak” manasındadır.²²² Edebî terim olarak ise, bir metin veya şiir içinde başka bir şiirden veya eserden alınan bir mısra ya da beyitlerin, asıl metne uyumlu bir şekilde eklenmesidir.²²³ Bu üslûp sanatı icra edilirken, alıntılanan metinle oluşturulan metin arasında anlam ve ifade bütünlüğü muhafaza edilmektedir.²²⁴ “Tazmîn” sanatı, Arap belagatında bir tür lafzî sanattır. Bu sanat, genellikle anlamı güçlendirmek, metni zenginleştirmek ve okuyucuya tanıdık bir ifade sunmak amacıyla kullanılmaktadır.²²⁵ Tazmîn, bir metinde, özellikle bir şiir veya nesir parçasında, daha önce söylenmiş bir ifadeye veya ünlü bir söz öbeğine referans verme sanatıdır.²²⁶ Tazmîn, genellikle şiirde kullanılsa da, hitabet sanatında, nesirde ve dini metinlerde de karşımıza çıkabilmektedir.²²⁷ Câhiliye şiirinde tazmîn doğrudan bir sanat olarak tanımlanmamış olsa da şairler sıkça; meşhur atasözlerine, kabile sözlerine, dönemin şöhretli şairlerinin beytine, atıfta bulunur yahut bu sözleri kendi şiirlerinde kullanırlardı.²²⁸ Bu dönemde tazmîn, daha çok miras alınan sözleri sürdürme geleneğinin bir parçası olarak görülmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de veya hadislerde tazmîn sanatına dair çok fazla örnek görülmesi de, klasik Arap şiirinde ve İslamî edebî eserlerde, özellikle dînî vecizelerin veya ayetlerin tazmîn edilmesi yaygındır.²²⁹ Bu, metne derin bir dînî anlam katarken, okuyucunun da metni daha iyi kavramasına yardımcı olmaktadır. Bir şairin, kendi şiirine Kur’ân ayetlerinden veya hadislerden alıntılar yapması da bu sanata örnek olarak gösterilebilir. Ancak bu tür alıntılarda sirkat veyahut intihâl suçlamasına maruz kalmamak için dikkatli olunmalı, dînî metinlerin anlam bütünlüğüne zarar verilmemelidir. Bir şair başka bir ünlü şairin mısrasını kendi şiirine uygun bir şekilde yerleştirip kullanabilmektedir. Bu tazmîn edilen mısra, yeni şiirin anlamına katkı sağladığı gibi orijinal mısranın değerini de yükseltmektedir.

Tazmîn sanatı, iktibas sanatıyla benzerlik gösterse de, aralarında bir fark vardır. İktibas, doğrudan Kur’ân-ı Kerim’den veya hadislerden alınan bir cümle ya da ifadeyi, aynen ya da ufak değişikliklerle bir metinde kullanma sanatıdır. Tazmîn ise daha geniş

²²² İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/221.

²²³ İbn Reşîk, *Umde*, 2/710; Kazvînî, *Îzâh*, 2/580; Kazvînî, *Telhîsu’l-miftâh*, 260.

²²⁴ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 472.

²²⁵ Teftâzânî, *Muhtasarı’l-me’ânî*, 452; Ebu’l-Bekâ, *Külliyât*, 640.

²²⁶ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtı’l-fünûn*, 3/126-127.

²²⁷ Habenneke, *Belâgatı’l-‘Arabiyye*, 2/539-540.

²²⁸ Yazar, “Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Cahiliyye Şiirinin Sosyal Arka Planı”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/1; Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 321-324; Mehmet Demirbilek, *Arap Dilinde Meseller İstîşâd* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2024), 27.

²²⁹ Matlûb, *Mu’cemu’l-mustalahâtı’l-belâgiyye*, 160, 371-373.

bir çerçevede ele alınır ve kaynağı yalnızca Kur’ân ve hadislerle sınırlı değildir; şiir, nesir ya da herhangi bir edebî metinden de olabilmektedir.²³⁰

Anlamı pekiştirmek ve güçlendirmektir. Zengin bir ifade tarzı oluşturmaktadır. Edebî sanat gücünü artırmaktadır. Eski şiir ya da metinlerin güzelliklerini modern eserlere taşımaktır. Tazmîn sanatı, Arap edebiyatında estetik ve zengin anlam dünyası inşa etme amacına hizmet eden, dikkatli kullanıldığında etkileyici sonuçlar doğuran bir sanattır.²³¹ Kur’ân’dan tazmîn sanatına dair bazı örnekler şu şekildedir;

A’râf suresinin 164. ayetindeki tazmîn sanatı, ayetteki ifade tarzının ve kullanılan kelimelerin, hem Kur’ân’ın diğer ayetlerine gönderme yapması hem de tarihsel bir olayı belirli bir bağlamda tekrar gündeme getirmesi ile ilgilidir. Bu bağlamda, tazmîn sanatı, ayetin içeriğinde hem önceki kutsal kitaplardan hem de Kur’ân’ın diğer kısımlarından dolayı bir alıntı yapılmasını içermektedir.

وَإِذْ قَالَتْ أُمَّةٌ مِّنْهُمْ لِمَ تَعْطُونَ قَوْمًا اللَّهُ مُهْلِكُهُمْ أَوْ مُعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا قَالُوا مَعْذِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَلَعَلَّهُمْ يَنْفِقُونَ
 “İçlerinden bir topluluk dedi ki: ‘Allah’ın helâk edeceği veya şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?’ Onlar da dediler ki: ‘Rabbimize bir mazeret olsun diye ve belki sakınırlar diye.’”²³²

Bu ayette tazmîn sanatı, önceki peygamberler döneminde meydana gelen bir olaya ve Allah’ın helak ettiği kavimlere atıf yaparak kendini göstermektedir. Özellikle burada, Musa (a.s.) kavminden olan bir grubun, günahkâr bir topluluğa neden öğüt verdiklerini açıklamaları, Allah’ın geçmiş kavimleri nasıl helak ettiğine dair hatırlatmalarla tazmîn edilmiştir. Ayrıca, bu kavmin azaba uğrayacağına dair ifadeler, Kur’ân’ın diğer bölümlerindeki benzer uyarılarla da paralellik taşımaktadır.²³³

Kur’ân’ın birçok yerinde, peygamberlerin kavimlerine yaptıkları uyarılar ve bu uyarılara karşılık kavimlerin tutumu anlatılmaktadır. Özellikle Hud Suresi’nde (11:117-119), Allah’ın kavimlere uyarıcı gönderdiği ve bu uyarıları dikkate almayanların nasıl helak edildikleri üzerinde durulmaktadır. A’râf suresi 164. ayeti de bu genel Kur’ânî temanın bir tazmîni olarak düşünülebilir. Yani bu olay, hem önceki ayetlerdeki hem de başka surelerdeki benzer hikâyelerin tekrarı niteliğindedir.²³⁴

A’râf suresinin 164. ayetindeki tazmîn sanatı, hem geçmişteki ilahi kitaplara hem de Kur’ân’da geçen diğer uyarı kıssalarına atıf yaparak kullanılmaktadır. Ayet, helak edilen kavimlerle ilgili Tevrat’ta geçen olaylara işaret ederken, aynı zamanda Kur’ân’ın genel anlatılarına uygun olarak uyarı ve azap temalarını tekrar etmektedir.

²³⁰ Mecdî Vehbe Kâmil el-Mühendis, *Mu‘cemu’l-mustalahâtî’l-‘Arabiyye*, 108.

²³¹ Bilgegil, *Edebîyât Bilgi ve Teorileri*, 270.

²³² A’râf Suresi 7/164.

²³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/170.

²³⁴ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur’ân*, 1/398-399.

Tazmîn sanatı bu ayette, hem tarihi olayları hem de Kur’ân’ın diğer ayetlerindeki uyarıları iç içe geçirerek etkili bir şekilde kullanılmaktadır.²³⁵

حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ قَدْ جِئْتُكُمْ بِبَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَرْسِلْ مَعِيَ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

“Allah hakkında sadece gerçeği söylemem gerekir. Şüphesiz, size Rabbinizden açık bir delil getirdim. Artık İsrailoğulları’nı benimle gönderin.”²³⁶

Bu ayette, Hz. Musa’nın Firavun’a hitap ederek Allah’tan bir mesaj getirdiğini ve doğruyu söylediğini ifade ettiği görülmektedir. Ayetteki *حَقِيقٌ عَلَى أَنْ لَا أَقُولَ عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقُّ* “Allah hakkında sadece gerçeği söylemem gerekir” ifadesi, aslında Kur’ân-ı Kerim’in başka ayetlerinde de geçen bir hakikati tazmîn etmektedir.²³⁷ Peygamberlerin Allah hakkında sadece hakikati söylediklerine dair genel bir ilkeyi hatırlatmaktadır. Bu ifade, daha önce peygamberlere verilen genel ilahi mesajlarla paralellik göstermektedir.

Ayetin içeriği, diğer peygamberlerin getirdiği hakikat mesajlarının bir nev’i teyidi ve bu mesajların Hz. Musa tarafından da benzer bir şekilde Tevrat’ta da getirildiğini îma etmektedir. Tazmîn sanatı burada, peygamberlerin hakikat üzerine söylem geliştirmesini güçlendiren bir üslup olarak öne çıkmaktadır. Firavun ve İsrailoğulları için bir hatırlatma ve uyarı mahiyetinde kullanılan bu sanat, Kur’ân-ı Kerim’in sürekli bir şekilde hakikati vurgulayan mesajlar zincirini oluşturmaktadır. Bu ayetteki tazmîn, peygamberlerin Allah’tan yalnızca hakikat mesajları getirdiği vurgusunu diğer ayetlerdeki benzer hakikatlerle ilişkilendirerek güçlendiren bir sanattır.²³⁸ Tazmîn sanatı aracılığıyla ayette, hem geçmişteki peygamberlerin mesajlarına hem de Hz. Musa’nın getirdiği hakikate dikkat çekilmektedir.

Adiyât suresinin 11. Ayetinde bulunan tazmîn sanatı, diğer ayetlerdeki benzer ifadelerle bir bütünlük oluşturması açısından dikkat çeken bir edebî sanattır. Ancak ayrıntılı incelemeye geçmeden önce, bu ayetin Arapça metni ve Türkçe mealine bakalım.

إِنَّ رَبَّهُمْ بِهِمْ يَوْمَئِذٍ لَّخَبِيرٌ

“Şüphesiz, o gün Rableri onlardan tamamen haberdardır !”²³⁹

Kur’ân’da, bu ayette tazmîn sanatı Allah’ın kudretini, adaletini ve kulları üzerindeki denetimini vurgulamak amacıyla kullanılmaktadır.²⁴⁰ Bu ayetteki “Rableri onlardan haberdardır” ifadesi, aslında Kur’ân-ı Kerim’in başka ayetlerinde de geçen bir kavramdır.²⁴¹ Özellikle insanların Allah’a karşı sorumluluklarını hatırlatan ve Allah’ın her şeyi bildiğini vurgulayan birçok ayet vardır. Burada kullanılan ifade, Allah’ın her şeyi kuşatan bilgisi ve hesap gününde insanları adil bir şekilde yargılayacağına dair

²³⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/443-444.

²³⁶ A’râf Suresi, 7/105.

²³⁷ Ferrâ *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/386-387.

²³⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/136-137.

²³⁹ Adiyât Suresi, 100/11.

²⁴⁰ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/284-285.

²⁴¹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/567.

önceki ayetlerle aynı temayı sürdürmektedir. Bu tür ifadeler, Allah'ın kullarını gözetim altında tuttuğunu ve hesap gününde her türlü davranışın ortaya çıkacağını hatırlatmaktadır.

وَلِلَّهِ غَيْبُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ الْأَمْرُ كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

“Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. Bütün işler O’na döndürülür. O halde O’na ibadet et ve O’na güven. Rabbin, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.”²⁴²

Bu ayette tazmîn sanatı, daha önceki ilahi mesajlarda ve kutsal kitaplarda geçen evrensel bir hakikatin, yani tüm işlerin Allah’a ait olduğu ve O’na döndürüleceği gerçeğinin ifade edilmesiyle ortaya çıkmaktadır.²⁴³ Özellikle “göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir” ve “bütün işler O’na döndürülür” ifadeleri, önceki ilahi kitaplarda ve peygamberlerin mesajlarında da sıkça vurgulanan bir ilke olan Allah’ın mutlak hakimiyeti ve her şeyin O’nun kontrolünde olduğu gerçeğini yansıtmaktadır.²⁴⁴

Bu açıdan tazmîn sanatı, burada Kur’ân’ın, daha önceki vahiylerin taşıdığı mesajları içerdiği ve bu mesajları onaylayıp pekiştirdiği bir üslup olarak ortaya çıkmaktadır. Geçmiş peygamberlerin öğretilerinde de Allah’ın her şeyi bilmesi, gayba mutlak hakim olması ve tüm işlerin O’na döneceği gibi temel inançlar yer almıştır. Bu ayet, aynı mesajı vurgulayarak, tazmîn sanatını kullanmakta ve Kur’ân’ın evrensel mesajını güçlendirmektedir.²⁴⁵

يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَيَعْلَمُ مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ.

“Göklerde ve yerde olanı bilir ve gizlediğiniz ve açıkladığınız her şeyi de bilir. Allah, göğüslerin özünü bilendir.”²⁴⁶

Bu ayette Allah’ın mutlak bilgi sahibi olduğu ve kıyamet gününde tüm insanların yaptıklarının hesabını vereceği belirtilmektedir. Böylece, tazmîn sanatı devreye girmektedir;²⁴⁷ çünkü bu ayet, daha önce zikrettiğimiz ayetlerdeki hakikatin, bir tür tekrarını içermektedir ve bu tekrar, ayetin anlamını güçlendirmektedir.²⁴⁸

وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأَذْنَ بِالْأَذْنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ وَمَنْ لَمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ.

“Ve Tevrat’ta onlara şunu yazdık: Can karşılığında can, göz karşılığında göz, burun karşılığında burun, kulak karşılığında kulak, diş karşılığında diş, yaralar da kısasa tâbidir. Kim bunu bağışlarsa bu, onun için bir kefarettir. Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar zalimlerin ta kendileridir.”²⁴⁹

²⁴² Hûd Suresi, 11/123.

²⁴³ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/33.

²⁴⁴ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/30.

²⁴⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/439.

²⁴⁶ Teğâbûn Suresi, 64/4.

²⁴⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/545.

²⁴⁸ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/369.

²⁴⁹ Maide Suresi, 5/45.

Bu ayetteki tazmîn sanatı, önceki kutsal kitaplar olan Tevrat ve İncil’de yer alan hükümlerle Kur’ân’daki hükümlerin bağlantısını kurmaktadır.²⁵⁰ Ayet, özellikle Tevrat’ta Yahudilere yazılmış olan “can karşılığında can, göz karşılığında göz” gibi kısas hükümlerini hatırlatmaktadır. Bu ifade, Tevrat’taki “kısas” hukukunun özünü ve Kur’ân’ın bu ilahi adalet ilkesini nasıl desteklediğini göstermektedir. Böylece, Kur’ân’daki tazmîn sanatı, önceki ilahi emirlerin Kur’ân’da da onaylandığını ve devam ettiğini ortaya koymaktadır.²⁵¹

Ayette geçen “can karşılığında can” ilkesi, doğrudan Tevrat’ın hükmüdür. Bu ilke, Musa (as)’ın şeriatında geçen kısas hukukuna dayalıdır ve Tevrat’tan alınarak Kur’ân’da hatırlatılmaktadır. Bu, tazmîn sanatının klasik bir örneğidir, çünkü Tevrat’ta bulunan bir hüküm, Kur’ân’a tazmîn edilmiştir.

Kısas hukukunun özü olan bu hüküm, adaletin temelini teşkil etmektedir. Kur’ân’daki bu ilke, daha önce indirilmiş olan Tevrat’ta da geçmekte ve İslam hukukunda da uygulanan bir adalet sistemi olarak sürdürülmektedir. Bu tazmîn ile Allah’ın adaletinin evrensel ve zamanlar üstü olduğu vurgulanmaktadır. Yani hem Yahudi şeriatında hem de İslam’da aynı adalet ilkesinin geçerli olduğu ifade edilmektedir.

Ayetin ikinci kısmında, bu kısas hükümlerine rağmen, bağışlamanın ve affetmenin bir tür kefaret olarak kabul edileceği belirtilir: “Kim bunu bağışlarsa bu, onun için bir kefaret olur.” Bu kısım, tazmîn sanatının başka bir boyutudur. Tevrat’taki kısas hükümlerinin yanı sıra Kur’ân, affetmenin ve merhametin daha üstün bir değer olduğunu ima ederek, adaletin yanında merhametin de yer almasını sağlamaktadır. Bu bağışlama, kişinin günahlarından arınmasına (kefaret) vesile olmaktadır.

Ayetteki tazmîn sanatı, sadece bir Tevrat hükmünü hatırlatmakla kalmayarak, aynı zamanda İslam’ın adalet ve merhamet dengesini vurgulamaktadır. Kısas hükmü, adaletin keskin yönünü temsil ederken, bağışlama ve affetme yoluyla kişinin kendini arındırması teşvik edilmektedir. Bu denge, Kur’ân’ın mesajının genişliğini ve ilahi rahmetin kapsamını göstermektedir.

Tazmîn sanatı, Kur’ân’ın diğer bölümlerinde de görüldüğü gibi, mesajın güçlü bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır. Burada, önceki kutsal kitaplardan bir alıntı yaparak, dinlerin sürekliliği ve Allah’ın değişmeyen adalet ilkesi pekiştirilmektedir.²⁵² Aynı zamanda, bağışlamanın önemi vurgulanarak, Kur’ân’da adaletin yanında merhamet unsuruna da yer verilmektedir.

Bu ayet, Yahudilere verilen kısas hükümlerini hatırlatarak, İslam’ın da Yahudiliğin de yüce Allah katından indirildiğine atıfta bulunarak, bu ilkelerin geçmiş

²⁵⁰ Sabûnî, *Safvetü’l-ı-tefâsir*, 1/319.

²⁵¹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/309-310.

²⁵² Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/638-639.

ümmetlere de hüküm olarak konulduğunu göstermektedir. Son indirilen kitap olan Kur'an'ın tahrif edilmemiş olmasını da göz önünde bulundurduğumuzda, Kur'an bu hükümleri daha merhametli bir yaklaşımla ele almaktadır, affetmeyi teşvik etmektedir. Bu durumu açıkça ortaya koyan Maide suresinin 45. ayeti hem tarihsel bir tazmîn sanatı ifade etmektedir hem de böylece mesajın evrenselliğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Ayette, adaletin ve aynı zamanda merhametin birlikte çalıştığı ilahi düzenin nasıl olması gerektiği tazmîn sanatı ile gözler önüne serilmektedir.

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا.

“Muhammed Allah'ın elçisidir. Onunla beraber olanlar kâfirlere karşı çetindirler, kendi aralarında ise merhametlidirler. Onları rükû edenler, secde edenler olarak görürsün; Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secde izinden oluşan bir nişan vardır. Bu, onların Tevrat'taki vasfıdır. İncil'deki vasıfları ise filizini çıkarmış, derken onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, nihayet sapı üzerinde doğrulmuş bir ekin gibidir ki bu, çiftçilerin hoşuna gider. (Allah) onlarla kâfirleri öfkelenendirir. Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere bir bağışlama ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.”²⁵³

Fetih suresinin 29. ayetinde bulunan tazmîn sanatı, ayetteki ifadelerin önceki kutsal kitaplarla olan bağlantısı ve benzer ifadelerin Kur'an'ın farklı ayetlerinde tekrar edilmesiyle ilgili bir üslup sanatıdır. Bu ayet, hem İslam toplumunun peygamberleri ile olan ilişkisini hem de müminlerin özelliklerini açıklarken önceki ilahi metinlerde de yer alan benzer kavramları tazmîn etmektedir. Bu sanat, Allah'ın mesajının tüm peygamberler aracılığıyla insanlara aynı özü taşıdığını vurgulamaktadır.²⁵⁴

Bu ayette tazmîn sanatı, Tevrat ve İncil'de geçen benzetmelere yapılan açık atıflarla kendini göstermektedir. Müminlerin özellikleri açıklanırken, onların Tevrat ve İncil'de de benzer şekillerde tasvir edildiği vurgulanmaktadır.²⁵⁵

Tevrat'taki Tasvir: Ayette müminlerin “Tevrat'taki vasıflarına” işaret edilerek, onların Allah'a bağlılıkları, ibadetleri ve yüzlerindeki secde izlerinin bir nişan olduğundan bahsedilmektedir. Bu, tazmîn sanatının bir örneğidir; çünkü bu özellikler daha önce Yahudilere vahyedilen Tevrat'ta da dile getirilmektedir.²⁵⁶ Böylece Kur'an'da müminlerin bu şekilde tanımlanması, Kur'an ile önceki kitapların gönderildiği kaynağın aynı olduğu tazmîn sanatı vesilesiyle ortaya konmaktadır.

²⁵³ Fetih Suresi, 48/29.

²⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/347-349.

²⁵⁵ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 3/211-212.

²⁵⁶ Ferrâ *Me'âni'l-Kur'an*, 3/56-57.

İncil'deki Tasvir: Ayette, müminlerin İncil'deki tasvirine atıf yapılarak, onların bir ekine benzetildiği ifade edilmektedir. Bu benzetme, bir ekinin filizlenmesi, güçlenmesi ve sonunda olgunlaşması metaforuyla müminlerin gelişimini açıklamaktadır.²⁵⁷ İncil'de Hristiyanlara yapılan bu tasvir, tazmîn sanatıyla Kur'an'da müminlere uygulanarak ve müminlerin birlik içinde, Allah yolunda nasıl gelişip kuvvetlendikleri vurgulanmaktadır.

Ayette tazmîn sanatı, Tevrat ve İncil'deki benzer kavramların Kur'an'da da aynı bağlamda zikredilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ayet, hem Tevrat hem de İncil'de müminlerin nasıl tanımlandığını hatırlatarak, Allah'ın tüm peygamberler aracılığıyla gönderdiği mesajların özündeki benzerliği ve sürekliliği göstermektedir. Bu, İslam'ın önceki ilahi mesajların Allah'tan geldiği şekilleriyle uyum içinde olduğunu vurgulayan bir tazmîndir.

Ayet, müminlerin kâfirlere karşı güçlü, birbirlerine karşı ise merhametli olduklarını belirtmektedir. Bu özellikler, hem Tevrat'ta hem de İncil'de müminler için kullanılan niteliklerle örtüşmektedir. Tazmîn sanatı bu örtüşmeyi vurgulayarak, müminlerin İslam toplumunun karakterini şekillendiren temel özelliklerini hatırlatmaktadır.²⁵⁸

İncil'de geçen müminlerin ekine benzetilmesi metaforu, bu ayette tazmîn edilerek kullanılmaktadır. İncil'deki bu metafor, müminlerin manevi büyümesini ve birlik içinde kuvvetlenmesini anlatırken, aynı zamanda Kur'an'da da aynı mesajın verilmesi, tazmîn sanatının güçlü bir uygulaması olarak karşımıza çıkmaktadır.

Müminlerin yüzlerinde secde izlerinin bulunması ve bunun Tevrat'ta da geçen bir özellik olduğunun belirtilmesi, tazmîn sanatının bir diğer yönüdür. Burada, Allah'a teslimiyet ve ibadet, hem Yahudilik hem de İslam açısından bir erdem olarak görülmektedir ve bu özellik Kur'an'da yeniden vurgulanmaktadır.²⁵⁹

Sonuç olarak; Fetih Suresi 29. Ayetinde bulunan tazmîn sanatı, müminlerin özelliklerini açıklarken Tevrat ve İncil'deki benzer ifadelerin Kur'an'da tekrar edilmesiyle kendini göstermektedir. Bu sanat, ilahi mesajın sürekliliğini ve farklı peygamberlere gönderilen vahiylerin özündeki birliği vurgulamaktadır. Ayet, müminlerin karakteristik özelliklerini detaylandırırken, onların önceki kutsal kitaplarda da benzer şekillerde tasvir edildiğini hatırlatmaktadır ve İslam'ın bu ilahi silsiledeki en son ve en mükemmel olan konumunu pekiştirmektedir.

²⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/347-349.

²⁵⁸ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/211-212.

²⁵⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/347-349.

3.27. İktibâs

İktibâs sanatı, başka bir metinden bir ifade, cümle ya da kelimeyi alarak yeni bir metin içinde kullanma sanatıdır.²⁶⁰ İktibâs, kelime anlamıyla “alıntı yapma” demektir²⁶¹ ve Arap edebiyatında özellikle dînî veya edebî metinlerden alınan sözlerin yeni bir bağlamda kullanılması anlamına gelmektedir.²⁶² İktibâs, bilhassa Kur’ân-ı Kerîm veya hadis metinlerinden lafız ya da mânâ yönüyle alıntı yapılması anlamına geldiğinden, Câhiliyye dönemi için bu sanat türünden söz etmek teknik olarak mümkün değildir. Çünkü bu dönemde Kur’ân henüz nazil olmamıştır. Hadisler îrad edilmemiştir. Dolayısıyla bu iki kaynağa dayalı bir sanat olan iktibâs, İslâm’dan önceki Arap edebiyatında mevcut değildir.

Ancak Câhiliyye dönemi şairleri, kendi sözlü kültürlerine, atasözlerine, kabilevi anlatılara ve meşhur sözlere atıf yaparak güçlü çağrışımlar oluşturmuşlardır. Bu, zamanla İslâmî dönem edebiyatında Kur’ân ve hadis gibi mukaddes metinlere yönelerek “iktibâs” adını almıştır. Yani iktibâsın zihnî altyapısı Câhiliyye dönemi retorikinde mevcuttur, fakat şer’î metin temelli iktibâs bu çağdan sonra ortaya çıkmıştır.²⁶³

İslâm’ın gelmesiyle ve özellikle Kur’ân’ın Arap diline getirdiği mûcîzevî üslûbun etkisiyle, önce hitâbet ve nesirde, ardından şiirde kendini göstermeye başlamıştır. Bu gelişme, hicrî 1. asrın ortalarından itibaren özellikle: Hz. Ali’nin hutbelerinde, Emevî ve Abbasî dönemi şairlerinde, belâgat kitaplarında rastlanmaktadır. İktibâs sanatı, hicrî 5. yüzyıldan itibaren belâgat kitaplarında teorik olarak da ele alınmıştır.²⁶⁴

Razî (ö.606/1210), *Nihâyetü’l-îcâz*’da iktibâsı bedî’ ilmi kapsamında zikretmiş ve güzel örnekler sunmuştur.²⁶⁵ Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413), *Ta’rîfat* adlı eserinde Kur’ân üslûbunun taklidinin sınırlarına temas ederken, iktibas sanatının önemine işaret etmektedir.²⁶⁶ Sübkî (ö. 756/1355), *Arûsü’l-efrâh* ve Kazvînî *Îzâh, Telhîs* gibi eserlerinde klasik belâgatçılar iktibâsı istişhâd, tazmîn ve mecâz gibi sanatlarla karşılaştırarak derinleştirmektedirler²⁶⁷

Bu sanatta amaç, anlamı zenginleştirmek, derinlik katmak ve okuyucuyu belirli bir bilgi ya da duyguya yönlendirmektir. Kur’ân’daki iktibâs, Allah’ın indirmiş olduğu önceki vahiylerinden ya da peygamberlerin sözlerinden doğrudan veya dolaylı alıntılar

²⁶⁰ Râzî, *Nihâyetü’l-îcâz*, 288; Kazvînî, *Îzâh*, 2/575.

²⁶¹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 6/167; Firuzâbâdî, *Kâmus*, 722; Matlûb, *Mu‘cemu’l-mustalahâtü’l-belâgiyye*, 159.

²⁶² Tehânevî, *Keşşâfu ıstılâhâtü’l-fünûn*, 3/521; Habenneke, *Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/536.

²⁶³ Şevki Dayf, *Fen ve mezâhibuhû fi’ş-şî‘ri’l-‘arabî* (Mısır: Dâru’l-Ma’rif), 12. Basım, 14-16.

²⁶⁴ Kılıç, “Belâgat”. *“Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi”*, 5/384-387.

²⁶⁵ Râzî, *“Nihâyetü’l-îcâz”*, 288-289.

²⁶⁶ Ali b. Muhammed b. Ali Zeyn Şerîf Cürcânî, *Ta’rîfat*, (Beyrut: Dâru’l-kütübü’l-ilmiyye), 33.

²⁶⁷ Kazvînî, *Îzâh*, 2/575; Kazvînî, *Telhîs*, 258-259; Sübkî, *Arûsü’l-efrâh*, 2/332.

içerebilmektedir.²⁶⁸ Aynı zamanda, iktibâsın en yaygın kullanımı hadis-i şeriflerde, Peygamber Efendimiz'in (sav) Kur'ân ayetlerine işaret ederek bir konu hakkında açıklamada bulunması şeklinde de görülmektedir.²⁶⁹ Kur'ân, tüm insanlık için bir rehberdir ve mesajını en etkili şekilde iletmek için çeşitli edebî sanatlar kullanmaktadır. İktibâs, bu sanatlardan biridir ve Allah'ın mesajlarının devamlılığını göstermektedir. Kur'ân'da geçmiş peygamberlerden ve kavimlerden yapılan alıntılar, vahyin zamanlar üstü olduğunu ve sadece bir topluma değil, tüm insanlığa hitap ettiğini göstermektedir. Özetle, Kur'ân'da iktibâs sanatı, diğer kutsal metinlerden veya önceki vahiylerden alıntılar yaparak vahyin aynı kaynaktan geldiğini ve sürekliliğini vurgulayan, anlamı derinleştiren aynı zamanda Allah'ın mesajını pekiştiren bir sanattır.²⁷⁰ Belâgat ilminde iktibâsın iki nev'i bulunmaktadır:

Açık İktibâs: Orijinal metinden birebir alıntı yapma. Bu, genellikle alıntının tam anlamıyla korunması anlamına gelmektedir. Mesela, Peygamber Efendimiz'in (sav) sözlerinde sık sık Kur'ân ayetlerinden doğrudan alıntılar yapılmaktadır.²⁷¹

Kapalı İktibâs: Alıntının açıkça belirtilmediği, ancak bağlam veya içerikten o alıntının tanınabileceği bir şekilde yapılmasıdır. Burada, metni bilen okuyucu ya da dinleyici, alıntının nereden geldiğini tahmin edebilmektedir.²⁷²

Kur'ân'da iktibâs sanatı, ilahî mesajı vurgulamak ve insanların dikkatini çekmek için kullanılmaktadır. Bu, Kur'ân'ın mesajını daha güçlü ve anlaşılır hale getirmektedir.²⁷³ Aynı mesaj, farklı bağlamlarda kullanılarak, okuyucunun veya dinleyicinin daha derin bir farkındalık kazanmasını sağlamaktadır. Allah'ın mesajının tarih boyunca tüm insanlara aynı olduğunu göstermektedir. Bu, vahyin evrenselliğini ve tek bir kaynaktan geldiğini vurgulamaktadır. İnsanların o dönemde aşına oldukları ifadeler ve kelimelerle mesaj verilerek, anlamın daha kolay kavranması sağlanmaktadır. Kur'ân- ı Kerim'de iktibâs sanatına dair şu ayetler örnek teşkil etmektedir:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ.

“Rabbınız şunu bildirdi: ‘Şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım. Eğer nankörlük ederseniz şüphesiz azabım pek şiddetlidir.’”²⁷⁴

Bu ayet, Allah'ın peygamberler aracılığıyla daha önceki toplumlara da aynı uyarıları yaptığı bir alıntıdır.²⁷⁵ Bu tür ifadeler, Kur'ân'da iktibas olarak

²⁶⁸ Teftâzânî, *Mutavvel*, 471; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabi*, (Mısır:Dâru'l-Ma'rif), Birinci Basım, 38-55.

²⁶⁹ İbrahim Kara, “Arap Belâgatında İktibâs Sanatı”, *Artuklu Akademi* 8, (2021), 77-98.

²⁷⁰ Kazvîni, *Îzâh*, 2/575.

²⁷¹ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 338; Merâğî, *'Ulûmu'l-belâga*, 431.

²⁷² Habenneke, *Belâgatu'l-'arabiyye*, 2/536.

²⁷³ Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 338.

²⁷⁴ İbrahim Suresi, 14/7.

²⁷⁵ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 2/84-85.

değerlendirilebilmektedir, çünkü daha önceki vahiylerde ve peygamberlerin dilinde yer alan mesajların bir tekrarıdır.²⁷⁶

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَىٰ أُمَمٍ مِّن قَبْلِكَ فَأَخَذْنَاهُم بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ لَعَلَّهُمْ يَتَضَرَّعُونَ فَلَوْلَا إِذْ جَاءَهُمْ بَأْسُنَا تَضَرَّعُوا وَلَكِنْ قَسَتْ قُلُوبُهُمْ وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

*“And olsun ki, senden önceki ümmetlere de (peygamberler) gönderdik. Sonra onları sıkıntı ve zorluklarla yakaladık. Umulur ki, boyun eğip yalvarırlar. Hiç olmazsa, azabımız onlara geldiğinde, yalvarıp yakarsalardı! Fakat kalpleri katılaştı ve şeytan onlara yapmakta oldukları şeyleri güzel gösterdi.”*²⁷⁷

Bu ayetler, daha önceki peygamberlerin ve toplulukların başına gelen sıkıntılar ve belalarla ilgili genel bir prensibi anlatmaktadır. Aynı zamanda, bu sıkıntılar ve belaların amacının, toplulukları tövbeye ve dua etmeye yöneltmek olduğu belirtilmektedir.

Burada, peygamberlere karşı direniş ve olumsuzluk örnekleri olarak, önceki kavimlerin yaşadıkları sıkıntılar, İslam toplumu için bir uyarı ve ders olarak sunulmaktadır.²⁷⁸

Peygamberlerin gönderildiği topluluklarda sıkıntılar ve zorluklar yaşandığını ve bunların, insanların Allah’a yönelmesi için bir fırsat olarak verildiği belirtilmektedir. Ayetlerde sıkıntılara rağmen, toplulukların Allah’a yönelmek yerine kalplerinin katılaştığını ve şeytanın onların kötü davranışlarını süslediği ifade edilmektedir. Bu, ahlaki ve manevi çöküntülerin nasıl toplumsal düzeyde etkili olabileceğini göstermektedir.

İktibâs sanatı açısından, bu ayetler, önceki kavimlerin deneyimlerinden alıntı yaparak mevcut topluluğa ders verme işlevi görmektedir.²⁷⁹ Önceki peygamberler ve topluluklar üzerinden yapılan alıntılar, aynı hataların yapılmaması ve toplumsal, manevi bir uyanış sağlanması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ayetler, peygamberlere karşı direniş ve sıkıntılarla başa çıkma konularında bir uyarı olarak kullanılmaktadır ve tarihsel deneyimlerin güncel derslerle bağdaştırılmasını sağlamaktadır.

Bu ayetlerde, eski kavimlerin başına gelen felaketler ve bu felaketlerden ders çıkarma teması işlenmektedir. Bu anlatım, eski kıssalardan alınan ve bilinen bir öğretiyi tekrar ederek, ayetin anlamını güçlendirmektedir.²⁸⁰

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا قَالُوا أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ أَهَيُّوْا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَّا سَأَلْتُمْ ۖ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلِيلَةُ وَالْمَسْكَنةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِّنَ اللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ ۚ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ.

²⁷⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/541.

²⁷⁷ En’âm Suresi, 6/42-43.

²⁷⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/23-24.

²⁷⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/362.

²⁸⁰ Ferrâ *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/334-335.

“Bir zamanlar: ‘Ey Musa! Biz bir çeşit yemeğe asla sabredemeyeceğiz. Rabbinde bizim için dua et de yerin bitirdiği sebzelerden; baklasından, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından bize çıkarsın’ demiştiniz. Musa da: ‘Siz, daha aşağı olanı daha hayırlı olanla mı değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin, orada sizin için istediğiniz vardır.’ Demişti. Üzerlerine alçaklık ve miskinlik damgası vuruldu ve Allah’tan bir gazaba uğradılar. Bu, Allah’ın ayetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere peygamberleri öldürmeleri sebebiyle idi. Bu, isyan etmeleri ve haddi aşmaları yüzündendi.”²⁸¹

Bakara Suresi 61. Ayetinde iktibas, daha önceki ilahi kitaplarda yer alan bir hikâyeye atıfta bulunarak yapılmaktadır. Ayette, İsrailoğulları’nın Hz. Musa’dan istekleri ve bu isteklere karşı Musa (as)’ ın verdiği tepki anlatılmaktadır. Bu olay, Yahudi kutsal metinlerinde ve özellikle Tevrat’ta (Eski Ahit) de genişçe yer almaktadır.

Ayette, İsrailoğulları’nın Hz. Musa’ya söyledikleri, geçmiş bir olayın tekrar anlatımı olarak sunulmaktadır. Bu olay Tevrat’ta da geçmekte olup, burada bir iktibas yapılmaktadır. Yani, bu ayette Allah’ın önceki indirdiği ilahi bir kitaba atıf yapılmaktadır, Kur’ân’da bu mevzu yeniden ele alınarak Müslümanlara ders vermek amacıyla aktarılmaktadır.²⁸²

Bu iktibasın amacı, İsrailoğulları’nın nankörlüğünü ve haddi aşan tutumlarını vurgulamaktır.²⁸³ Yani Allah onlara en güzel nimetleri vermişken, onlar daha basit, dünyevi ve aşağı nimetleri istemişlerdir. Bu durum, geçmiş kitaplarda anlatılanlarla Kur’ân’da yeniden hatırlatılarak, Yahudilere ve diğer toplumlara bir uyarı yapılmaktadır.

Bu ayet, Tevrat’ta geçen bir olayın Kur’ân’a taşınmasıdır. Bu da Kur’ân’ın önceki ilahi kitaplarla olan bağı ve ortak mesajları ortaya koymaktadır. İktibâs sanatı sadece bir olayı aktarmakla kalmamaktadır, aynı zamanda bu olaydan ders çıkarılmasını sağlamaktadır.²⁸⁴ Ayette İsrailoğulları’nın tutumu, ahlaki bir ders vermek için tekrar gündeme getirilmektedir. Bu, hem yahudilere hem de müslümanlara yönelik bir hatırlatma olarak da işlev görmektedir.

İktibas, olayları ve kavramları pekiştirmek, onları daha etkili kılmak amacıyla kullanılmaktadır. İsrailoğulları’nın Hz. Musa’ya karşı nankörlükleri, bir uyarı ve ibret vesilesi olarak Kur’ân’da yeniden hatırlatılmaktadır. Sonuç olarak; Bakara Suresi 61. Ayetindeki iktibas sanatı, Tevrat’taki bir olayın Kur’ân’da yeniden anlatılması ve bu olayın ahlaki bir ders olarak sunulmasıdır. Bu, Kur’ân’ın önceki ilahi kitaplara atıfta bulunarak, aynı temel mesajları hatırlatma ve öğüt verme işlevinin bir parçasıdır. Ayrıca,

²⁸¹ Bakara Suresi 1/61.

²⁸² Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/42-43.

²⁸³ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/54-55.

²⁸⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/144-145.

bu olayın iktibas edilmesiyle, İsrailoğulları'nın geçmişteki nankörlüklerine işaret edilerek, müminlerin bu tür hatalara düşmemeleri öğütlenmektedir.

يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَى أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ.
قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَدْخُلُهَا حَتَّى يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ.
قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ.

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَنَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَادْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ.

قَالَ رَبِّ إِنِّي لَا أَمْلِكُ إِلَّا نَفْسِي وَأَخِي فَافَرِّقْ بَيْنَنَا وَالْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ.

قَالَ فَإِنَّهَا مُحَرَّمَةٌ عَلَيْهِمْ أَرْبَعِينَ سَنَةً يَتِيهُونَ فِي الْأَرْضِ فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْفَاسِقِينَ.

21. *Ve (Musa) dedi ki: “Ey kavimim! Allah’ın sizin için yazdığı kutsal topraklara girin ve geri dönmeyin, aksi halde kaybedenlerden olursunuz.”*

22. *Onlar dediler ki: “Ey Musa! O toprakta güçlü bir kavim var. Onlar oradan çıkmadıkça, biz oraya asla girmeyiz. Eğer onlar oradan çıkarlar, o zaman girmeyi kabul ederiz.”*

23. *Korkanlar arasından Allah’ın kendilerine lütufta bulunduğu iki adam onlara, ‘Kapıdan içeri girin’ dediler. İçeri girince siz galip geleceksiniz. Eğer Allah’a güveniyorsanız, O’na dayanmalısınız.”*

24. *Onlar dediler ki: “Ey Musa! Onlar orada bulundukça asla girmeyeceğiz. Sen ve Rabbin git, savaş, biz burada oturacağız.”*

25. *Musa dedi ki: “Rabbim! Ben sadece kendim ve kardeşimden sorumluyum. Bizi bozguncu olan bu kavimden ayır.”*

26. *Allah dedi ki: “O toprak, onlara kırk yıl boyunca haramdır. Yeryüzünde şaşkınlık içinde kalacaklardır. Bu bozgunculardan dolayı üzülme.”²⁸⁵*

Hiz. Musa, İsrailoğulları'nın daha önceki durumunu hatırlatırken, Allah'ın onlara yazdığı kutsal topraklara girmeleri gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu, onların geçmişteki deneyimlerinden bir ders çıkararak iktibas yapmasını sağlamaktadır.²⁸⁶ Ayetlerde, kavmin korkaklığına vurgu yapılması, geçmişteki durumu gözler önüne sererek, bu durumlarını alıntı yapma şekliyle yani iktibâs sanatıyla eleştirmektedir.²⁸⁷ İktibasın bir diğer boyutu, Hiz. Musa'nın “Allah’a güvenin” ifadesidir. Bu ifade, geçmişten gelen bir alıntıdır ve onları cesaretlendirme amacı taşımaktadır.

Bu ayetlerde geçen iktibas sanatı, geçmiş deneyimlerin ve Allah'ın vaadinin hatırlatılması ile inanç ve cesaretin pekiştirilmesini sağlamaktadır.²⁸⁸ Bu, hem edebî bir derinlik katmakta hem de toplumsal bir bilinci yeniden canlandırmaktadır.

وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ.

²⁸⁵ Mâide Suresi, 5/21-26.

²⁸⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/619-620.

²⁸⁷ Sabûnî, *Safvetü 'l-tefâsir*, 1/309-310.

²⁸⁸ Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 1/304-305.

“Eğer bu beldelerin halkı iman etselerdi ve takva gösterselerdi, üzerlerine gökten ve yerden bereketler açardık. Fakat onlar yalanladılar, bu yüzden onları kazandıklarıyla cezalandırdık.”²⁸⁹

Bu ayette, eski kavimlerin iman etmemesi nedeniyle başlarına gelen felaketler, geçmişten alınan ve bilinen bir temadır. Bu kıssa, önceki vahiylerden alınmış bir ders niteliğindedir.²⁹⁰ Ayet, önceki kavimlerin ve toplulukların başına gelenleri hatırlatarak, bu deneyimlerin mevcut topluluklar için bir uyarı olarak kullanılmaktadır. İktibâs, bu geçmiş deneyimlerin günümüzle bağlantılı olarak değerlendirilmesini sağlamaktadır.²⁹¹

Ayet, iman ve takvanın Allah'ın bereketini getireceğini, inkâr ve kötü amellerin ise cezayı getireceğini öğretmektedir. Bu bağlamda, geçmişteki kavimlerin yaptıkları hatalar, günümüzdeki topluluklar için bir ders niteliğindedir. Bu ayet, geçmiş kavimlerin iman etmedikleri ve günah işledikleri için nasıl cezalandırıldığını gösterirken, günümüzdeki topluluklara da benzer hatalardan kaçınmaları gerektiğini öğretilmektedir. İktibas sanatı, geçmiş olayların ve deneyimlerin günümüz toplulukları için öğretici ve uyarıcı işlevini vurgulamaktadır.

Ayet, iman ve takvanın önemini ve Allah'ın bereketinin bu özelliklere bağlı olduğunu belirtilmektedir. Aynı zamanda, inkâr ve günahların sonuçlarına dikkat çekmektedir. Sonuç olarak; Araf suresinin 96. ayeti geçmişteki toplulukların iman eksiklikleri ve günahları nedeniyle yaşadıkları sıkıntıları ve cezaları hatırlatırken, iktibâs sanatı aracılığıyla bu durumların günümüzdeki topluluklar için dersler sunduğunu göstermektedir. Ayet, iman ve takvanın bereketi getirdiğini, inkâr ve kötü amellerin ise cezayı doğurduğunu vurgulamaktadır. Böylece iktibâs sanatı, geçmiş deneyimlerin günümüzdeki öğretilerle bağdaştırılmasını ve önemli ahlaki derslerin çıkarılmasını sağlamaktadır.²⁹²

Bu ayette, eski kavimlerin iman etmemesi nedeniyle başlarına gelen felaketler, geçmişten alınan ve bilinen bir temadır. Bu kıssa, eski metinlerden alınması gereken bir ders niteliğindedir.

فَقِظْلُمْ مِّنَ الَّذِينَ هَادُوا حَرَّمْنَا عَلَيْهِمْ طَيِّبَاتٍ أُحِلَّتْ لَهُمْ وَبِصَدِّهِمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ كَثِيرًا وَأَخَذَهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلَهُمْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.

“İşte Yahudilerin zulmü yüzünden, kendilerine helal kılınan temiz şeyleri onlardan men ettik ve Allah yolundan çokça alıkoymaları yüzünden. Ayrıca, faiz yemeleri (halbuki ondan men edilmişlerdi) ve insanların mallarını haksız yere yemeleri sebebiyle. Biz, onların içindeki kâfirlere elem verici bir azap hazırladık.”²⁹³

²⁸⁹ A'râf Suresi, 7/96.

²⁹⁰ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/385-387.

²⁹¹ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/428.

²⁹² Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/133.

²⁹³ Nisa Suresi, 4/160-161.

Bu ayetler, Yahudilerin geçmişteki davranışlarının eleştirisini yaparken, bu davranışların sonucunda yaşadıkları sıkıntılara ve Allah'ın verdikleri cezaya işaret etmektedir. Bu bağlamda, iktibas sanatı, geçmişteki olaylardan günümüze dersler çıkarmak için kullanılmaktadır.²⁹⁴ Bu ayetler, önceki toplulukların yanlış davranışlarının nasıl sonuçlandığını göstermektedir ve mevcut topluluklara bu tür davranışlardan kaçınmaları gerektiğini öğretmektedir. İktibas sanatı, bu tarihsel derslerin günümüz topluluklarına aktarılmasını sağlamaktadır.²⁹⁵

Ayetlerdeki olaylar, Yahudilerin dinî ve ahlaki sapmalarının cezalarını nasıl çektiğini göstermektedir. Bu tür iktibaslar, günümüz toplulukları için benzer hatalardan kaçınmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu ayetler, insanların dinî ve ahlaki kurallara uymalarının önemini vurgulamaktadır. Ayrıca, faiz ve haksız kazanç gibi kötü davranışların sonuçlarını açıkça belirtmektedir.

Sonuç olarak; Nisa suresi, 160-161. ayetler yahudilerin işlediği günahlar ve bu günahların sonuçları hakkında bilgi verirken, iktibas sanatı aracılığıyla bu davranışların günümüzdeki topluluklar için nasıl dersler sunduğunu göstermektedir.²⁹⁶ Ayetlerde, dinî ve ahlâkî kuralların önemini ve bu kurallara uymamanın sonuçlarını vurgulamaktadır. Bu, geçmişte yaşanan olayların ve uygulamaların günümüzle bağlantısını kurarak, önemli ahlaki dersler çıkarılmasını sağlamaktadır.

يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنِّي أَجْرِي إِلَّا عَلَى الَّذِي فَطَرَنِي ؕ أَفَلَا تَعْقِلُونَ.

“Ey kavmim! Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ecrim ancak beni yaratana aittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?”²⁹⁷

Bu ayette, Hz. Hud'un, Allah'ın peygamberlerinden biri olarak, kavmine yaptığı çağrı sırasında kullandığı ifadeler, daha önceki peygamberlerin de dile getirdiği benzer bir mesajla paralellik göstermektedir. Bu, iktibâs sanatı bağlamında değerlendirilmektedir.²⁹⁸ Çünkü bu tür ifadeler, Allah'ın bütün peygamberlerinin aynı mesajı getirdiğini ve bir birlik içinde hareket ettiklerini göstermektedir. Peygamberlerin hepsi Allah'ın mesajını iletirken hiçbir maddi karşılık beklemediklerini vurgulamaktadırlar. Bu, daha önceki peygamberlerin de sıkça dile getirdiği bir ifadedir. Örneğin, Nuh suresi 109. ayet de benzer bir ifade içermektedir: “Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum.”

Burada da, peygamberlerin hepsinin aynı temel mesajı “Allah’a bağlılık ve tevhid” getirdiği hatırlatılmaktadır. Ayet, peygamberlerin kişisel çıkar peşinde koşmadığını ve mesajlarını sadece Allah adına ilettiklerini vurgulamaktadır. Ayetin son kısmı olan أَفَلَا تَعْقِلُونَ “Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” ifadesi, dinleyicileri veya

²⁹⁴ Sabûnî, *Safvetü 'r-tefâsir*, 1/292.

²⁹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/589-590.

²⁹⁶ Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 1/294-295.

²⁹⁷ Hud Suresi, 11/51.

²⁹⁸ Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 2/18-19.

okuyucuları düşünmeye ve mantık yürütmeye davet etmektedir. Bu tür bir ifade, Allah'ın insanlara verdiği akli kullanmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Bu da, mesajın ikna edici ve mantıksal bir temele dayandığını göstermektedir.

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا.

“Yoksa sen, bizim ayetlerimizden Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i, şaşılacak mı sandın?

O gençler mağaraya sığınmış ve şöyle demişlerdi: “Rabbimiz! Bize tarafından bir rahmet ver ve bize şu durumumuzdan kurtuluş ve doğruluğa ulaşma imkânı sağla! Bunun üzerine, mağarada onların kulaklarını (bir süre) kapattık (derin bir uykuya daldırdık) nice yıllar boyunca.”²⁹⁹

Bu ayetler, mağara halkının yaşadığı mucizevi durumu ve Allah'ın bu durumu nasıl yönlendirdiğini anlatırken, benzer olayların ve davranışların öğretici yönünü vurgulamaktadır. Bu tür bir iktibas, geçmişteki olayların günümüzdeki topluluklar için dersler sunduğunu göstermektedir.³⁰⁰

3.28. İ'tilâf

Sözlükte i'tilâf kelimesi “uyum”, “birlik” veya “bir araya gelmek” anlamına gelmektedir.³⁰¹ Arap belâgatında i'tilâf sanatı, harflerin ve kelimelerin birbiriyle ahenkli ve dengeli bir şekilde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan güzelliği ifade etmektedir.³⁰²

İ'tilâf sanatının tarihsel gelişimine bakıldığında; Câhiliyye şiirinde ses ve nazım uyumu büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde, şairler vezin ve kafiye büyük özen göstererek, bir tür doğal i'tilâf oluşturmuşlardır.³⁰³ Ancak bu uyum sanatsal bir terim olarak henüz şekillenmemiştir.

İslâm'ın gelişiyi birlikte, Kur'ân'ın i'câzî üslubu, dildeki ahengi, kelimelerin birbirini tamamlayıcı yapısını ve uyumunu öne çıkarmıştır. Kur'ân'daki bu yüksek belâgat, itilâf sanatının fark edilip terimleşmesine zemin hazırlamıştır.³⁰⁴

İ'tilâf sanatı, Abbasîler döneminde belâgat ilminin kavramsallaşmasıyla tanımlanmış ve diğer bedîî sanatlarla birlikte değerlendirilmiştir.³⁰⁵ Câhiz, kelimeler arasında anlam uyumu ve ses düzenine işaret ederek i'tilâfa dair teorik izahlar yapmıştır. Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde lafzî sanatların uyumlu

²⁹⁹ Kehf Suresi, 18/9-11.

³⁰⁰ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 2/169.

³⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 9/17; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 1/11; Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufasssal*, 61/17.

³⁰² Muallim Naci, *İstilahât-ı edebiyat, Edebiyat Terimleri*, nşr. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, (Ankara: Akabe Yayınları, ts, 17-28.

³⁰³ İbn Fâris, *Mu'cemu'l-mekâyis fi'l-luga*, 117; Tehânevî, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-fünûn*, 1/29., 183; Abdülazîz 'Atîk, *İlmü'l-bedî*, 7; Hâşimî, *Cevâhiru'l-belâga*, 298; Merâğî, *Ulûmü'l-belâga*, 379.

³⁰⁴ Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 5/384-387.

³⁰⁵ Dayf, “*Târîhu'l-edebi'l-'arabi*” 3/193-194.

birleşimine işaret ederek i'tilâf sanatına dair tahliller sunmuştur. Bu dönemde i'tilâf, sözün akıcılığı, iç ritmi ve anlam bütünlüğü açısından değerlendirilen önemli bir kıstas haline gelmiştir. Endülüs'te İbn Rüşd (ö. 520/1126), İbn Hazm (ö.438/1046) gibi düşünürler sözün sistematığına ve estetik yapısına dair açıklamalarında i'tilâfın önemini vurgulamışlardır.³⁰⁶

İ'tilâf, bir metinde yer alan harflerin, kelimelerin veya cümlelerin hem ses hem de anlam açısından bir uyum ve denge içinde olmasını sağlayan edebî sanattır.³⁰⁷ İ'tilâf sanatında, metnin dinleyiciye veya okuyucuya hoş bir ahenk hissi vermesi önemlidir. Bu ahenk, harflerin seslerinin tekrarıyla ve anlamların birbiriyle uyumlu şekilde sıralanmasıyla elde edilmektedir.

الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَّكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَندَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

“O ki, yeryüzünü sizin için bir döşek, gökyüzünü ise bir bina yaptı. Gökten su indirip, onunla sizin için rızık olarak meyveler çıkardı. Öyleyse, bile bile Allah’a eşler koşmayın.”³⁰⁸

Bu ayette harflerin ve anlamların birbiriyle uyumu dikkat çekmektedir. الأرض yer ve السماء gök gibi, iki zıt anlamlı kavram bir araya getirilmiştir, bu da anlam açısından denge sağlamaktadır. Ayrıca السماء ve ماء kelimelerinde م ve ا seslerinin tekrarı ile ses uyumu yakalanmaktadır.³⁰⁹

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ تَنْزِيلُ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ هِيَ حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ.

“Şüphesiz, biz onu Kadir gecesinde indirdik. Kadir gecesinin ne olduğunu bilir misin? Kadir gecesi, bin aydan daha hayırlıdır. O gecede, melekler ve Ruh, Rablerinin izniyle her iş için iner. O gece, tan yerinin ağarmasına kadar bir selamettir.”³¹⁰

Kadir gecesi ifadesi tekrar edilerek ses ve anlam uyumu sağlanmaktadır.³¹¹ Bu tekrar ile, Kadir gecesinin kutsallığı vurgulanmaktadır. Ayrıca ayetin sonlarında selam ve فجر tanyeri ağarması, kavramları arasında da bir denge ve ahenk kurulmaktadır.

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَاهَا وَالنَّهَارُ إِذَا جَلَّاهَا وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَاهَا وَالسَّمَاءُ وَمَا بَنَاهَا وَالْأَرْضُ وَمَا طَحَاهَا وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا

“Andolsun güneşe ve onun ışığına. Andolsun onu izlediğinde aya. Andolsun onu açığa çıkardığında gündüze. Andolsun onu örttüğünde geceye. Andolsun göğe ve onu

³⁰⁶ İsmail Durmuş-İskender Pala, “İ'tilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23/459-460.

³⁰⁷ Durmuş-Pala, “İ'tilâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23/459-460.

³⁰⁸ Bakara Suresi, 1/22.

³⁰⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/93.

³¹⁰ Kadir Suresi, 97/1-5.

³¹¹ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/558-559.

*bina edene. Andolsun yere ve onu yayıp döşeyene. Andolsun nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirene.*³¹²

Şems Suresi, zıt kavramların bir araya getirilmesiyle i'tilâf sanatına güçlü bir örnektir. Güneş ve ay, gece ve gündüz gibi zıt kavramlar arasında kurulan anlam uyumu, aynı zamanda ses açısından da tekrarlarla güçlendirilmiştir. Ayetteki her cümlemin و ile başlaması ses ahengini sağlamaktadır.³¹³

أَوَلَمْ يَرِ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ
“İnkâr edenler, göklerle yer bitişik olduğu hâlde onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmediler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı?”³¹⁴

Gökler ve yerin önce “bitişik” ve sonra “ayrılmış” olması anlamında bir zıtlık ve bu zıtlıkla oluşan denge vardır. Ses açısından ise م ve ت harflerinin tekrarları, ayetteki işitsel uyumu sağlamaktadır.³¹⁵

وَالَّذِينَ وَالزَّيْتُونَ وَطُورِ سِينِينَ وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ
“Andolsun incire ve zeytine. Andolsun Sina Dağı’na. Andolsun şu güvenli beldeye (Mekke’ye). Biz insanı en güzel biçimde yarattık.”³¹⁶

İncir, zeytin ve Sina Dağı ile güvenli belde arasında bir anlam uyumu vardır. Ayrıca ين ve ن harflerinin tekrarları da ses uyumunu sağlamaktadır.³¹⁷ Bu surede yaratılışın güzelliği ve Allah’ın yüceliği, hem anlam hem de ses açısından dengeli bir biçimde sunulmaktadır.

3.29. Tahyîr

Tahyîr kelimesi, “tereddüte bırakmak veya şaşırtmak” anlamına gelmektedir.³¹⁸ Edebî sanat olarak, bir metin içerisinde kelimelerin seçimi, düzenlenişi ve anlamlarıyla okuyucuyu veya dinleyiciyi tereddütte bırakan, yani belli bir anlamı netleştirmek yerine farklı yorumlara açık hale getiren bir üslup sanatıdır.³¹⁹ Bu sanat, bir ifadenin çeşitli anlamlara gelebilecek şekilde kullanılmasını içermektedir ve dinleyicinin zihninde çoklu anlam ihtimalleri oluşturarak şaşkınlığa sebebiyet vermektedir.

Tahyîr sanatı, metinde aynı kelimenin veya ifadelerin birden fazla anlam taşımasıyla ya da bir cümle içinde kelimelerin farklı yerlerde kullanılmasına bağlı

³¹² Şems Suresi, 91/1-7.

³¹³ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/266-267.

³¹⁴ Enbiya Suresi, 21/30.

³¹⁵ Zemaşşerî, *Keşşâf*, 3/113.

³¹⁶ Tin Suresi, 95/1-4.

³¹⁷ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/550-552.

³¹⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/266.

³¹⁹ İbn Hicce Hamevî, Takiyyuddin Ebu Bekr Ali b. Abdullah, *Hizânetu’l-edeb ve gâyetu’l-ereb*, (Beyrut: Dâru ve mektebetu’l-hilâl, 1987), 1/175; Emîn, *Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 196-197. Ahmet Özel, “Tahyîr”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/442.

olarak, anlamda şaşırtıcı bir etki oluşturarak zenginlik kazandırmaktadır.³²⁰ Kur’ân’da bu sanat, çeşitli ayetlerde insanların düşünmeye, farklı anlamlar üzerine kafa yormaya yönlendirilmesi için kullanılmaktadır.

إِنَّ الَّذِينَ يُلْحِدُونَ فِي آيَاتِنَا لَا يَخْفَوْنَ عَلَيْنَا أَفَمَنْ يُلْقَى فِي النَّارِ خَيْرٌ أَمْ مَنْ يَأْتِي آمِنًا يَوْمَ الْقِيَمَةِ اعْمَلُوا مَا شِئْتُمْ إِنَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ.

*“Ayetlerimiz hakkında eğrilik yapanlar elbette bizden gizlenemez. Ateşe atılan mı daha hayırlıdır yoksa kıyamet günü güven içinde gelen mi? Dilediğinizi yapın. Şüphesiz O, yaptıklarınızı görendir.”*³²¹

Bu ayette, tahyîr sanatı, özellikle “Ateşe atılan mı daha hayırlıdır yoksa kıyamet günü güven içinde gelen mi?” kısmında kendini göstermektedir. Burada iki durum karşılaştırılmakta ve okuyucuya bir tercih yaptırılması beklenmektedir. Ancak, ifade tarzı itibariyle her iki durum arasında net bir üstünlük açıkça belirtilmemekte, dinleyici veya okuyucu hem şaşırtılmakta hem de tereddütte bırakılmaktadır.³²²

Bu yapı, insanları düşünmeye sevk etmektedir. Kişi, ateşe atılanın mı yoksa güven içinde gelenin mi daha hayırlı olduğunu kavrayacak gibi görünse de bu doğrudan ifade edilmemektedir aksine dolaylı bir anlatım vardır. İnsan, doğal olarak kıyamet günü güven içinde olanın daha hayırlı olduğunu düşünecektir, ancak bu açıkça söylenmediği için anlamda bir tereddüt oluşturmaktadır ve kişinin zihninde düşünce süreci tetiklenmektedir.³²³ Tahyîr sanatı burada, hem kelime seçimi hem de cümle yapısı itibariyle okuyucuyu net bir sonuca ulaştırmaktan alıkoymaktadır, anlam katmanları oluşturarak onu düşündürmektedir.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ فَوْقَهُمْ صَفَائِتٍ وَيَقْبِضْنَ مَا يُمَسِّكُهُنَّ إِلَّا الرَّحْمَنُ إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ بَصِيرٌ.

*“Üstlerindeki kuşları görmezler mi, kanatlarını açıp kapatıyorlar. Onları Rahman’dan başkası tutamaz. Şüphesiz ki O, her şeyi görendir.”*³²⁴

Bu ayette, kuşların kanatlarını açıp kapatmaları ve onları gökyüzünde tutan gücün ne olduğu konusunda bir şaşırtmaca vardır. Ayet, doğal olarak insanların aklını Rahman’a yönlendirmektedir ancak kuşların havada nasıl durduğunu ve bu düzenin arkasındaki gücü düşündürerek insanları tereddüde sokmaktadır.³²⁵ Onları tutanın yalnızca Rahman olduğu söylenmektedir fakat öncesinde bu olayı gözlemleyip, akılla idrak etmeleri istenmektedir.

فَأَمَّا مَنْ أُوْتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ أَفْرُؤُوا كِتَابِيَهُ إِيَّيْ طَنَنْتُ أَنِّي مُلَاقٍ حِسَابِيَهُ.

³²⁰ Emîn, *Belâgatü'l-‘Arabiyye*, 196-197.

³²¹ Fussilet Suresi 41/40.

³²² Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/115-116.

³²³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/201.

³²⁴ Mülk Suresi, 67/19.

³²⁵ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/395.

“Kitabı sağ eline verilen kimse, ‘Alın, kitabımı okuyun!’ der. ‘Doğrusu ben, hesabımla karşılaşacağımı kesinlikle biliyordum.’”³²⁶

Ayet, kişinin sağ eline verilen kitabı gösterme ve okuma isteğiyle şaşırtıcı bir etki oluşturmaktadır. Bu ifade tarzı, sağ elle kitabı almanın neticesiyle ilgili çeşitli olumlu düşünceler uyandırmaktadır. Kitabı sağ eline alan kişi mutlu olsa da, bu duruma hazırlıklı olduğunu belirtmesiyle bir tereddüt oluşturulmaktadır; çünkü kişi sonunda nasıl bir hesapla karşılaşacağını kesin olarak bilemez.³²⁷

فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرْكَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا.

“O halde, münafıklar hakkında iki gruba mı ayrıldınız? Allah onları kazandıkları sebebiyle tersine çevirmiştir. Allah’ın saptırdığını siz mi doğru yola getireceksiniz? Allah kimi saptırırsa, ona hiçbir yol bulamazsınız.”³²⁸

Münafıklar hakkında müslümanların ikiye bölünmeleri, bir şaşırtmaca ve belirsizlik oluşturmaktadır. Bu tereddüt, münafıkların hangi tarafta yer aldıklarını ve onların durumunun nasıl anlaşılabileceği konusunda zihinlerde bir karışıklık ortaya çıkarmaktadır. Allah’ın saptırdığı kişileri doğru yola getirme girişiminin boş olduğunu îma eden bu ayet, kişiyi derin düşüncelere sevk etmektedir.³²⁹

ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا رَجُلًا فِيهِ شُرَكَاءُ مُتَشَاكِسُونَ وَرَجُلًا سَلَمًا لِرَجُلٍ هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.

“Allah, şöyle bir misal verdi: Bir adam düşünün, birçok ortağı var ve hepsi çekişip duruyor; bir başka adam ise yalnızca bir kişiye bağlı. Bu ikisi hiç eşit olabilir mi? Hamd, yalnız Allah’a mahsustur. Ama onların çoğu bilmezler.”³³⁰

Bu ayette tahyîr sanatı kullanılarak; bir adamın birçok ortağı olup sürekli çekişme yaşaması ile sadece bir kişiye ait olma durumu kıyaslanmaktadır ve arada zihinsel bir şaşırtmaca oluşturulmaktadır. İki arasında bir eşitlik olamayacağı açıktır, fakat ayetin soruya dayalı yapısı dinleyiciyi bu karşılaştırma üzerinde derinlemesine düşünmeye zorlamaktadır ve bir tereddüt hali oluşturularak doğruya yöneltmektedir.³³¹

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا.

“Gerçekten biz, Âdemoğullarını şan ve şeref sahibi kıldık, onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.”³³²

³²⁶ Hakka Suresi, 69/19-20.

³²⁷ Ferrâ, *Me‘âni l-Kur‘ân*, 3/182.

³²⁸ Nisa Suresi, 4/88.

³²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/545-546.

³³⁰ Zümer Suresi, 39/29.

³³¹ Sabûnî, *Safvetü t-tefâsir*, 3/73-74.

³³² İsra Suresi, 17/70.

Âdemoğullarının üstün kılınmasının derecesi konusunda tereddüt uyandırılmaktadır. “Birçoğundan üstün kıldık” ifadesi, “hangi yaratıkların üstünde, ne derece üstün” gibi sorulara açık kapı bırakmaktadır. Kesin bir sınır çizilmediği için insanlar bu konuda düşünmeye yönlendirilmektedir.³³³

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ.

“Yoksa, iman edip salih amel işleyenleri, yeryüzünde bozgunculuk yapanlarla bir mi tutacağız? Yahut, takva sahiplerini günahkârlarla bir mi sayacağız?”³³⁴

İman edenlerle bozguncular ve takva sahipleriyle günahkârlar kıyaslanırken bir şaşırtma yapılmaktadır. Bu iki grup arasındaki fark açık gibi görünse de soru cümlesi, okuyucuyu tereddüde düşürmektedir ve bu kıyas üzerine daha derin düşünmesine neden olmaktadır.³³⁵

أَوَلَمْ يَرِ الْإِنْسَانُ أَنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ

“İnsan, kendisini bir nutfeden yarattığımızı görmez mi? Oysa o apaçık bir düşman kesildi. Bize bir örnek getirdi ve kendi yaratılışını unuttu. ‘Bu çürümüş kemikleri kim diriltecek?’ dedi.”³³⁶

İnsanın yaratılışının küçük bir nutfeden başladığı vurgulanarak, kendisini çürümüş kemiklerin dirilişine karşı çıkarken bulmasıyla bir şaşırtmaca oluşturulmaktadır. Burada insanın kendi yaratılışını unutması, düşüncesizliği ile bir tereddüt oluşturulmakta ve zihinsel çıkarımda bulunmaya yönlendirilmektedir.³³⁷

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبٌ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَإِنْ يَسْلُبْهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ.

“Ey insanlar! Size bir misal verildi, şimdi onu dinleyin: Allah’tan başka taptıklarınız, hepsi bir araya gelse, bir sinek bile yaratamazlar. Eğer sinek onlardan bir şey kapıp götürse, onu geri alamazlar. İsteyen de aciz, istenen de.”³³⁸

Bu ayette, insanların taptığı putların güçsüzlüğü sinekle örneklenirken, sineğin bir şey kapıp götürmesine dair bir şaşırtmaca yaratılmaktadır. Bu misal, çok küçük bir olay üzerinden büyük bir hakikati anlatırken insanları düşündürmektedir ve akıllarında bir tereddüt oluşturmaktadır.³³⁹ “Putların bu kadar güçsüz olduğunu nasıl anlamıyoruz?” sorusu zihinlerde yankı bulmaktadır.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ

³³³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/680.

³³⁴ Sâd Suresi, 38/28.

³³⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/52-53.

³³⁶ Yasin Suresi, 36/77-78.

³³⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/29

³³⁸ Hac Suresi, 22/73.

³³⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/274.

“Allah’tan başka taptıkları hiçbir şeyi yaratamazlar, çünkü kendileri yaratılmıştır. Onlar ölüdür, diri değildirler ve ne zaman diriltileceklerini bilmezler.”³⁴⁰

Bu ayetlerde, putlara tapmanın anlamsızlığı vurgulanırken, putların ölü (cansız) olduğu ve diriltilemeyeceği söylenmektedir. Ancak bu gerçek, insanların şaşkıncı bir biçimde karşısına çıkmaktadır. İnsanlar, tapındıkları varlıkların aslında kendilerine fayda sağlayamayacağını düşündükçe bu ifadelerde bir şaşırma ve tereddüt oluşmaktadır.³⁴¹ Yaratılmış varlıklara tapanların çaresizliği gözler önüne serilmektedir.

وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلَ الرِّجَالِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ وَحَفَفْنَاهُمَا بِنَخْلٍ وَجَعَلْنَا بَيْنَهُمَا زُرْعًا
كَلَّا الْجَنَّتَيْنِ آتَتْ أُكُلَهَا وَلَمْ تَظْلِمْ مِنْهُ شَيْئًا وَفَجَّرْنَا خِلَالَهُمَا نَهْرًا.

“Onlara iki adamı örnek ver: Birine, iki üzüm bağı vermiştik, her iki bağı da hurma ağaçlarıyla çevirmiştik ve aralarına ekin ekmiştik. Her iki bağ da meyvesini vermiş, hiçbir şeyi eksik bırakmamıştı. Biz onların arasında bir nehir fışkırtmıştık.”³⁴²

Bu ayette, iki adamdan birinin sahip olduğu bağların bolluğu ve bereketi anlatılırken, okuyucu bir şaşırtmacayla karşı karşıya kalmaktadır. Zenginliğin ve bolluğun bu kadar açık bir şekilde ifade edilmesi, hemen ardından gelecek olan sınav veya bu bolluğun bozulması fikrini düşündürmektedir. Bu tereddüt, dinleyiciyi olayın sonucuna dair merak içinde bırakmaktadır.³⁴³ Zikrettiğimiz ayetlerde kullanılan tahyîr sanatı, insanları şaşırtarak ve zihinde tereddüt oluşturarak ayetlerin anlamını derinlemesine kavramaya sevk etmektedir.³⁴⁴ Kur’ân’ın bu estetik dili, okuyucuyu düşünmeye teşvik etmektedir ve mesajın güçlü bir şekilde zihinlere yerleşmesini sağlamaktadır.

3.30. Telmîh

Telmîh sözlük anlamı itibariyle “işaret etmek, îma etmek” anlamına gelmektedir.³⁴⁵ Bir kelime, deyim, cümle ya da olay yoluyla bir başka bilinen olay veya duruma ince bir dokunuşla işaret etmektir.³⁴⁶

Terim anlamı olarak telmîh, sözlü ya da yazılı bir ifadede, geçmişteki tarihî, dînî, edebî bir olaya ya da kişiye dolaylı bir şekilde atıfta bulunma sanatıdır.³⁴⁷ Bu sanatın amacı, o olay ya da kişiyi doğrudan anlatmak yerine, ona ince bir gönderme yaparak anlamı zenginleştirmektir. Telmîh sanatı, genellikle dinleyicinin ya da okuyucunun belli

³⁴⁰ Nahl Suresi, 16/20-21.

³⁴¹ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 2/98.

³⁴² Kehf Suresi, 18/32-33.

³⁴³ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/176.

³⁴⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/720-721.

³⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu l-‘Arab*, 2/504.

³⁴⁶ Kazvînî, *İzâh*, 2/426-428; Teftâzânî, *Muhtasar*, 455.Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, 253; Habenneke, *Belâgatü l-‘Arabiyye*, 2/542-543.

³⁴⁷ Durmuş, “Telmih”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 40/407-408.

bir kültürel birikime sahip olmasını gerektirmektedir, çünkü yapılan göndermenin anlaşılması için o bilginin önceden bilinmesi önemlidir.³⁴⁸

Câhiliyye dönemi şiirinde, telmîh henüz teorik bir sanat olarak isimlendirilmemekle birlikte, şairlerin kabile çatışmalarına, tarihî savaşımlara, meşhur kişilere ve atasözlerine dolaylı göndermeleri telmîhin fiilî uygulamalarıdır. Örneğin: İmrü'l-Kays (ö. 540 dolayları) ve Zühre b. Ebî Sülmâ (ö. 609/ ?), meşhur kabile savaşlarına ve aşk hikâyelerine göndermelerde bulunmuşlardır.³⁴⁹

Ancak bu dönemlerde telmîh, daha çok kültürel hafızaya dayalı bir anlatım biçimi olarak yer almıştır. Kur'an-ı Kerim'de telmîh sanatının en güçlü örnekleri yer almaktadır. Özellikle geçmiş kavimlerin kıssalarına kısa ve öz işaretler, önceki peygamberlere dair hatırlatmalar ve kıssalardaki ibret vurguları telmîhî anlatımın zirvesidir. Kur'an'daki bu yüksek edebî üslup, sonraki nesillerde telmîhin bir bedî' sanatı olarak tanımlanmasına vesile olmuştur.³⁵⁰

Telmîh, Abbasî dönemi belâgatçıları tarafından sistematik bir sanat olarak tasnif edilmiştir. Bu dönemde; Kazvî'nin *el-İzâh* adlı eserinde telmîhi açıkça tarif etmiş ve örnekler vermiştir. Bu, telmîhin belâgat literatürüne girmesinde ilk adımdır.³⁵¹

Kudâme b. Ca'fer, *Nakdû's-şi'r* adlı eserinde telmîhi şiir eleştirisinde önemli bir araç olarak ele almaktadır. Abdülkâhir el-Cürçânî, telmîhi mânânın derinleşmesi ve ifadenin zenginleşmesi için kullanılan yöntemlerden biri olarak değerlendirmiştir. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinde telmîhi bedî' sanatlar içerisinde sınıflandırmıştır.³⁵² Kur'an'da telmîh sanatına dair şu örnekleri vermek mümkündür:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضُ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتُ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى جَمْرِكَ وَلَجَعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنْشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ.

°

“Yahut altı üstüne gelmiş, harap bir kasabaya uğrayan kimseyi düşün. O, ‘Allah burayı ölümünden sonra nasıl diriltecek?’ dedi. Bunun üzerine Allah, onu yüz yıl ölü bıraktı, sonra diriltti. Allah ona, ‘Ne kadar kaldın?’ diye sordu. O, ‘Bir gün veya bir günden daha az kaldım’ dedi. Allah ona, ‘Hayır, yüz yıl kaldın. Şimdi yiyeceğine ve içeceğine bak; henüz bozulmamış! Bir de eşeğine bak. Seni insanlar için bir ibret yapacağız. Şimdi de kemiklere bak, onları nasıl birleştiriyor ve üzerlerine et

³⁴⁸ Habenneke, *Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/542-543.

³⁴⁹ Dayf, “*Fen ve mezâhibuhû fi's-şi'ri'l-'Arabî*”, 14-16.

³⁵⁰ Durmuş, “Telmîh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 40/407-408.

³⁵¹ Kazvî'nin, *İzâh*, 2/426-428.

³⁵² Hacımüftüoğlu, “Bedî'”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5/320-322.

giydirdiyoruz!’ dedi. Gerçekler kendisine açıklandınca, ‘Artık biliyorum ki Allah her şeye kadirdir’ dedi.³⁵³

Bu ayet, Hz. Üzeyir’in (veya başka bir rivayete göre Hz. İbrahim’in) harabe bir kasabaya uğramasını ve bu kasabanın tekrar nasıl canlanacağına dair Allah’a yönelik sorusunu içermektedir. Bu kıssa, telmih yoluyla insanın ölümden sonraki dirilişi hakkındaki kuşkularını gidermek için kullanılmaktadır ve insanları ölüm sonrası dirilişi düşünmeye sevk etmektedir.³⁵⁴

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا.

“Yoksa sen, sadece Kehf ve Rakîm Ashabı’nın, bizim hayret verici ayetlerimizden olduğunu mu sandın?”³⁵⁵

Bu ayette “Ashab-ı Kehf’e işaret edilmiştir. Ashab-ı Kehf, bir grup gencin imanları uğruna bir mağaraya sığınıp, Allah’ın izniyle uzun bir süre uyumalarıyla bilinen bir kıssadır. Bu, telmih sanatının bir örneğidir; çünkü bu gençlerin hikayesi halk arasında çok bilinen bir kıssa olduğu için, detaylara girilmeden kısaca ima edilmektedir.³⁵⁶

فَأَوْحَيْنَا إِلَى مُوسَى أَنْ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْبَحْرَ فَتَنفَلَقَ فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ.

“Bunun üzerine Musa’ya, ‘Asanla denize vur’ diye vahyettik. (Denize vurdu) Deniz yarıldı ve her parçası koca bir dağ gibi oldu.”³⁵⁷

Bu ayet, Hz. Musa’nın asasıyla Kızıldeniz’i ikiye ayırarak Firavun’dan kaçtığı olayı ima etmektedir. Bu olay, birçok kişi tarafından bilindiği için detaylara girilmeden telmih yoluyla anlatılmaktadır.³⁵⁸

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَاجْتَمَعُوا أَنْ يُجْعَلُوهُ فِي غِيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ.

“Onu alıp götürdüklerinde, onu kuyunun dibine atmak konusunda anlaştılar. Biz de ona (Yusuf’a), ‘Onlar farkında değilken, bu işlerini onlara haber vereceksin’ diye vahyettik.”³⁵⁹

Hız. Yusuf’un kardeşleri tarafından kuyuya atılması hadisesine işaret edilmektedir. Bu olay, Hz. Yusuf’un hayatının önemli dönüm noktalarından biridir ve halk arasında iyi bilinen bir olaydır. Burada da telmih yoluyla bu kıssaya işaret edilmektedir.³⁶⁰

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ.

³⁵³ Bakara Suresi, 1/259.

³⁵⁴ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/304.

³⁵⁵ Kehf Suresi, 18/9.

³⁵⁶ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 2/134.

³⁵⁷ Şuarâ Suresi, 26/63.

³⁵⁸ Sabûnî, *Safvetü’l-İ-tefâsir*, 2/351.

³⁵⁹ Yusuf Suresi, 12/15.

³⁶⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/449.

“Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ev, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak Mekke’deki (Kâbe)’dir.”³⁶¹

Bu ayet, Kâbe’nin ilk kurulan ibadet evi olduğuna telmîh yapmaktadır.³⁶² İslam’dan önce de Kâbe’nin kutsal bir yer olduğu bilinmekteydi ve bu ayet, insanların bilincinde olan bu gerçeğe dolaylı bir şekilde işaret etmektedir.

وَإِنَّ لَوْطًا لَّمِنَ الْمُرْسَلِينَ إِذْ نَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ أَجْمَعِينَ إِلَّا عَجُورًا فِي الْغَابِرِينَ ثُمَّ دَمَرْنَا الْآخَرِينَ

“Şüphesiz Lut da gönderilenlerdendi. Biz onu ve ailesinin tamamını kurtardık. Ancak geride kalan yaşlı bir kadın hariç. Sonra diğerlerini helak ettik.”³⁶³

Bu ayet, Hz. Lut’un kavminin helak edilmesine telmîh yapmaktadır.³⁶⁴ Hz. Lut’un kavmi, sapkınlıkları nedeniyle Allah tarafından helak edilmiştir.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنَكُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنَكُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ.

“Allah’tan başkasını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir. Halbuki evlerin en dayanıksız örümcek evidir. Keşke bilselerdi!”³⁶⁵

Bu ayette telmîh sanatı, Allah’tan başkasını dost edinenlerin halini bir örümcek ağına benzetme üzerinden yapılmaktadır.³⁶⁶ Örümcek ağı, dışarıdan bakıldığında karmaşık ve işlevsel görünse de, gerçekte en zayıf yapılardan biridir. Aynı şekilde, insanlar Allah’tan başka varlıklara güvendiklerinde, dayandıkları şeyler aslında son derece kırılgan ve dayanıksızdır. Bu ayet, müşriklerin ve putperestlerin hayatlarındaki yanlış güvenleri ima ederek, onları Allah’a yönelmeye ve gerçek dostluğu sadece Allah’ta aramaya davet etmektedir. Örümcek evi gibi kırılgan bir yapının örnek verilmesi, onların dünya üzerindeki zayıf ve geçici desteklerinin ne kadar boş olduğunu vurgulamaktadır.

مَثَلُ الَّذِينَ حُمِّلُوا التَّوْرَةَ ثُمَّ لَمْ يَحْمِلُوهَا كَمَثَلِ الْحِمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَارًا ۚ بِئْسَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ ۚ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.

“Tevrat’la yükümlü tutulup da onun gereğini yerine getirmeyenlerin durumu, ciltlerle kitap taşıyan eşeğin durumu gibidir. Allah’ın ayetlerini yalanlayan kavmin hali ne kötüdür! Allah zalimler topluluğunu doğru yola iletmez.”³⁶⁷

Bu ayette telmih, yahudilere Tevrat’ın verilmiş olmasına rağmen onu uygulamamaları üzerinden yapılmaktadır.³⁶⁸ Tevrat gibi yüce bir vahyi taşımalarına rağmen, ona uygun yaşamayanlar, kitap yüklü bir eşeğe benzetilmiştir. Eşeğin kitapları taşıması, onun içeriğinden faydalanmadığı anlamına gelmektedir. Aynı şekilde, bu

³⁶¹ Âl-i İmran Suresi, 3/96.

³⁶² Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/386.

³⁶³ Saffat Suresi, 37/133-136.

³⁶⁴ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/393-396.

³⁶⁵ Ankebut Suresi, 29/41.

³⁶⁶ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/425.

³⁶⁷ Cuma Suresi, 62/5.

³⁶⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/530.

kimseler de ilahi öğretiyi taşımalarına rağmen, o bilgiden istifade etmemektedirler. Bu telmîh, sorumluluğu taşıyıp uygulamayanların durumuna güçlü bir ima yapmaktadır. Burada özellikle ilahi emirlerin bilindiği hâlde ihmal edilmesine dikkat çekilmektedir.

قَالَ هَلْ آمَنْتُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا آمَنْتُمْ عَلَى أَخِيهِ مِنْ قَبْلُ ۖ فَاللَّهُ خَبِيرٌ حَافِظٌ وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ.

“Yakup dedi ki: ‘Daha önce kardeşi (Yusuf) konusunda size güvendiğim gibi ona da mı güveneyim? Ama Allah en iyi koruyucudur; O, merhametlilerin en merhametlisidir.’”³⁶⁹

Bu ayette telmîh sanatı, Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’u daha önce kardeşleriyle gönderdiğinde yaşanan acı olaya yapılan bir imayla gerçekleştirilmektedir.³⁷⁰ Hz. Yakup’un, Hz. Yusuf’un kaybolmasından ötürü hissettiği güven kaybı, kardeşleri tekrar Hz. Yusuf’un kardeşi Bünyamin’i beraberlerinde götürmek istediklerinde kendini göstermektedir. Yakup, “daha önce Yusuf konusunda size güvendiğim gibi mi güveneceğim?” diyerek, oğullarının geçmişte yaptıklarını hatırlatmakta ve o trajik olayı ima etmektedir.

Bu ifadede, Hz. Yakup’un oğullarına karşı duyduğu güvensizlik ve Hz. Yusuf’un kaybolduğu olay açıkça dile getirilmeden ima edilmiştir.³⁷¹ Telmîh, okuyucuya veya dinleyiciye önceki bir durumu hatırlatarak derin bir anlam katmaktadır. Bu olay, Hz. Yusuf’un kuyuya atılması ve kaybolması ile bağlantılıdır. Aynı zamanda Yakup’un Allah’a olan güvenini de vurgulamaktadır çünkü o, “Allah en iyi koruyucudur” diyerek gerçek koruyucunun yalnızca Allah olduğunu belirtmektedir.

Bu ayetteki telmîh sanatı; derin bir psikolojik mânâ ve duygusal anlam taşımaktadır. Hz. Yakup’un Hz. Yusuf’u kaybetmesinden duyduğu üzüntü ve yeniden bir oğlunu kaybetme korkusu, aynı zamanda Allah’a olan güvenini dile getirmektedir.

وَلَمَّا فَتَحُوا مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مَا نَبْغِي هَذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ.

“Erzak yüklerini açtıklarında sermayelerinin kendilerine geri verilmiş olduğunu gördüler. ‘Ey babamız!’ dediler, ‘Daha ne isteyebiliriz ki? İşte sermayemiz bize geri verilmiş; ailemize yine erzak getiririz, kardeşimizi de koruruz; ayrıca bir deve yükü daha fazla erzak alırız. Bu, çok kolay bir iş.’”³⁷²

Bu ayette telmîh, Hz. Yusuf’un kardeşlerinin erzak yüklerini açıp sermayelerini geri bulmaları ve bunun Allah’ın bir lütfu olduğuna yönelik imaya dayanmaktadır.³⁷³ Burada, Yusuf’un planına dikkat çekilmektedir. Kardeşlerine sermayelerinin geri verilmesiyle, Hz. Yusuf’un kardeşlerini tekrar Mısır’a getirme isteği ima edilmektedir. Ayet, insanlara Allah’ın nimetlerinin farkında olmayı ve bazen dolaylı yollardan verilen

³⁶⁹ Yusuf Suresi 12/64.

³⁷⁰ Ferrâ, *Me ‘âni l-Kur ‘ân*, 2/49.

³⁷¹ Sabûnî, *Safvetü t-tefâsir*, 2/53.

³⁷² Yusuf Suresi, 12/65.

³⁷³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/486.

lütufları anlamayı öğretir. Bu ayetteki telmîh, Allah'ın kullarına nasıl lütuflar sunduğuna ve bu nimetlerin bazen farkında olunmadığına bir işarettir.³⁷⁴

3.31. Hüsni'l-ibtidâ (Berâat-i İstihlâl)

“Hüsni” kelimesi sözlükte “güzellik” anlamına gelirken, “ibtidâ” ise “başlangıç” anlamındadır.³⁷⁵ Dolayısıyla hüsni'l-ibtidâ, “güzel bir başlangıç” demektir. Edebî sanat olarak hüsni'l-ibtidâ, bir eserin, konuşmanın ya da şiirin başlangıcında kullanılan etkileyici ve güzel ifadelerle dinleyici veya okuyucunun ilgisini çekme sanatıdır.³⁷⁶ Bu sanat, metne zarafet kazandırmaktadır ve eserin giriş kısmını okuyucuya çekici ve etkileyici hale getirmektedir. Hüsni'l-ibtidâ, genellikle bir metnin başında, güzel ve etkileyici bir ifade kullanarak eserin geri kalanına güçlü bir giriş sağlamak amacıyla kullanılan bir bedî' sanatıdır.

Câhiliyye dönemi şairleri, kasîde nazım türü içinde hüsni'l-ibtidâ sanatını sezgisel olarak kullanmışlardır. Kasîdelerin “nesîb” veya “teşbîb” kısımları, şiirin girişini oluşturmakta olup, çoğu zaman etkileyici bir söyleyişle başlamaktadır.³⁷⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.), hutbelerinde genellikle hamdele, salvele, tevhid ve takvâ ifadeleriyle söze başlamaktadır. Bu da hüsni'l-ibtidâ'nın sünnet-i seniyye içerisindeki yerini göstermektedir.³⁷⁸ Kur'an'daki birçok sûre, hüsni'l-ibtidâ sanatının zirve örneklerini taşımaktadır. Girişte kullanılan kasemler, nida ve tevhid ifadeleri, sûrelerin dikkat çekici biçimde başlamasını sağlamaktadır.

Belâgatın teorik gelişimiyle birlikte hüsni'l-ibtidâ sanatı da kavramsallaşmıştır. İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*de güzel başlangıç yapmanın şiirdeki etkisinden bahsetmektedir.³⁷⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *Esrâru'l-belâga* adlı eserinde “ibtidâ”nın dinleyici üzerindeki tesirini ayrıntılı olarak değerlendirmektedir. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*'da hüsni'l-ibtidâ'ı sözün gücünü artıran bir unsur olarak incelemektedir. Kazvîni, *el-İzâh* adlı eserinde bu sanatı estetik tasnif içinde sınıflandırmaktadır.³⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'den hüsni'l-ibtidâ sanatı örneklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

³⁷⁴ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/49-50.

³⁷⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/186; 1/349

³⁷⁶ Kazvîni, *İzâh*, 2/428-432; İbn Reşîk, *Umde*, 1/244; Tefâtânî, *Muhtasar*, 457, Aydınî, *Hevâdî fi şerhi'l-mesâlik*, 298-300.

³⁷⁷ Ali Bulut, “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 77-88.

³⁷⁸ Kaya, “Hitâbet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 18/160-163; Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/470.

³⁷⁹ İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-Bedî'*, 158.

³⁸⁰ İbn Reşîk, *el-Umde*, 1/244; Bulut, “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 77-88; Hacımüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 5/470.

“*Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla.*”³⁸¹

Kur’ân-ı Kerim’in surelerinin tamamına yakınının başlangıcı olan bu ayet, Allah’ın isimleri ile başlamakta ve merhametini, rahmetini vurgulamaktadır. En güzel girişi temsil eden “Bismillah” ifadesi, her şeyin Allah’ın adıyla başladığını ima ederek okuyucunun dikkatini Allah’a yönlendirmektedir.³⁸² Bu başlangıç, hem anlam derinliği hem de dilsel güzellik açısından hüsnü’l-ibtida sanatının mükemmel bir örneğidir.³⁸³

يس وَالْقُرْآنَ الْحَكِيمِ

“*Yâ Sîn. (Ey Muhammed!) Hikmet dolu Kur’ân’a andolsun ki...*”³⁸⁴

Surenin başlangıcında hurûfu’l-mukattaa’dan olan, “Yâ Sîn” ifadesiyle son derece etkileyici ve dikkat çekici bir giriş yapılmaktadır.³⁸⁵ Hemen ardından “hikmet dolu Kur’ân’a andolsun” ifadesi ile, Kur’ân’ın içerdiği derin hikmete işaret edilmektedir. Bu kısa ama anlamlı giriş, dinleyicinin dikkatini çekmekte ve Kur’ân’ın yüceliğine vurgu yapmaktadır.³⁸⁶ Girişte kullanılan harflerle yapılan vurgu ve ardından gelen yemin, ayete etkileyici bir başlangıç kazandırmaktadır.

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ

“*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alaktan yarattı.*”³⁸⁷

Alâk Suresi’nin bu başlangıcı, hüsnü’l-ibtida sanatının çarpıcı bir örneğidir. “Oku!” emriyle başlayan sure, insanı ve evreni yaratan Allah’a yapılan bir referansla büyük bir ilahi mesajın başlangıcını müjdelemektedir. Bu güçlü giriş, hem emredici hem de öğretici bir niteliğe sahiptir.³⁸⁸ İnsanın yaratılışına yapılan vurgu ile Allah’ın kudretine dikkat çekilmektedir ve başlangıçtaki etkileyici ifade, tüm surenin mesajına anlam kazandırmaktadır.³⁸⁹

الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ

“*Rahmân (olan Allah), Kur’ân’ı öğretti. İnsanı yarattı.*”³⁹⁰

Rahmân Suresi’nin bu giriş kısmı, Allah’ın Rahmân sıfatına vurgu yaparak başlamaktadır. “Rahmân” ismi, Allah’ın sonsuz merhametini ifade etmekte ve Kur’ân öğretimi ile insan yaratılışını birbirine bağlamaktadır. Bu başlangıç, hem anlam hem de ifade gücü açısından oldukça derindir ve Allah’ın insan üzerindeki nimetlerini hatırlatmaktadır. Surenin girişinde Allah’ın rahmetine dikkat çekilmesi, hüsnü’l-ibtida sanatına güzel bir örnektir.³⁹¹

³⁸¹ Fatiha Suresi, 1/1.

³⁸² Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1-2.

³⁸³ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/18-19.

³⁸⁴ Yasin Suresi, 36/1-2.

³⁸⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/5.

³⁸⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/3-4.

³⁸⁷ Alâk Suresi, 96/1-2.

³⁸⁸ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/278.

³⁸⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/775.

³⁹⁰ Rahman Suresi, 55/1-3.

³⁹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/442-443.

وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ

“Andolsun kuşluk vaktine, ve dindiği zaman geceye!”³⁹²

Duhâ Suresi’nin başlangıcında Allah, kuşluk vaktine ve gecenin dinginliğine yemin etmektedir. Ayet, güçlü bir ifade tarzıyla başlamaktadır ve gece ile gündüzün karşıtlıkları üzerinden ilahi mesajın derinliğine vurgu yapılmaktadır. Bu giriş, Kur’ân’ın birçok yerinde görülen yeminli ifadelerle, okuyucuya güçlü bir şekilde hitap etmektedir.³⁹³ Bu, hüsnü’l-ibtidâ sanatının bir örneği olarak, okuyucunun ilgisini çeker ve sonraki ayetlere hazırlık yapmaktadır.

3.32. Hüsnü’t-tehallus

Hüsnü’t-tehallus ifadesi iki kelimeden oluşmaktadır ve sözlükte “Hüsn” “güzellik” ve “Tehallus” “kurtulma, geçiş” anlamına gelmektedir.³⁹⁴ Bu anlamıyla hüsnü’t-tehallus, “güzel bir şekilde konudan başka bir konuya geçme” sanatıdır.

Edebî sanat olarak hüsnü’t-tehallus, konuşmada veya yazıda bir konudan başka bir konuya zarif bir şekilde, ani ve sert geçişler olmadan geçme sanatıdır.³⁹⁵ Bu geçiş, doğal, akıcı ve estetik bir biçimde gerçekleşmektedir. Bu sanat metinler arasında bir uyum sağlamaktadır ve bir önceki konunun anlamını bozmadan başka bir konunun girişine zemin hazırlamaktadır. Hüsnü’t-tehallus, özellikle klasik şiirde ve nesirde önemli bir rol oynamaktadır ve konudan kopmadan, yeni bir bölüme geçişi sağlamaktadır.

Câhiliye şiirinde, özellikle kasîde türü içinde, bu sanat fiilen uygulanmaktaydı. Kasîdeler genellikle şu bölümlerden oluşurdu: Nesîb, rahîl, medh/fahr/hicv.

Bu bölümler arasında geçişlerin nasıl yapılacağı büyük ustalık gerektirmekteydi. Bazı şairler bu geçişleri ani ve sert yaparken, Züheyr b. Ebî Sülmâ, Lebîd (ö. 40/660 veya 661) ve İmrü’l-Kays gibi şairler konular arası geçişleri zarafetle kurdukları için takdir görmüşlerdir. Ancak bu geçişler o dönemde “hüsnü’t-tahallus” adıyla değil, şiirin “nizâmı” çerçevesinde değerlendirilmekteydi.³⁹⁶

Hüsnü’t-tehallus, belâgatın ilim olarak teşekkül ettiği hicrî 3. ve 4. asırlarlarda, hüsnü’t-tehallus adıyla kavramsallaşmıştır.³⁹⁷

İbnu’l-Mu‘tez *Kitâbu’l-bedî* bu geçişi bir sanat olarak tanımlamakta ve “şairin konu değiştirirken okuyucuyu kırmadan, sözün ahengini bozmadan ilerlemesi” gerektiğini söylemektedir. Kudâme b. Ca‘fer (ö. 337/948) şiirde muvâzene ve geçişin

³⁹² Duhâ Suresi, 93/1-2.

³⁹³ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/544-545.

³⁹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/186; 7/81.

³⁹⁵ İbn Reşîk, *Umde*, 1/236-239; İbn Ebi’l-İsba‘, *Bedî’u’l-Kur’ân*, 167-171.

³⁹⁶ Kazvîni, *İzâh*, 2/432-433; Teftâzânî, *Muhtasar*, 458.

³⁹⁷ Dayf, *Fen ve mezâhibuhû fi’ş-şi’ri’l-‘arabî*, 63-69.

önemini vurgulamaktadır. Abdülkâhir Cürcânî, özellikle *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *Esrâru'l-belâga* adlı eserlerinde konular arası ilişkiyi, mantıkî bağ kurarak ele almaktadır. Ona göre bu tür geçişler “sözün ruhunu canlı tutmaktadır”.³⁹⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de ise sureler içinde konu geçişlerinin âni ama anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde yapılması, bu sanatın en yüksek örneklerindendir. Kur'ân'daki bu harika geçişler, belâgatçıların dikkatini çekmiştir ve sonraki dönemlerde “hüsnü't-tahalluş” sanatının gelişiminde etkili olmuştur. Örneğin; Bakara suresinde, hem ibadet hem ahkâm hem kıssa hem de dua içerikleri arka arkaya işlenmektedir; fakat geçişler öyle ahenklidir ki anlamda dağınıklık hissedilmemektedir.

Hülâsa; Kur'ân'da bu sanat, bir ayetin ya da bölümün, başka bir ayete veya bölüme anlamlı ve zarif bir şekilde bağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Allah'ın ilahi mesajlarının birbiriyle bağlantısını kuvvetlendirmektedir ve anlatının akışını güzelleştirmektedir.³⁹⁹ Kur'ân-ı Kerîm'den hüsnü't-tehallus sanatı örnekleri şöyledir:

فَلَمَّا اسْتَيْسَـَٔوْا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّاۖ قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوْا اَنَّ اٰبَاكُمْ قَدْ اَخَذَ عَلَيْنَكُمْ مَوْثِقًا مِّنَ اللّٰهِ وَمِن قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِيْ يُوسُفَ فَلَنْ اُبْرِحَ اِلَّا بِرِضَا مِّنْ اٰبَايْكَ اَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لِيْۖ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِيْنَۚ اَرْجِعُوْا اِلٰى اٰبِيْكُمْ فَقُولُوْا يَا اٰبَايْنَا اِنَّ اِبْنَكُمْ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا اِلَّا بِمَا عَلَّمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِيْنَۚ وَاَسْـَٔلُ الْقُرْـَٔةَ الَّتِيْ كُنَّا فِيْهَا وَالْغِيْرَ الَّتِيْ اَقْبَلْنَا فِيْهَا وَاِنَّا لَصَادِقُوْنَۚ

“Ondan ümitlerini kesince kendi aralarında fısıldaşarak bir köşeye çekildiler. Büyükleri dedi ki: ‘Babanızın sizden Allah adına kesin bir söz aldığını ve daha önce Yusuf hakkında yaptığınız kusuru bilmiyor musunuz? Artık babam bana izin verinceye veya Allah benim hakkımda hüküm verinceye kadar bu yerden ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır.’ ‘Babanıza dönün ve deyin ki: Ey babamız! Oğlun hırsızlık yaptı. Biz ancak bildiğimize göre şahitlik ediyoruz. Biz gaybı bilmezdik. O bulunduğumuz şehre ve beraber geldiğimiz kervana sor; biz gerçekten doğru söylüyoruz.”⁴⁰⁰

Ayetlerde, kardeşlerin Bünyamin'i kaybetmeleri üzerine babalarına dönüp durumu anlatmaları için nasıl bir çözüm yolu aradıkları anlatılmaktadır. 80. Ayette büyük kardeşlerinin konuşmasıyla konunun ana akışı “Allah'ın en iyi hükmeden olduğuna” getirilmektedir ve daha sonra başka bir konuya yani babalarına geri dönme konusuna geçiş yapılmaktadır. Bu geçiş, ani ve sert bir biçimde değil, anlamlı bir şekilde, Allah'ın yüceliğine vurgu yapılarak zarif bir biçimde gerçekleştirilmektedir.⁴⁰¹

يَا اَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ مَوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُوْرِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِيْنَۚ قُلْ بِفَضْلِ اللّٰهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذٰلِكَ فَلْيَفْرَحُوْا هُوَ خَيْرٌ مِّمَّا يَجْمَعُوْنَۚ

³⁹⁸ İsmail Durmuş, “Tehallus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/317-319.

³⁹⁹ Aydınî, *Hevâdî fi şerhi'l-mesâlik*, 301; Habenneke, *Belâgatu'l-'arabiyye*, 2/561.

⁴⁰⁰ Yusuf Suresi, 12/80-82.

⁴⁰¹ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 2/58-59.

“Ey insanlar! Rabbinizden size bir öğüt, kalplerde olana şifa, inananlara doğru yolu gösteren bir rehber ve rahmet geldi. De ki: ‘Allah’ın lütfu ve rahmetiyle, işte yalnızca bununla sevinirsiniz! O, onların topladıklarından daha hayırlıdır.’”⁴⁰²

57. ayet, Allah’ın insanlara gönderdiği rahmet, öğüt ve şifayı anlatırken, 58. ayet, bu rahmetin ve lütfun Allah’ın bir hediyesi olduğuna dikkat çekmektedir. İlk ayette öğüt ve şifa konusuna vurgu yapılırken, ikinci ayette bu mesajdan çıkış yapılarak Allah’ın rahmetine yönlendirilmektedir, konudan bir başka konuya zarif bir geçiş yapılmaktadır. Böylece hüsnü’-t-tehallus sanatıyla, Allah’ın rahmeti ve lütfu birbirine güzel bir şekilde bağlanmaktadır.⁴⁰³

لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِنْ تُبَدُّوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ تُخْفَوْهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ فَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ أَمَنْ الرُّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلٌّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ

“Göklerde ve yerde ne varsa Allah’ındır. İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah her şeye kadirdir. Peygamber, Rabbi tarafından kendisine indirilene iman etti, müminler de (iman ettiler). Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler. Onlar; ‘Onun peygamberleri arasında hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz’ dediler. Ve şöyle dediler: ‘İşittik ve itaat ettik; bağışlamamı dileriz Rabbimiz! Dönüş sanadır.’”⁴⁰⁴

284. ayet, Allah’ın gökler ve yer üzerinde mutlak hakimiyetinden bahsederek başlamaktadır ve insanların içlerindeki düşünceleri bile hesaba çekeceğini belirtmektedir. Ayette bu genel konudan sonra peygamber ve müminlerin imanlarına atıf yapılmaktadır. Allah’ın mutlak kudreti ve insanlara yönelik uyarısından sonra, peygamberin ve müminlerin Allah’a olan sadakatleri dile getirilerek anlamlı bir geçiş yapılmaktadır.⁴⁰⁵

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلْ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَئِنَّكُمْ لَتَنْتَهُدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ إِلَهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمُ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنْفُسَهُمْ فَهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ

“De ki: ‘Hangi şey şahitlik bakımından daha büyüktür?’ De ki: ‘Allah, benimle sizin aranızda şahittir. Bu Kur’ân bana, sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyedildi. Gerçekten siz Allah ile birlikte başka ilahların bulunduğu şahitlik ediyor musunuz?’ De ki: ‘Ben buna şahitlik etmem.’ De ki: ‘O, tek bir ilahdır ve gerçekten ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.’ Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler onu,

⁴⁰² Yunus Suresi, 10/57-58.

⁴⁰³ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 1/469; Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/353.

⁴⁰⁴ Bakara Suresi, 1/284-285.

⁴⁰⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/163-164.

kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanır. Kendilerini ziyana sokanlar ise iman etmezler.”⁴⁰⁶

Burada hüsnü't-tehallus sanatı, Allah'ın varlığına dair tanıklık ve uyarı mesajından, yahudiler ve hristiyanların, Hz. Peygamber'i nasıl tanıdıklarına geçiş yapılırken kullanılmaktadır. İlk ayette tevhid ve Allah'ın tanıklığı konusuna vurgu yapıldıktan sonra, ikinci ayette Ehl-i Kitab'ın Peygamber'i tanıdığı ama iman etmedikleri konusuna yumuşak bir geçiş yapılmaktadır.⁴⁰⁷

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ ۚ بِيَدِكَ الْخَيْرُ ۚ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ۚ تُؤَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ ۚ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَتُخْرِجُ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ ۚ وَتَرْزُقُ مَنْ تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ

“De ki: ‘Ey mülkün sahibi Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın. Hayır senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye kadırsın.’ ‘Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriyi çıkarırsın, diriden de ölüyü çıkarırsın. Dilediğine hesapsız rızık verirsın.’”⁴⁰⁸

Burada, Allah'ın mülk üzerindeki mutlak hakimiyeti ve kudretine vurgu yapılarak başlayan bir anlatım, gece ve gündüz döngüsü ile ölü ve diri arasındaki dönüşümlere geçiş yapmaktadır. Bu geçiş, Allah'ın her şeye kadir olduğunun altını çizen bir anlamla hüsnü't-tehallus sanatıyla sağlanmaktadır.⁴⁰⁹

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۚ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ۚ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً ۚ نُسْفِيكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبْنَا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ

“Allah, gökten su indirdi ve onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltti. Bunda, iştien kimseler için elbette bir ibret vardır. Sizin için hayvanlarda da elbette ibret vardır. Onların karınlarındaki pislikle kan arasından, içenlere saf ve lezzetli süt içiririz.”⁴¹⁰

Bu ayetlerde, Allah'ın gökten indirdiği yağmurla yeryüzünün canlanması anlatılırken, daha sonra bu konudan hayvanların karınlarındaki süt oluşumuna geçilmektedir. İlk ayet tabiat olaylarından bahsederken, ikinci ayette hayvanlar üzerinden yeni bir ders verilmektedir. Bu geçiş, hüsnü't-tehallus sanatının zarif bir örneğidir.⁴¹¹

إِنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ۚ وَسِعَ كُلَّ شَيْءٍ عِلْمًا ۚ كَذَٰلِكَ نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ مَا قَدْ سَبَقَ ۚ وَقَدْ آتَيْنَاكَ مِنْ لَدُنَّا ذِكْرًا ۚ

⁴⁰⁶ En'âm Suresi, 6/19-20.

⁴⁰⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/11-12.

⁴⁰⁸ Âl-i İmran Suresi, 3/26-27.

⁴⁰⁹ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 1/177-178.

⁴¹⁰ Nahl Suresi, 16/65-66.

⁴¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/614-615.

“Sizin ilahınız yalnızca, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. O, ilmiyle her şeyi kuşatmıştır. İşte böylece biz, geçmişten sana birtakım haberler anlatıyoruz ve sana katımızdan bir zikir verdik.”⁴¹²

Bu ayetlerde, Allah’ın tevhid konusundan peygamberlere anlatılan kıssalara geçiş yapılmaktadır. İlahi mesajın büyüklüğünden bahsederken, bir anda geçmiş ümmetlerin kıssalarına geçilmektedir. Bu geçiş, hüsnü’t-tehallus sanatıyla zarif bir şekilde yapılmaktadır.⁴¹³

وَمَا خَلَقْنَا السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ لَأَتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ.
إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ الْعَلِيمُ.

“Gökleri, yeri ve aralarındakileri biz, ancak hak ile yarattık. Kıyamet saati mutlaka gelecektir. (Ey Muhammed!) O halde güzel bir şekilde affet. Şüphesiz Rabbin, her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir.”⁴¹⁴

Bu ayetlerde hüsnü’t-tehallus sanatı belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Allah önce göklerin, yerin ve bunların arasındaki varlıkların yaratılışının bir hikmet üzere olduğunu, her şeyin bir amaçla var edildiğini hatırlatmaktadır. Ardından, bu yaratılışın sonunda kıyametin mutlaka geleceği gerçeği üzerinde durulmaktadır. Bu, evrenin yaratılışı ve kıyametin mutlaka gerçekleşeceği gibi büyük kozmolojik meselelerdir.

Ancak hemen ardından, kıyametle ilgili bu evrensel ve büyük meselelerden çok daha dünyevi ve bireysel bir meseleye yumuşak bir geçiş yapılmaktadır. Affetmek. “O halde güzel bir şekilde affet” ifadesiyle Peygamberimiz’e, ona karşı yapılan kötü davranışlara karşı güzelce affetmesi tavsiye edilmektedir. Bu geçiş, hüsnü’t-tehallus sanatının en güzel örneklerinden biridir, çünkü derin kozmolojik gerçekliklerden bireysel ahlaki bir tavsiyeye doğal bir akış vardır.⁴¹⁵

Bu sanatta dikkati çeken şey, kıyametin yaklaştığı hatırlatıldıktan hemen sonra affetmenin önemine vurgu yapılmasıdır. Zira kıyametin gelişine dikkat çekmek, insanlara ahiret bilincini ve sorumluluklarını hatırlatırken, bu bilinci taşımaları gerektiği gibi, affedici olmalarının da bir gereklilik olduğunu anlatmaktadır. Allah’ın yaratma kudreti ve ilahi bilgi sahibi olmasıyla bireylerin tutum ve davranışlarına yönelik bu estetik geçiş, Kur’ân’ın eşsiz belagatini sergilemektedir.⁴¹⁶

Sonraki ayette ise “Rabbin, her şeyi yaratan ve her şeyi bilendir” denilerek, yaratma ve bilgiye dayalı olarak yapılan bu tavsiyenin ilahi bir hikmetle geldiği hatırlatılmaktadır. Bu, affetme çağrısının ilahi hikmete dayalı olduğunu göstermektedir.

⁴¹² Tâhâ Suresi, 20/98-99.

⁴¹³ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/190-193.

⁴¹⁴ Hicr Suresi, 15/85-86.

⁴¹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/587-588.

⁴¹⁶ Sabûnî, *Safvetü’t-tefâsir*, 2/106-107.

3.33. Hal

“Hal” kelimesi, sözlükte “çözmek”, “açıklamak”, “detaylandırmak” anlamlarına gelmektedir.⁴¹⁷ Belâgat açısından ise nazımın içindeki derin anlamların ve estetik güzelliklerin düz yazıya dönüştürülmesi, şiirsel yapının muhafaza edilerek daha kolay anlaşılabilir hale getirilmesine hizmet eden sanattır.⁴¹⁸ Hal sanatı, metinlerin veya dizelerin anlamını açık hale getirmek için yapılan açıklamalardır.

Bu sanatta önemli olan, nazımın içerdiği estetik güzelliği mümkün olduğunca kaybetmeden okuyucuya aktarmaktır.⁴¹⁹ Şiir veya nazım, yoğun bir duyguyu, fikirleri ya da estetik bir düzeni sembolize ederken; hal sanatı bu düzeni düz yazı formatında ifade etmeye çalışmaktadır, böylece nazımın barındırdığı anlam daha geniş bir kitleye ulaşmaktadır.

Hal sanatı, özellikle klasik şerh ve izahlarda kullanılmaktadır. Şerhlerde bir beytin ya da ayetin muğlak olan anlamlarını çözmek, derinlemesine izah etmek amacıyla nazımın çözülüp nesre dönüştürülmesi yapılmaktadır.⁴²⁰ Kur’ân-ı Kerim’de hal sanatına örnek ayetler şöyledir:

قَالَ رَبِّ اشْرَحْ لِي صَدْرِي. وَيَسِّرْ لِي أَمْرِي. وَاخْلُلْ عُقْدَةً مِّن لِّسَانِي. يَفْقَهُوا قَوْلِي.

“Musa dedi ki: ‘Rabbim! Göğsümü genişlet. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki sözümü anlasınlar.’”⁴²¹

Bu ayetlerde Hz. Musa’nın duası anlatılmaktadır. Hz. Musa, Allah’tan kendisine yardımcı olmasını ve dilindeki bağın çözülmesini istemektedir. Burada nazım içinde, dildeki düğüm çözülerek Hz. Musa’nın söyleyeceği şeylerin açık ve anlaşılır hale gelmesi talep edilmektedir. Bu hal sanatıyla, Hz. Musa’nın ruh hali, duygusal durumu ve Allah’tan yardım istemesi estetik bir biçimde açıklanmaktadır. Hz. Musa’nın içinde bulunduğu zorluklar, ona verilen görevlerin büyüklüğü ve bu görevlerin yerine getirilmesi için ihtiyaç duyduğu kolaylıklar, ayetin nazmı bozulmadan nesre dönüştürülerek ifade edilmektedir.⁴²²

رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ. وَاجْعَلْ لِّي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ. وَاجْعَلْنِي مِن وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ.

“İbrahim dedi ki Rabbim! Bana hikmet ver ve beni salihlere kat! Sonra gelecekler arasında bana doğrulukla anılmayı nasip et! Ve beni nimet dolu cennetin vârislerinden kıl!”⁴²³

⁴¹⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 11/122.

⁴¹⁸ Kazvîni, *İzâh*, 2/425; Teftâzânî, *Muhtasar*, 454; Aydınî, *Hevâdî*, 295; Tahîrî’l-Mevlevî, *Edebiyât Lugatı*, 49.

⁴¹⁹ İbnu’l-Esîr, *Meselü’s-sâir*, 182.

⁴²⁰ Allân, *Bedî’ fi’l-Kur’ân*, 591-592; Habenneke, *Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/541.

⁴²¹ Tâhâ Suresi, 20/25-28.

⁴²² Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/60.

⁴²³ Şu’arâ Suresi, 26/83-85.

Bu ayetlerde, Hz. İbrahim’in duası yer almaktadır. O, Allah’tan kendisine hikmet verilmesini, salihler arasına katılmasını ve sonraki nesillerde de doğrulukla anılmasını istemektedir. Burada İbrahim’in duası, onun içsel arzusunu, samimiyetini ve Allah’a olan derin bağlılığını ortaya koymaktadır. Hal sanatıyla İbrahim’in içinde bulunduğu ruh hali, Allah’tan istediği yüce istekler nazım muhafaza edilerek daha açık ve anlaşılır bir şekilde nesre dönüştürülmüş, derin bir anlam kazanmıştır.⁴²⁴

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلِكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرَحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ الْمَوْجُ مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ لَأَن نُّجِّيَنَا مِنْ هَذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ.

“Sizi karada ve denizde yürüten O’dur. Hatta gemilerde olduğunuz, güzel bir rüzgârın onlara estirdiği, bununla sevindikleri sırada bir fırtına gelir, her yandan dalgalar üstlerine gelir ve bununla çepeçevre kuşatıldıklarını düşünürler. İşte o zaman, dini Allah’a has kılarak, ‘Eğer bizi bundan kurtarırsan, muhakkak şükredenlerden olacağız!’ diye dua ederler.”⁴²⁵

Bu ayette, denizde seyahat eden bir grup insanın durumu anlatılmaktadır. İlk başta güzel bir rüzgâr ile huzurlu seyahat ederken bir anda fırtına çıkar ve dalgalar her yandan gemiye vurmaktadır. İnsanlar, bu durumda Allah’a içten bir şekilde yalvararak yardım istemektedirler. Burada insanların içinde bulunduğu korku ve çaresizlik hal sanatıyla çok etkili bir şekilde tasvir edilmektedir. Nazımın nesre dönüştürülmesi sırasında, bu insanların Allah’a yönelişi, ruh halleri ve Allah’tan yardım dilemeleri anlam açısından güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır.⁴²⁶

3.34. İktidâb

İktidâb Sanatı Arap edebiyatında lafzî bedî‘ sanatlarından biridir. Kelime anlamı olarak, “bir şeyi ani olarak almak” ya da “aniden konuşmaya başlamak” anlamına gelmektedir.⁴²⁷ Bu sanat, bir beyitte ya da metinde, açıklama yapmadan, ani ve keskin bir şekilde asıl konuya geçmek anlamına gelmektedir.⁴²⁸ İktidâb, genellikle bir giriş kısmı olmadan, doğrudan ana fikri ya da mesajı iletme amacı taşımaktadır.⁴²⁹ Sanat, âni geçişlerle derin bir etki oluşturmaktadır, bu da okuyucuda ya da dinleyicide bir şaşkınlık ve dikkat uyandırmaktadır. Câhiliye dönemi Arap şiirinde daha çok uzun, süslü girişler (nesîb) tercih edilirdi. Fakat hitabet alanında, özellikle kabile savaşlarında yapılan kısa ve vurucu konuşmalarda iktidâbî üslup dikkat çekicidir.

⁴²⁴ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 2/352-353.

⁴²⁵ Yunus Suresi, 10/22.

⁴²⁶ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 1/460.

⁴²⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, 1/719.

⁴²⁸ Kazvînî, *Îzâh*, 2/433; Teftâzânî, *Muhtasar*, 459.

⁴²⁹ Aydınî, *Hevâdî*, 305.

Kısa ve güçlü cümlelerle söze doğrudan girilmesi, karşı tarafın dikkatini çekmek ve kararlılık göstermek adına etkili bir yöntem olmaktadır. Abdülkâhir el-Cürcânî, Delâ'ilü'l-i'câz adlı eserinde sözün etkisini artırmak için bazen kısa, doğrudan ve özlü söze başvurmanın gerekliliğinden bahsetmektedir. Sekkâkî, Miftâhu'l-'ulûm'da iktidâbı, konuşma tarzlarının çeşitleri içinde ele almaktadır.⁴³⁰ Lafzî ağırlıktan uzak, maksada yönelik doğrudan üslup olarak tanımlamaktadır.

Kur'ân'da da bu sanatın örneklerine sıkça rastlanmaktadır, özellikle belirli bir olay ya da durumu açıklamadan doğrudan meselenin özüne geçilmektedir.⁴³¹ Kur'ân'da iktidâb sanatı örnekleri şöyledir:

إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ.

“O’nun emri, bir şeyi dilediği zaman ona sadece ‘ol’ demektir, o da hemen olur.”⁴³²

Bu ayette, Allah’ın yaratma gücü, herhangi bir açıklama ya da hazırlık yapmadan, doğrudan ve ani bir şekilde ortaya konulmaktadır. Ayetteki “كُنْ فَيَكُونُ” ol der ve o olur ifadesi, iktidâb sanatının en belirgin örneklerindendir.⁴³³ Yaratma fiilinin açıklamaya ihtiyaç duyulmadan, doğrudan Allah’ın kudretiyle gerçekleşmesi, bu sanatın gücünü göstermektedir. Ayet, Allah’ın mutlak iradesinin bir an içinde gerçekleştiğini güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَكُونَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ.

“Biz bir şeyi dilediğimiz zaman, ona sözümüz sadece ‘ol’ demek, o da hemen olur.”⁴³⁴

Bu ayet de, Allah’ın yaratma kudretinin açıklama gerektirmeksizin doğrudan ortaya konulduğu bir örnektir. İktidâb sanatı, bu ayette Allah’ın emirlerinin bir an içinde gerçekleştiğini ve O’nun iradesinin zaman ya da süreç gerektirmediğini göstermektedir.⁴³⁵ Bu ani geçiş, Allah’ın kudretinin sonsuzluğunu anlatmada çok güçlü bir etki oluşturmaktadır.

وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ.

“Ölüm sarhoşluğu gerçek olarak gelir. İşte bu, senin ondan kaçtığın şeydir.”⁴³⁶

Bu ayette ölümün gelişi ani bir şekilde ve açıklama yapmaksızın ifade edilmektedir. “Ölüm sarhoşluğu” aniden gelir ve kaçınılmazdır. İktidâb sanatı burada, ölüm gerçeğinin ani ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır.⁴³⁷ Ayet, ölümün ertelenemez bir hakikat olduğunu ve insanın bu gerçekle karşılaştığında hazırlıksız olabileceğini güçlü bir şekilde hissettirmektedir.

⁴³⁰ Sekkâkî, Miftâhu'l-'ulûm, 558-559.

⁴³¹ Habenneke, Belâgatü'l-'Arabiyye, 2/561.

⁴³² Yasin Suresi, 36/82.

⁴³³ Sabûnî, Safvetü'r-tefâsir, 3/22.

⁴³⁴ Nahl Suresi, 16/40.

⁴³⁵ Zemahşerî, Keşşâf, 2/606.

⁴³⁶ Kâf Suresi, 50/19.

⁴³⁷ Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, 3/78.

وَتَحْسَبُهُمْ أَيْقَاظًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنُقَلِّبُهُمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُم بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعْتَ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمُلِئْتَ مِنْهُمْ رُعبًا.

“Onları uyanık sanırsın, hâlbuki onlar uykudadırlar. Biz onları sağa sola çeviririz. Köpekleri de giriş yerinde iki kolunu uzatmış yatmaktadır. Onları görseydin, dönüp kaçardın ve onlardan korkuya kapılırdın.”⁴³⁸

Bu ayette Kehf Ashabı’nın mağarada uyuyan durumu anlatılmaktadır. Ani bir şekilde uyanık oldukları zannedilirken, aslında uykuda oldukları ifade edilmektedir. Buradaki geçiş, ani ve beklenmedik bir durumu ifade etmek amacıyla iktidâb sanatının bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁹ Ashab-ı Kehf’in durumunun bu şekilde doğrudan ve açıklama yapmaksızın tasvir edilmesi, olayın etkileyiciliğini artırmaktadır.

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ ۖ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۚ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا.

“Ey Kitap Ehli! Dininizde haddi aşmayın ve Allah hakkında hakikatten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu Mesih İsa, Allah’ın sadece bir elçisi, Meryem’e ulaştırdığı bir kelimesi ve O’ndan bir ruhtur. O halde Allah’a ve peygamberlerine iman edin ve ‘Üçtür’ demeyin. Kendi iyiliğiniz için bundan vazgeçin. Şüphesiz Allah, tek bir ilahtır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde olan her şey O’nundur. Vekil olarak Allah yeter.”⁴⁴⁰

Allah, burada Hristiyanlara hitap ederek, onların İsa’yı (a.s.) ilahlaştırmalarına karşı ani bir uyarıda bulunuyor. Ayet, “Ey Kitap Ehli! Dininizde haddi aşmayın” şeklinde ani bir hitapla başlamaktadır. Burada bir açıklama yapılmaksızın direkt olarak bir uyarı verilmektedir. Bu, dikkat çekmek ve okuyucuyu hazırlıksız yakalamak için kullanılan bir iktidâb örneğidir.⁴⁴¹

Ardından, Allah hakkında doğru olmayan şeyler söylememeleri gerektiği ifade edilerek ani bir geçişle İsa’nın (a.s.) gerçek durumu açıklanmaktadır: “Meryem oğlu Mesih İsa, Allah’ın sadece bir elçisi, Meryem’e ulaştırdığı bir kelimesi ve O’ndan bir ruhtur.” Bu ifade, doğrudan İsa’nın (a.s.) ilahlığı iddiasına karşı kesin bir cevap niteliğindedir.

Ayet, yine ani bir sıçramayla “O halde Allah’a ve peygamberlerine iman edin ve ‘Üçtür’ demeyin” diyerek Hristiyanların “Teslis” inancını reddetmeleri gerektiğini kesin ve net bir şekilde ifade etmektedir. Açıklama yapılmadan, ani bir geçişle bu önemli ilahî mesaj iletilmektedir.⁴⁴² Son olarak, ayet ani bir şekilde Allah’ın teklîğini vurgulayıp, Allah’ın çocuğu olmaktan münezzehtir olduğunu belirterek göklerin ve yerin O’na ait

⁴³⁸ Kehf Suresi, 18/18.

⁴³⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/708.

⁴⁴⁰ Nisa Suresi, 4/171.

⁴⁴¹ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 1/296.

⁴⁴² Sabûnî, *Safvetü t-tefâsir*, 1/296.

olduğunu bildirmektedir. Burada, herhangi bir açıklama yapılmaksızın doğrudan Allah'ın büyüklüğüne ve mutlak kudretine vurgu yapılmaktadır.

Bu ayetteki iktidâb sanatı, Allah'ın Kitap Ehline yönelik uyarılarında ani bir geçiş yaparak, İsa'nın (a.s.) gerçek durumu ve Allah'ın birliği konusunda net ve keskin bir ifade sunmaktadır. Özellikle Hristiyanların inançlarına karşı ani bir uyarı yapılırken, ayette herhangi bir uzun giriş ya da açıklama yapılmaksızın asıl meseleye doğrudan geçiş yapılmış ve vurucu bir şekilde mesaj iletilmektedir.⁴⁴³

قُلْ أَيُّ شَيْءٍ أَكْبَرُ شَهَادَةً قُلِ اللَّهُ شَهِيدٌ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَأُوحِيَ إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنذِرَكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ أَتَيْنَكُمْ لَتَشْهَدُونَ أَنَّ مَعَ اللَّهِ آلِهَةً أُخْرَى قُلْ لَا أَشْهَدُ قُلْ إِنَّمَا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَإِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ.

“De ki: Şahitlik bakımından en büyük şey nedir? De ki: Allah'tır. O, benimle sizin aranızda şahittir. Bana bu Kur'an vahyolundu ki, sizi ve ulaştığı herkesi onunla uyarayım. Allah ile beraber başka tanrıların olduğuna gerçekten siz şahitlik mi ediyorsunuz? De ki: Ben buna şahitlik etmem! De ki: O, ancak bir tek ilahdır ve ben, sizin ortak koştuğunuz şeylerden kesinlikle uzağım.”⁴⁴⁴

Bu ayette, bir soru cümlesiyle başlayan konuşma, aniden Allah'ın teklifi üzerine doğrudan bir beyanla devam etmektedir. Herhangi bir ayrıntıya ya da uzun bir girişe yer verilmeden, ani bir şekilde Allah'ın birliği vurgulanmaktadır.⁴⁴⁵ Böylece bu ayet, iktidâb sanatının bir örneğidir. Mesaj, beklenmedik bir şekilde doğrudan iletilmekte ve güçlü bir şekilde dinleyicinin dikkatini çekmektedir.

ثُمَّ بَدَأَ لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَأَوُا الْآيَاتِ لَيْسَ جُنَّةٌ حَتَّىٰ حِينٍ.

“Sonra, delilleri gördükten sonra, onu bir süre hapse atmak onlara uygun görüldü.”⁴⁴⁶

Bu ayette, Yusuf kıssasının bir bölümünde, Yusuf'un suçsuz olduğuna dair açık deliller gösterildikten sonra, aniden Yusuf'un hapsedilme kararı verilmektedir. Ayet, herhangi bir geçiş ya da açıklama yapmadan bu ani kararı bildirmektedir. Bu ani geçiş, iktidâb sanatının bir örneğidir. Ayette, olaylar arasında doğrudan bir sıçrama yapılmaktadır.⁴⁴⁷

قَالَتْ رُسُلُهُمْ أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُخْرِجَكُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى قَالُوا إِنَّ أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ أَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ يَعْبُدُ آبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ.

“Elçileri onlara dedi ki: ‘Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var? O, sizi günahlarınızdan bağışlamak için ve belirlenmiş bir zamana kadar size mühlet vermek için sizi çağırıyor.’ Onlar ise, ‘Siz de bizim gibi birer insansınız. Atalarımızın ibadet ettiklerinden bizi vazgeçirmeyi mi istiyorsunuz? Öyleyse bize apaçık bir mucize getirin!’ dediler.”⁴⁴⁸

⁴⁴³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/593.

⁴⁴⁴ En'am Suresi, 6/19.

⁴⁴⁵ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 1/355.

⁴⁴⁶ Yusuf Suresi, 12/35.

⁴⁴⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/44-45.

⁴⁴⁸ İbrahim Suresi, 14/10.

Elçiler, insanların Allah'a olan şüpheleri hakkında bir soru sormaktadır ve aniden Allah'ın kudretini ve onları bağışlayacak olan tek varlık olduğunu bildirmektedir. Soru sormadan önce bir açıklama yapılmaksızın doğrudan ana mesaj verilmiş, bu da iktidâb sanatını yansıtan bir yöntemdir.⁴⁴⁹ Mesajın keskin ve etkili bir şekilde iletilmesi amaçlanmaktadır.

Bu örneklerde görüldüğü gibi iktidâb sanatı, metinler içinde beklenmedik anlarda yapılan ani geçişlerle mesajın güçlü bir şekilde iletilmesini sağlamaktadır. Ayetlerde, özellikle Allah'ın birliği ve kudreti gibi konuların vurgulanması esnasında, ani sıçramalar yapılmış ve bu da dinleyicinin dikkatini yoğunlaştırmaktadır.

3.35. Hüsnü'l-intihâ

Hüsnü'l-intihâ Arap edebiyatında kullanılan lafzî bedî' sanatlarından biridir ve sözlükte "hüsn, güzellik" anlamına gelmektedir. İntihâ ise son, bitiş demektir. Dolayısıyla hüsnü'l-intihâ, "güzel sonlandırma" anlamına gelmektedir.⁴⁵⁰ Bir şiir, nesir veya herhangi bir metnin sonunda anlamı güçlendiren, vurucu, etkileyici ve düşündürücü bir cümleyle sonlandırılmasına hüsnü'l-intihâ sanatı denir.⁴⁵¹ Bu sanat, eserin sonunda okuyucunun veya dinleyicinin aklında güçlü bir etki bırakmayı amaçlamaktadır.

Hüsnü'l-intihâ sanatı, edebî metinlerin sonunda dikkat çeken, vurgu yapan veya okuyucuyu düşünmeye sevk eden bir bitiş cümlesiyle yapılan sanatlı bir sonlandırmadır.⁴⁵² Bu sanat icrâ edilirken, genellikle metnin bütününe özetleyen, ana fikri vurgulayan ya da etkileyici bir duygusal veya düşünsel mesajla bitirilmektedir.⁴⁵³ Edebî ve anlam bakımından güçlü, etkileyici bir kapanış, metni daha etkili ve akılda kalıcı kılmaktadır.⁴⁵⁴

Belâgat ilminin sistemleştiği hicrî 3. yüzyıldan itibaren bu sanat kavramsal çerçeveye kavuşmuştur. İbnu'l-Mu'tez *Kitâbu'l-bedî'* de şiirin hem başı hem sonunun güzel olmasının gerekliliğini belirtmektedir. Abdülkâhir el-Cürçânî, *Esrâru'l-belâga'* da ifadenin sonunun güçlü olmasının sözün genel estetiğini tamamladığını

⁴⁴⁹ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 2/69-70.

⁴⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/186; 14/317.

⁴⁵¹ Kazvîni, *Îzâh*, 2/434; Teftâzânî, *Muhtasar*, 461-463; Aydınî, *Hevâdî*, 304-305.

⁴⁵² Muhyiddîn ed-Dervîş, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânuhû* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1999), 1/387-388.

⁴⁵³ Allân, *Bedî' fi'l-Kur'ân*, 363-365.

⁴⁵⁴ Mehmet Zahid Çokyürür, "Bir Söz Estetiği Olarak Kur'an'ın Son Sözleri: Hüsnü'l-Hâtîme Sanatı Açısından Bir İnceleme", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (Aralık 2024), 102-25.

vurgulamaktadır. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*'da “nazmın tamamen erdirilmesi” bölümünde hüsn-i intihâyı anlatmaktadır.⁴⁵⁵

Kur'ân'da hüsnü'l-intihâ sanatının tezahürü olarak, ayetlerin sonlarında bazen Allah'ın kudreti, büyüklüğü, azameti, tevhid vurgusu, tezekkür çağrısı, ahiret hatırlatması, dua veya hikmetli ifadelerle mevzu tamamlanmakta veya başka bir önemli mesaj vurgulanmaktadır. Böylece hüsnü'l-intihâ, Kur'ân'daki mesajın anlamını ve etkisini artıran önemli bir edebî sanattır. Bu sanata dair şu ayetler örnek teşkil etmektedir:

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ أَيَّتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

“*Ve de ki: Hamd Allah'a mahsustur! O size âyetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbin yaptıklarınızdan habersiz değildir.*”⁴⁵⁶

Bu ayet, hüsnü'l-intihâ sanatına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Ayetin son cümlesi, vurucu bir şekilde Allah'ın her şeyi bilen ve her şeyden haberdar olan bir Rab olduğunu hatırlatarak ayeti sonlandırmaktadır. Bu son, ayetin tamamını güçlü bir mesajla kapatmakta ve insanları yaptıklarından dolayı düşünmeye sevk etmektedir.⁴⁵⁷

قَالَ رَبِّ أَحْكَمْ بِالْحَقِّ وَرَبُّنَا الرَّحْمَنُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ.

“*De ki: Rabbim! Hak ile hükmet. Ve bizim Rabbimiz Rahman'dır. O, sizin vasıflandırmalarınıza karşı yardım istenendir.*”⁴⁵⁸

Ayet, güçlü bir dua ve talep ile başlamaktadır: “Rabbim, hak ile hükmet.” Bu dua, Allah'ın adaleti ve kudreti vurgulanarak sona ermektedir: “Ve bizim Rabbimiz Rahman'dır.” Bu son cümle, insanın zayıflığını, Allah'ın ise her şeye kadir olduğunu hatırlatmaktadır.⁴⁵⁹ Ayetin sonunda gelen bu vurucu ifade, hüsnü'l-intihâ sanatının güzel bir örneğidir.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَجِدْتُ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا.

“*De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Ancak bana vahyediliyor ki, sizin ilahınız tek bir ilahdır. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, salih bir amel işlesin ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*”⁴⁶⁰

Bu ayet, hüsnü'l-intihâ sanatına örnektir. Ayetin son kısmı, kişinin Allah'a olan ibadetinde şirk koşmaması gerektiğini vurgulayan güçlü bir mesajla sona ermektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁵ İsmail Durmuş, “Hüsnü'l-intihâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/346-347.

⁴⁵⁶ Neml Suresi, 27/93.

⁴⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/388-389.

⁴⁵⁸ Enbiyâ Suresi, 21/112.

⁴⁵⁹ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 2/253.

⁴⁶⁰ Kehf Suresi, 18/110.

⁴⁶¹ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 2/190-191.

Bu, ayetin sonunda vurgu yapılacak en önemli nokta olup, tüm mesajı etkileyici bir şekilde özetlemektedir.

أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَحْكَمَ الْحَكَمِينَ

“Allah, hükmedenlerin en adil hükmedeni değil midir?”⁴⁶²

Sure, Allah’ın adaletine ve hikmetine vurgu yaparak sona ermektedir. Bu soru cümlesi, muhatabı düşündürerek en güçlü sonuca ulaştırmaktadır.⁴⁶³ Ayetin sonunda gelen soru ifadesi, anlamın derinleşmesini sağlamaktadır.

وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ سِيرِكُمْ آيَاتِهِ فَتَعْرِفُونَهَا وَمَا رَبُّكَ بِغَفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ.

“Ve de ki: “Hamd Allah’a olsun! O size âyetlerini gösterecek, siz de onları tanıyacaksınız. Rabbin, yaptıklarınızdan habersiz değildir.”⁴⁶⁴

Bu ayet, Allah’a hamd ile sona ermektedir. Ayetin kapanışı, hem Allah’ın büyüklüğünü hatırlatmaktadır hem de insanların yaptıklarının kayıt altına alındığını bildirmektedir. Böylece muazzam bir ilahi uyarı içermektedir.⁴⁶⁵

إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَالَيْتَنِي كُنْتُ تُرَابًا

“Biz sizi yakın bir azap ile uyardık. O gün kişi, ellerinin ne yapıp öne sürdüğüne bakacak, kâfir ise “Keşke toprak olsaydım!” diyecek.”⁴⁶⁶

Sure, kâfirlerin büyük pişmanlıklarıyla sona ermektedir. Bu ayet, etkili ve ibret verici bir son ile bitmektedir; kâfirlerin dilekleri trajik bir şekilde dile getirilmektedir.⁴⁶⁷

تَبَارَكَ اسْمُ رَبِّكَ ذِي الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.

“Azamet ve ikram sahibi Rabbinin ismi ne yücedir!”⁴⁶⁸

Sure, Allah’ın azamet ve ikramının yüceltilmesiyle sona ermektedir. Ayetin son kısmında kullanılan övgü ifadeleri, sure boyunca anlatılan ilahi nimetlerin ardından en etkileyici şekilde bitirilmektedir.⁴⁶⁹

لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِيَ دِينِ

“Sizin dininiz size, benim dinim banadır.”⁴⁷⁰

Bu sure, net bir ayrımla sona ermektedir. Herkesin inancının kendisine ait olduğu, ayrışmanın kesin olduğu belirtilmektedir. Son cümle, hem barışçıl hem de kesin bir üslupla bitirilmektedir, böylece muhatabı güçlü bir sonuca götürmektedir.⁴⁷¹

أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى.

“Bunu yapan, ölüleri diriltmeye de kadir değil midir?”⁴⁷²

⁴⁶² Tin Suresi, 95/8.

⁴⁶³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/773-775.

⁴⁶⁴ Neml Suresi, 27/93.

⁴⁶⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/301.

⁴⁶⁶ Nebe Suresi, 78/40.

⁴⁶⁷ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/485.

⁴⁶⁸ Rahman Suresi, 55/78.

⁴⁶⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/453-454.

⁴⁷⁰ Kafirûn Suresi, 109/6.

⁴⁷¹ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/297.

⁴⁷² Kiyâme Suresi, 75/40.

Ayetin sonunda gelen bu belâgî soru, Allah'ın kudretine dair büyük bir vurgu yapmaktadır. Ölülerini diriltme meselesi etkileyici bir kapanışla sonlandırılmaktadır, böylece inananları düşünmeye sevk etmektedir.⁴⁷³

وَلَا يَخَافُ عُقْبَاهَا

“O, bunun sonucundan korkmaz.”⁴⁷⁴

Bu surede Allah'ın her şeyin sonucu hakkında bilgisi olduğu ve hiçbir şeyden korkmadığı mesajı güçlü bir şekilde verilmektedir. Ayet, Allah'ın korkusuz ve mutlak irade sahibi olduğunu vurgulayarak sona ermektedir.⁴⁷⁵

Hüsni'l-intihâ sanatı, Arap edebiyatında ve Kur'ân'da metnin sonunda güçlü ve etkileyici bir mesaj vererek okuyucuya anlamı derinlemesine kavratmayı amaçlamaktadır. Kur'ân'daki birçok ayette bu sanatı görmek mümkündür.

3.36. Suhûlet

Suhûlet kelimesi sözlükte “kolaylık” anlamına gelmektedir.⁴⁷⁶ Edebî terminolojide metnin akıcı ve anlaşılır bir dil ile sunulmasını ifade etmektedir.⁴⁷⁷ Suhûlet, metindeki anlamın derinliği kaybolmadan basit ve açık bir üslupla ifade edilmesidir. Bu sanat, dilin karmaşık yapılarından kaçınıp, sadeliği ve anlaşılabilirliği ön plana çıkarmaktadır. Anlam ve lafız arasında mükemmel bir denge kurmayı hedeflemektedir.⁴⁷⁸

Suhûlet sanatı, bir metnin süslü ve karmaşık ifadelerden uzak, kolay anlaşılır ve yalın bir şekilde sunulmasıdır. Edebî açıdan bu sanat, metnin aşırı sanatlı veya gösterişli bir dil kullanılmadan etkili ve anlamlı olmasını sağlamaktadır. Suhûlet sanatı, özellikle derin anlamları basit kelimelerle ifade etme yeteneği ile tanınmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de kullanımı açısından bu sanatı incelediğimizde hem anlam hem de üslup bakımından mükemmel bir denge sunmaktadır. Pek çok ayette Allah'ın mesajı, insanlar için anlaşılır kılınmış, karmaşık ve kapalı ifadeler yerine her düzeyden insanın anlayabileceği bir sadelikle sunulmuştur.⁴⁷⁹ Bu da Kur'ân'ın birçok ayetinde suhûlet sanatının kullanıldığını göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim'de suhûlet sanatının kullanımına dair örnekler şöyledir:

قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ

⁴⁷³ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 3/463.

⁴⁷⁴ Şems Suresi, 91/15.

⁴⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/760.

⁴⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/305; Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 3/49.

⁴⁷⁷ Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 3/49. İbn Hicce Hamevî, Takiyyuddîn Ebu Bekr Ali b. Abdullah, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetü'l-ereb* (Beyrut, Dâru ve mektebetü'l-hilâl, 1987), 2/478.

⁴⁷⁸ Akkâvî, *Mu'cemu'l-mufasssal*, 318, 586.

⁴⁷⁹ İbn Hicce, *Hizânetu'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*, 2/478.

“De ki: O Allah birdir. Allah, her şeyin kendisine muhtaç olduğu, hiçbir şeye muhtaç olmayandır. O doğurmamıştır ve doğurulmamıştır. Hiçbir şey O’na denk değildir.”⁴⁸⁰

Bu sure, Allah’ın birliği ve benzersizliği gibi derin teolojik meseleleri çok sade ve anlaşılır bir üslupla ifade etmektedir.⁴⁸¹ Sure, hiçbir karmaşık dil kullanmadan, herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde Allah’ın sıfatlarını açıklamaktadır. Bu sadelik, suhûlet sanatının en güzel örneklerinden biridir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَلِكِ يَوْمِ الدِّينِ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ
أَهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

“Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur. O, Rahman ve Rahim’dir. O, din gününün sahibidir. Yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz. Bizi doğru yola ilet. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna; gazaba uğrayanların ve sapmışların yoluna değil.”⁴⁸²

Fatiha Suresi, İslam inancının temel ilkelerini çok sade ve akıcı bir dille ifade etmektedir. Surede, Allah’a övgü, dua ve tevhid inancı sade kelimelerle anlatılmaktadır. Her müslümanın günlük olarak namazlarında tekrarladığı bu sure, anlaşılır ve kolaylıkla ezberlenebilir bir üslup taşımaktadır.⁴⁸³ Suhûlet sanatının bir başka güçlü örneğidir.

لَا يَكْفُرُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا أَلْهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إَصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.

“Allah, hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz. Herkesin kazandığı kendi lehine, yaptığı da aleyhinedir. Rabbimiz! Unutur ya da yanılırsak bizi sorguya çekme. Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme. Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği yükü yükleme, bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bizim Mevlamızsın, kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et.”⁴⁸⁴

Bu ayet, Allah’ın adaleti ve rahmeti gibi dînî kavramları sade ve anlaşılır bir üslupla sunmaktadır. İnsanın sınırları, dua ve Allah’ın merhameti gibi konular herkesin kolayca anlayabileceği bir şekilde ifade edilmektedir.⁴⁸⁵ Ayet, hem anlam derinliği hem de suhûlet açısından dikkate değer bir örnektir.

Suhûlet, Arap edebiyatında anlam derinliğini koruyarak, metni basit, sade ve anlaşılır bir şekilde sunmayı amaçlayan önemli bir sanattır. Kur’ân-ı Kerim’de suhûlet sanatı birçok ayette görülmektedir. Bu ayetler, derin anlamlar içermesine rağmen, anlaşılır bir dil ve sade bir üslupla insanlara hitap etmektedir. Bu, Kur’ân’ın

⁴⁸⁰ İhlas Suresi, 112/1-4.

⁴⁸¹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/594-596.

⁴⁸² Fatiha Suresi, 1/7.

⁴⁸³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/1-18

⁴⁸⁴ Bakara Suresi, 2/286.

⁴⁸⁵ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 1/163.

evrenselliğinin ve mesajının her seviyedeki insana ulaşmasının en önemli yollarından biridir.

3.37. Tefvît

Tefvît, kelime anlamı olarak “bir işi birine havale etmek” veya “her şeyi Allah’a bırakmak” anlamına gelmektedir.⁴⁸⁶ Bu sanat, anlatımda bir durumu veya olayı Allah’a havale etme, tamamen O’nun iradesine ve kudretine teslim olma anlamını taşımaktadır. Tefvît sanatı, bir olayın sonunun belirsiz olduğunu veya sonucun Allah’a bağlı olduğunu ifade ederken kullanılmaktadır. Özellikle edebî metinlerde ve şiirlerde, kişinin çaresizliğini ve her şeyi Allah’a bırakma duygusunu yansıtmak için başvurulan bir bedî’ sanatıdır.⁴⁸⁷

Tefvît sanatı, bir durumu açıklarken sonucun insan iradesinden çıkıp tamamen Allah’ın kudretine teslim edildiğini ifade eden bir üslûp sanatıdır. Kişi, güç yetiremediği durumları Allah’a havale etmektedir ve tam bir teslimiyet göstermektedir. Arap edebiyatında bu sanat, özellikle Allah’a olan güven ve teslimiyet duygularını dile getirmektedir, şiirlerde ve dini metinlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerim’de tefvît sanatı örnekleri şöyledir:

فَسَتَذْكُرُونَ مَا أَقُولُ لَكُمْ وَأَفَوضُ أَمْرِي إِلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ.

“Yakında benim size söylediklerimi hatırlayacaksınız! Ben işimi Allah’a havale ediyorum. Şüphesiz ki Allah, kullarını çok iyi görmektedir.”⁴⁸⁸

Bu ayet, Hz. Musa’nın Firavun ve kavmine hitaben söylediği bir ifadedir. Musa (a.s.), kavmini uyarnakta ve onların doğru yola gelmeleri için çaba göstermektedir. Ancak sonunda, işini Allah’a havale ederek tam bir teslimiyet göstermektedir. Burada tefvît sanatı açık bir şekilde ortaya konmuştur; Musa (a.s.), kavminin inkârı karşısında çaresiz kaldığında, olayların sonunu Allah’a bırakmakta ve O’nun iradesine teslim olmaktadır.⁴⁸⁹

وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا

“Kim Allah’a tevekkül ederse, O, ona yeter. Allah, buyruğunu yerine getirendir. Allah, her şey için bir ölçü koymuştur.”⁴⁹⁰

Bu ayette, Allah’a tevekkül etmenin önemine dikkat çekilmektedir ve sonucun tamamen Allah’ın elinde olduğu vurgulanmaktadır. İnsan, Allah’a tam bir teslimiyetle

⁴⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/27.

⁴⁸⁷ Habenneke, *Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/529-530; Bulut, *Bedî’ İlmi*, 250.

⁴⁸⁸ Mû’min Suresi, 23/44.

⁴⁸⁹ Sabûnî, *Safvetü’l-tefâsir*, 3/96.

⁴⁹⁰ Talak Suresi, 65/3.

güvenmelidir; zira Allah, her işin sonucunu en iyi şekilde bilmektedir ve ona göre hareket etmektedir.⁴⁹¹ Bu da tefvî sanatının özünü oluşturmaktadır.

وَتَوَكَّلْ عَلَى الْعَزِيزِ الرَّحِيمِ الَّذِي يَرْلَكَ جِبْنَ تَقُومُ وَتَقْلَبُكَ فِي السَّاجِدِينَ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“O güçlü ve merhamet sahibi olan Allah’a tevekkül et. O seni kalkarken de secde edenler arasında dolaşırken de görür. Şüphesiz O, her şeyi işiten, her şeyi bilendir.”⁴⁹²

Bu ayetlerde Allah’a olan teslimiyet ve güven vurgulanmaktadır.⁴⁹³ Kişi, tüm hayatında Allah’ın her an kendisini gördüğünü ve işittiğini bilerek O’na tam anlamıyla teslim olmaktadır. Bu da tefvî sanatının en güzel örneklerinden biridir; kişi, kendi çabalarının ötesinde Allah’a güvenerek teslimiyet göstermektedir.

وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُخْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ.

“Hani o inkârcılar seni tutuklamak, öldürmek ya da yurdundan sürüp çıkarmak için sana tuzak kuruyorlardı. Onlar tuzak kuruyorlar, Allah da tuzaklarını boşa çıkarıyor. Allah, tuzak kuranların en hayırlısıdır.”⁴⁹⁴

Bu ayette, inkârcıların Peygamber Efendimiz’e (s.a.v.) kurdukları tuzak anlatılmakta, ancak sonucun Allah’a bırakıldığı ve Allah’ın tüm tuzakları boşa çıkaracağı vurgulanmaktadır.⁴⁹⁵ İnsanlar ne kadar plan yaparsa yapsın, olaylar Allah’ın iradesi doğrultusunda sonuçlanacaktır. Bu, tam anlamıyla tefvî sanatını içermektedir.

قَالَ كَلَّا إِنَّ مَعِيَ رَبِّي سَيَهْدِينِ.

“Musa dedi ki: ‘Asla! Rabbim şüphesiz benimle beraberdir, bana yol gösterecektir.’”⁴⁹⁶

Firavun ve ordusunun Kızıldeniz’i geçerken Hz. Musa ve kavmini yakalamak üzere olduğunu sandıkları anda Hz. Musa, endişe eden kavmine bu sözü söylemektedir. Olayların sonucunu tamamen Allah’a bırakmış ve güvenmiştir.⁴⁹⁷ Bu, Allah’a teslimiyetin en güzel örneklerinden biri olup tefvî sanatını göstermektedir.

وَأَتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَأَ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِن كَانَ كُبُرٌ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بِآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُونِ.

“Onlara Nuh’un kıssasını anlat: O vakit kavmine şöyle demişti: ‘Ey kavmim! Eğer benim aranızda durmam ve Allah’ın ayetlerini hatırlatmam size ağır geliyorsa, ben yalnızca Allah’a dayanmış bulunuyorum. Haydi, ortaklarınızı da toplayıp ne yapacağınıza karar verin; sonra da işinizi gizli yapmayın ve hakkımda ne yapacaksınız yapın; bana mühlet de vermeyin!’”⁴⁹⁸

⁴⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/551-552.

⁴⁹² Şuarâ Suresi, 26/217-220.

⁴⁹³ Ferrâ, *Me’âni l-Kur’ân*, 2/285.

⁴⁹⁴ Enfâl Suresi, 8/30.

⁴⁹⁵ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/215.

⁴⁹⁶ Şuarâ Suresi, 26/62.

⁴⁹⁷ Sabûnî, *Safvetü t-tefâsir*, 2/351.

⁴⁹⁸ Yunus Suresi, 10/71.

Bu ayette Hz. Nuh, kavmine Allah’a tam bir teslimiyet içinde olduğunu ve onların tüm planlarına karşı sadece Allah’a güvendiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Sonucu Allah’a havale etme, tam bir teslimiyet gösterme anlamına gelmektedir ve bu durum tefvît sanatının güçlü bir örneğidir.

الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ.

“Onlar, kendilerine insanlar: ‘Size karşı toplandılar, onlardan korkun!’ dediklerinde, bu onların imanını artırdı ve: ‘Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!’ dediler.”⁵⁰⁰

Bu ayette müminler, düşmanlarının toplandığı haberini aldıklarında korkmak yerine Allah’a güvenip her şeyi O’na havale etmektedirler. Bu, olayların sonunun Allah’a bırakıldığı ve O’nun yardımına güvenildiği anlamına gelmektedir ki; bu tefvît sanatının güzel bir örneğidir.⁵⁰¹

إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا هُوَ آخِذٌ بِنَاصِيَتِهَا إِنَّ رَبِّي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ.

“Ben, hem benim Rabbim, hem de sizin Rabbiniz olan Allah’a tevekkül ettim. Yeryüzünde hareket eden hiçbir canlı yoktur ki O, onun alnından tutuyor olmasın. Şüphesiz ki Rabbim dosdoğru bir yol üzerindedir.”⁵⁰²

Bu ayette, Hz. Hud kavmine Allah’a güvendiğini ve tüm yaratıkların O’nun kudretine bağlı olduğunu söylemektedir. Olayları Allah’a havale etmenin, O’na tam bir teslimiyetle güvenmenin güzel bir örneği olarak tefvît sanatı sergilenmektedir.⁵⁰³

Bu ayetlerde tefvît sanatı, insanların kendi iradesi dışındaki durumlarda Allah’a güvenmelerini ve olayların sonunu Allah’a havale etmelerini ifade etmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de tefvît sanatı ile insanların çaresiz kaldıkları anlarda Allah’a olan güvenlerinin vurgulandığı birçok ayet yer almaktadır.

3.38. Teşrî‘

Sözlükte “düzen koyma, kanun yapma anlamına gelen teşrî‘,⁵⁰⁴ bir nazım parçasının birden fazla kafiye ve vezin üzerine kurulması anlamına gelmektedir. Istılâhi anlamda ise; aynı cümle veya ibarenin farklı şekillerde duraklanarak, farklı kafiyelerde ya da vezinlerde okunmasıyla ortaya çıkan lafzî bedî‘ sanatıdır.⁵⁰⁵ Bu sanatta, bir ibarenin veya nazım parçasının çeşitli şekillerde farklı bir vezin veya kafiye ile anlamlı bir bütün oluşturması amaçlanmaktadır.⁵⁰⁶ Teşrî‘ kelimelerin ses uyumu ve ritmi

⁴⁹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/359-560.

⁵⁰⁰ Âl-i İmrân Suresi, 3/173.

⁵⁰¹ Ferrâ, *Me‘âni’l-Kur‘ân*, 1/247-248.

⁵⁰² Hud Suresi, 11/56.

⁵⁰³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/404-405.

⁵⁰⁴ İbn Manzûr *Lisânu’l-‘Arab*, 8/175.

⁵⁰⁵ Kazvîni, *İzâh*, 2/399; Teftâzânî, *Muhtasar*, 435; Aydınî, *Hevâdî*, 274.

⁵⁰⁶ Halil İbrahim Kaçar, “Teşrî‘”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/569-570.

üzerinde oynayarak dinleyiciye hem estetik bir zevk vermektedir hem de anlamın zenginleşmesine katkı sağlamaktadır.

Teşrî' sanatı, klasik Arap belâgatında özellikle bedî' ilmi altında değerlendirilmiştir. İbnü'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'* adlı eserinde bu sanatı tanımlayarak örnekler vermektedir.⁵⁰⁷ Kudâme b. Ca'fer, Nakdû's-şî'r'de beyit içi yapı düzenine vurgu yapmaktadır. Teşrî'in şiirdeki armoniyi artırdığını belirtmektedir. Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*'da teşrî'i lafzî sanatlar içinde değerlendirmekte ve onun secî, müvâzene ve mukabele gibi sanatlarla ilişkisini açıklamaktadır.⁵⁰⁸

Kazvîni, *el-İzâh* ve *Telhîs*'te teşrî'in beyitte lafzî uyumu artıran ve ahenkli okunuşu destekleyen bir unsur olduğunu ifade etmektedir.⁵⁰⁹ Bu sanatta amaç, kelimeler veya ibareler arasındaki uyumu korurken, farklı okuma durakları oluşturup farklı anlam katmanları üretmektir. Teşrî' sanatı, Arap şiirinde olduğu kadar Kur'ân'da da etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Bu sanat, ses estetiği ile anlam derinliği arasında bir denge kurmaktadır. Kur'ân'dan teşrî' sanatına örnekler şöyledir:

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ وَخَلَقَ الْجَانَّ مِنْ مَّارِجٍ مِنْ نَّارٍ

“İnsanı pişmiş çamur gibi bir balçıktan yarattı. Cinleri de yalın bir ateşten yarattı.”⁵¹⁰

Bu iki ayette geçen نَّارٍ ve الْفَخَّارِ kelimeleri, teşrî' sanatının güzel bir örneğidir. Ayetler, farklı varlıkların yaratılışını anlatırken, hem anlam hem de ses bakımından uyumlu bir yapı oluşturmaktadır. İki ayetin sonunda gelen kelimeler, birbirine kafiyeli olup aynı zamanda ayetlerin anlattığı yaratılış hikayesine de uygunluk göstermektedir.⁵¹¹ Her iki varlık da “yaratılış” teması etrafında ele alınmakta ve kelimelerin fonetik yapısı bu anlatıya estetik bir katkı sağlamaktadır.

وَالشَّمْسُ وَضُحَاهَا وَالْقَمَرُ إِذَا تَلَّاهَا

“Andolsun güneşe ve onun ışığına, ve onu izlediğinde aya.”⁵¹²

Bu ayetlerdeki ضُحَاهَا ve تَلَّاهَا kelimeleri arasında da teşrî' sanatı görülmektedir. Her iki ayet de kafiye bakımından uyumludur ve güneşin doğuşu ile ayın yükselmesi gibi iki büyük kozmik olayı anlatırken, anlamı zenginleştirmektedir. Bu sanatta, farklı doğal olayların birbirini takip etmesi vurgulanmış ve kelimelerin ses benzerliği ile bu olaylar arasında bir bağ kurulmaktadır.⁵¹³

وَاللَّيْلُ إِذَا يَغْشَى. وَالنَّهَارُ إِذَا تَجَلَّى

⁵⁰⁷ İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 152.

⁵⁰⁸ Halil İbrahim Kaçar, “Teşrî'”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/569-570.

⁵⁰⁹ Kazvîni, *İzâh*, 2/399.

⁵¹⁰ Rahmân Suresi, 55/14-15.

⁵¹¹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/445.

⁵¹² Şems Suresi, 91/1-2.

⁵¹³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/758.

“Andolsun geceye ki, bürüdüğü zaman, ve andolsun gündüze ki, açıldığı zaman.”⁵¹⁴

Bu ayetlerde geçen يغشى ve تجلى kelimeleri arasında da teşrî' sanatı uygulanmaktadır. Gece ve gündüzün birbirini takip eden iki zıt kavram olmasına rağmen, kafiye ve vezin bakımından uyumlu bir yapı sergilemektedirler.⁵¹⁵ Bu ayetler, evrendeki dengeyi ve düzeni anlatırken, kelimelerin ses yapısı da bu düzeni simgelemektedir.

وَالضُّحَىٰ وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ.

“Kuşluk vaktine andolsun, ve sükûnete erdiği zaman geceye andolsun.”⁵¹⁶

ضحى ve سجي kelimeleri arasındaki kafiye uyumu teşrî' sanatına bir örnektir.⁵¹⁷ Ayetler, zaman dilimlerinin etkisini ifade ederken, hem ritmik hem de anlam bakımından bir bütünlük oluşturarak dinleyiciyi etkilemektedir.

وَالْفَجْرِ. وَلَيَالٍ عَشْرٍ

“Andolsun tan yeri ağarırken, ve on geceye.”⁵¹⁸

Bu ayetlerde de فجر ve عشر kelimeleri arasında bir kafiye uyumu vardır.⁵¹⁹ Teşrî' sanatı, burada zaman dilimlerine yapılan vurgu ile pekiştirilmiştir. Kısa ve vurucu cümleler, farklı zaman dilimlerinin önemini vurgularken ses yapısı anlamı desteklemektedir.

Teşrî' sanatı, Arap edebiyatının önemli lafzî sanatlarından biri olarak, kelimeler arasındaki ses uyumunu kullanarak anlamı derinleştirir ve metni daha estetik hale getirir. Kur'ân'da sıkça kullanılan bu sanat, Allah'ın yaratma gücünü ve kozmik dengeyi anlatan ayetlerde özellikle dikkat çekmektedir.

3.39. Mümâsele

Sözlükte “benzerlik, benzeşme, andırmak” anlamına gelen mümâsele kelimesi,⁵²⁰ Arap dili ve belâgatinde, kelimelerin kafiye yönünden olmasa da özellikle vezin yönünden birbiriyle uyum sağlamasıyla oluşan lafzî bedî' sanatıdır.⁵²¹ Bu sanatta iki cümle ya da ibare, kelime anlamları bakımından değil, daha çok ses uyumu açısından birbirine benzemektedir.⁵²² Bu benzerlik, lafzî düzeyde kurulan ahenk ile metnin anlamını pekiştirme işlevi görmektedir.

⁵¹⁴ Leyl Suresi, 92/1-2.

⁵¹⁵ Sabûnî, *Safvetü'l-tefâsir*, 3/540-541.

⁵¹⁶ Duhâ Suresi, 93/1-2.

⁵¹⁷ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 3/273.

⁵¹⁸ Fecr Suresi, 89/1-2.

⁵¹⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/746.

⁵²⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/226.

⁵²¹ Tefâtânî, *el-Muhtasar*, 433; *el-Kazvînî*, *el-İzâh*, 2/398.

⁵²² Aydınî, *el-Hevâdî*, 273.

İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu 'l-bedî* adlı eserinde mümâseleyi teşbih ve temsile yakın şekilde tanımlamaktadır.⁵²³ Kazvîni, *Îzâh* adlı eserinde mümâseleyle yapılan benzetmelerin anlam zenginliğine nasıl hizmet ettiğini ayrıntılı biçimde işlemektedir.⁵²⁴ Teftâzânî, *Muhtasar* adlı eserinde mümâseleyi, özellikle sözün güzelliğini artıran yöntemlerden biri olarak anlatmaktadır.⁵²⁵ Bu kaynaklarda mümâsele, doğrudan bir teşbih değil, benzerlik zemininde kurulan edebî kıyas olarak tanımlanmaktadır.

Mümâsele sanatı, anlatıma ritmik bir ahenk ve ses estetiği katmak için kullanılmaktadır. Bu sanatın özellikle Kur'ân'da çok çarpıcı örnekleri mevcuttur. Kur'ân'daki ayetler, hem anlam derinliği hem de ses yapısıyla bu sanata en güzel örnekleri teşkil etmektedir:

يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ

“O gün yer sarsıntısı büyük bir sarsıntı ile sarsılacak.”⁵²⁶

Aynı kökten gelen الرَّاجِفَةُ ve تَرْجُفُ kelimeleri ile ses estetiği yakalanmakta olup mümâsele sanatı ortaya çıkmaktadır.

فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ.

“Kendilerine hatırlatılanı unuttuklarında, her şeyin kapılarını onlara açtık.”⁵²⁷

Bu ayette فَتَحْنَا (açtık) ve نَسُوا (unuttular) kelimeleri, ses uyumu bakımından birbiriyle uyuşur ve mümâsele sanatını oluşturmaktadır.⁵²⁸

يَوْمَ تُمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا

“O gün gök, şiddetle sarsılacaktır.”⁵²⁹

Burada تُمُورُ (sarsılacak) ve مَوْرًا (şiddetle sarsılma) kelimeleri, vezin yönünden uyum göstermektedir.⁵³⁰ Bu da mümâsele sanatının bir örneğidir.

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا

“Yeryüzü şiddetli sarsıntıyla sarsıldığında.”⁵³¹

زُلْزِلَتِ (sarsıldığında) ve زِلْزَالَ (sarsıntı) kelimeleri, aynı vezin ve ses uyumuna sahip olup mümâsele sanatını oluşturmaktadır.⁵³²

الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ

“O çarpıcı felaket! Nedir o çarpıcı felaket?”⁵³³

Burada الْقَارِعَةُ (felaket) kelimesi, tekrar edilerek ses ve vezin uyumu sağlanmış, böylece mümâsele sanatı kullanılmıştır.⁵³⁴

⁵²³ İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu 'l-bedî*, 166.

⁵²⁴ Kazvîni, *el-Îzâh*, 2/398.

⁵²⁵ Teftâzânî, *Muhtasar*, 434.

⁵²⁶ Nâziât Suresi, 79/6.

⁵²⁷ En'âm Suresi, 6/44.

⁵²⁸ Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/23.

⁵²⁹ Tûr Suresi, 52/9.

⁵³⁰ Sabûnî, *Safvetü 'l-tefâsir*, 3/245-246.

⁵³¹ Zilzâl Suresi, 99/1.

⁵³² Ferrâ, *Me'âni 'l-Kur'ân*, 3/283.

⁵³³ Kâria Suresi, 101/1-2.

وَالَّذِينَ يُحَاجُّونَ فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا اسْتُجِيبَ لَهُ.

“Kendilerine cevap verildikten sonra Allah hakkında tartışanlar...”⁵³⁵

يُحَاجُّونَ (tartışanlar) ve “اسْتُجِيبَ” (cevap verildi) kelimeleri, ses yapısı açısından uyuşmaktadır.⁵³⁶

وَلَا تَمْنُنْ تَسْتَكْبِرُ.

“Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma.”⁵³⁷

تَمْنُنْ (başkasına minnet ettirme) ve تَسْتَكْبِرُ (çok sayma) kelimeleri ses açısından bir uyum göstermektedir.⁵³⁸

Bu ayetlerde, kelimelerin vezin yönünden birbirine uyumu ve ahenkli yapıları mümâsele sanatının bir örneği olarak öne çıkmaktadır. Kur’ân’da bu tür sanatlar, anlamın yanında lafızlarda da güzellik ve estetik kazandırmaktadır.

3.40. Müvâzene

Kelime anlamı itibariyle “denge kurmak” ya da “eşitlemek” anlamına gelmektedir.⁵³⁹ Terim olarak, müvâzene, cümlede veya şiirde kullanılan kelimelerin ve anlamların ahenkli bir biçimde dengeli bir şekilde sıralanması, her iki tarafta yer alan lafızların ses, vezin ve yapı açısından bir denge oluşturması anlamına gelmektedir.⁵⁴⁰ Bu sanatta kelimelerin anlam ve ses yönünden birbiriyle uyumlu ve dengeli olması büyük önem taşımaktadır.⁵⁴¹

Müvâzene, birbiriyle karşılaştırılan iki ifade, cümle ya da ibare arasındaki dengeyi sağlamaktadır. Bu denge ses, anlam, vezin veya yapı açısından kurulabilmektedir.⁵⁴² Sözün akışında denge ve ahenk sağlanarak anlatımın güzelliği arttırılmaktadır. Câhiliye dönemi şairleri, kasîde türünde vezin, kafiye ve nazma büyük önem verdikleri için müvâzene sanatının doğal örneklerini sergilemişlerdir. Ancak bu, bilinçli bir sanatsal tercihten ziyade şiirin doğasına ait bir yapıydı. Özellikle: İmru’u’l-Kays b. Hucr (ö. 540 dolayları), Lebîd b. Rabî’a (ö. 40 veya 41/660 veya 661), Zühreir b. Ebî Sülmâ (ö.609 dolayları) gibi şairlerde bu simetrik yapılar, beyitlerdeki dengeyle ortaya çıkmaktadır. Müvâzene, bedî’ ilmi içinde ele alınan bir sanattır. Genellikle mukabele, musâdaf, seci’, teşrî’ gibi sanatlarla birlikte değerlendirilir.⁵⁴³

⁵³⁴ Sabûnî, *Safvetü’l-‘tefâsir*, 3/568.

⁵³⁵ Şûra Suresi, 42/16.

⁵³⁶ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/216.

⁵³⁷ Müddessir Suresi, 74/6.

⁵³⁸ Sabûnî, *Safvetü’l-‘tefâsir*, 3/450.

⁵³⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/483.

⁵⁴⁰ Kazvînî, *Îzâh*, 2/398; et-Teftâzânî, *Muhtasar*, 433; Aydınî, *Hevâdî*, 272; Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, 341.

⁵⁴¹ Suyûtî, *el-İtkân*, 2/224-225.

⁵⁴² Bolelli, *Belâgat Arap Edebiyatı*, 341.

⁵⁴³ Dayf, *el-Fen ve mezâhibuhû fi’ş-‘ri’l-‘Arabî*, 13-15.

İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî*'de muvâzeneye doğrudan değinmez ancak ona zemin hazırlayan karşılıklı yapıların önemini vurgulamaktadır.⁵⁴⁴ Kudâme b. Ca'fer (ö.337/948), *Nakdû's-şi'r* adlı eserinde mısralar arası yapı ve anlam denkliğinin şiirdeki kıymetini işlemektedir.⁵⁴⁵ Suyûti *İtkân*'da lafzî ve mânevî muvâzeneyi açıkça bir sanat olarak ele almaktadır.⁵⁴⁶ Kazvînî, *el-İzâh*'ta bu sanatı örneklendirerek sözdeki estetik ahengin muvâzene ile nasıl sağlandığını izah etmektedir.⁵⁴⁷

Muvâzene sanatında hem anlatımın ritmik yönü ön plana çıkmaktadır hem de söylenen şeylerin anlamı derinlik kazanmaktadır. Kur'an'dan muvâzene sanatına örnekler şöyledir:

وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا

“Nefse ve onu şekillendirene andolsun! Sonra ona kötülüğü ve takvayı ilham etti.”⁵⁴⁸

Bu ayetlerde, “فُجُورَهَا” (kötülük) ve “تَقْوَاهَا” (sakınma) kelimeleri arasında muvâzene vardır. Anlam olarak karşıt olmalarına rağmen, hem lafız hem de anlam bakımından birbirine denge oluşturmaktadır.⁵⁴⁹ Ayetler nefisle ilgili bu iki zıt özelliği dengeli bir biçimde sunarak anlamı derinleştirmektedir.

وَالَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ.

“Bütün çiftleri yaratan ve sizin binip yararlandığınız gemileri ve hayvanları var eden O'dur.”⁵⁵⁰

Ayetteki “gemiler” الْفُلْكِ ve “hayvanlar” الْأَنْعَامِ arasında bir muvâzene vardır. Her iki unsur da insanın binebileceği ve yararlanabileceği varlıklar olarak denge içinde verilmektedir.⁵⁵¹ Anlam bakımından birbirini tamamlayan bu iki varlık, dengeli bir anlatımla sunulmaktadır.

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

“Ey huzura ermiş nefis! Rabbinle rıza içinde ve O'na rıza gösterecek şekilde dön! İbadet edenlerim arasına katıl! Cennetime gir!”⁵⁵²

Ayetlerdeki “رَاضِيَةً” ve “مَّرْضِيَّةً” ifadeleri, hem anlam hem de ses yönünden bir denge oluşturmaktadır.⁵⁵³ Bu denge, kulun Allah'a razı olma durumuyla Allah'ın kulundan razı olmasını mükemmel bir uyum içinde sunmaktadır. Bu yapı, muvâzene sanatının güzel bir örneğidir.

إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ.

⁵⁴⁴ İbn Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî*, 124.

⁵⁴⁵ Kudâme bin Ca'fer, *Nakdû's-şi'r*, (İstanbul: el-Cevaib Yayınevi, 1302), 1. Baskı, 62-67.

⁵⁴⁶ Suyûti, *İtkân*, 2/224-225.

⁵⁴⁷ Kazvînî, *İzâh*, 2/398

⁵⁴⁸ Şems Suresi, 91/7-8.

⁵⁴⁹ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/758-759.

⁵⁵⁰ Zuhuruf Suresi, 43/12.

⁵⁵¹ Sabûnî, *Safvetü't-tefâsir*, 3/141.

⁵⁵² Fecr Suresi, 89/27-30.

⁵⁵³ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/752.

“Şüphesiz Allah, bir kavmin durumunu, onlar kendi içlerindeki değiştirmedikçe değiştirmez.”⁵⁵⁴

Bu ayette iki taraflı bir denge kurulmaktadır.⁵⁵⁵ Allah’ın bir kavmi değiştirmesi, onların kendilerini değiştirmelerine bağlıdır. Burada sebep-sonuç ilişkisi içinde dengeli bir yapı kurulmaktadır.

لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا.

“Allah, hiç kimseye gücünün yettiğinden fazlasını yüklemeyiz.”⁵⁵⁶

Ayette “يُكَلِّفُ” fiili ile “وُسْعَهَا” kavramları arasında denge vardır.⁵⁵⁷ Allah’ın insana verdiği yükümlülük, insanın gücüne göre dengeli bir şekilde sunulmaktadır. Bu, müvâzene sanatının anlam üzerinden nasıl sağlandığına güzel bir örnektir.

Müvâzene sanatı, Arap edebiyatında ve Kur’ân’da sıkça kullanılan estetik bir unsurdur. Bu sanat, anlam ve ses uyumunu dengeli bir biçimde sunarak ifadeye güç ve güzellik katmaktadır. Kur’ân’daki müvâzene örnekleri, hem vezin hem de anlam yönünden ayetlerin derinliğini arttırmaktadır.

⁵⁵⁴ Râ’d Suresi, 13/11.

⁵⁵⁵ Ferrâ, *Me’âni’l-Kur’ân*, 2/60.

⁵⁵⁶ Bakara Suresi, 2/286.

⁵⁵⁷ Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/332.

4. SONUÇ

Dilbilimsel açıdan, lafzî bedî' sanatları; lafzın ses ve mânâ yönünden zenginliğini ortaya koyan mühim unsurlar arasında yer almaktadır. Bu sanatların inşasında ve iletişimdeki fonksiyonlarının anlaşılmasında, ilmü'l-esvât, ilmü's-sarf, semantik, lafız ve belâgat ilimlerinin önemli bir yeri vardır. Özellikle Kur'ân'da yer alan lafzî bedî' sanatları, dilin estetik yönünü zirveye taşıyan ve mânânın etkili bir biçimde intikalini sağlayan kudretli araçlardır. Bu sanatlar, Arapça'nın derin lugavî yapısını yansıttığı gibi, lafız ile mânâ arasındaki rabıtayı da ortaya çıkarmaktadır.

Lafzî bedî' sanatları, Kur'ân-ı Kerîm'in yalnızca muhteva bakımından değil, nazm ve üslûp itibarıyla da eşsiz bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu sanatlar, lafzî yapının sağlam kurulmasına katkı sunarken, ilahî hitâbın derinliğini ve tesirini de artırmaktadır. Kur'ân, bu sanatları kullanmak suretiyle hem mânâ hem de lafzî zerâfet bakımından benzersiz bir kelâm olma özelliğini ortaya koymaktadır.

Tarihin seyri içerisinde, lafzî bedî' sanatları, Arap edebiyatında derin tesirler icra etmiş, belâgat ilmi içerisinde mühim bir yer edinmiştir. Klasik Arap şiirinden Kur'ân'a kadar uzanan kaynaklarla beslenen bu sanatlar, özellikle hitabetin kuvvetini artırmak için kullanılmıştır. Reddu'l-acûz ale's-sadr ve tıbâk gibi sanatlar, lafzî zerâfetin yanı sıra mânânın vurgulanmasına ve metnin tesirinin artmasına yardımcı olmaktadır.

Arap belâgati, klasik metinlerden istifade ederek, özellikle tazmîn gibi sanatlarla kuvvet kazanmaktadır. Bu sanat, metinlerarası bağlar kurarak hem kültürel hem de tarihî derinlik kazandırmaktadır. Şair ve edîbler, iktibâs yoluyla Kur'ân ve hadislerden istifade ederek, eserlerine siyak ve sibak noktasında zenginlik kazandırmaktadır. Böylece okuyucu, metindeki edebî göndermeleri daha derin şekilde idrak edebilmektedir.

Lafzî bedî' sanatları, edebî metinlerde yalnızca lafzî değil, hâl ve seyir gibi duygusal yönleri de pekiştirmektedir. Özellikle cinâs ve seci' sanatları, metinlerdeki duygusal atmosferi belirginleştirerek okuyucunun duygusal tepkilerini harekete geçirmektedir. Bu yönüyle, bedî' sanatları yalnızca kelâmın güzelliğine değil, tesir gücüne de hizmet etmektedir. Aynı zamanda bu sanatlar, edîblerin i'câz-ı beyânî çerçevesinde sınırları zorlamalarına imkân tanımaktadır. Araştırmada, lafzî bedî' sanatlarının Arap edebiyatının canlı ve dinamik yapısına hizmet ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada, Arap dili ve belâgati alanında önemli bir konuma sahip olan; lafzî bedî' sanatları ele alınmıştır. Bu sanatların her biri, Kur'ân âyetlerine hem mânâ derinliği hem de üslûp zarafeti kazandırmakta, nazmî yapıyı güçlendirmektedir. Telmîh, kültürel hafızayı canlı tutarken; hüsnü'l-ibtidâ' ve tahallus, metnin yapısal bütünlüğünü sağlamaktadır. Hal ve tahyîr, duygusal ve fikrî etkileri kuvvetlendirirken; iktibâs, sadece alıntı anlamında sınırlı kalmayarak, aynı zamanda lafız ve mânâya da ziyadelik katmaktadır.

Bu sanatların Kur'ân'daki kullanımlarının tespiti, yalnızca estetik zevki geliştirmemekte, aynı zamanda metnin tefsîrî derinliğini kavramaya da yardımcı olmaktadır. Çalışma, bu sanatların tefsîr ilmi içerisinde nasıl işlevselleştiğini ortaya koymakta ve belâgat ilmiyle meşgul olan araştırmacılar için dikkatle incelenmesi gereken unsurlar olduklarını göstermektedir.

Neticede görülmektedir ki, lafzî bedî' sanatları, Kur'ân'ın i'câz yönünün delillerindendir. Bu sanatların, insan psikolojisine ve toplum yapısına etkisi yadsınamaz. Kur'ân'ın yalnız Araplara değil, tüm beşeriyete hitap eden evrensel bir hitap olması, bu sanatların bütün insanlığa mesaj taşıdığını ortaya koymaktadır. Kur'ân tefsirlerinde lafzî bedî' sanatlarının ayetlerin açıklanmasında dikkate alınmasının gerekliliği bu çalışmayla vurgulanmıştır. Bu sanatların Kur'ân'ın lugavî ve estetik yapısındaki işlevi, araştırma neticesinde açıkça ortaya konulmuştur.

KAYNAKLAR

- Abdullah İbnu'l-Mu'tez. *Kitâbu 'l-bedî'*. 4 Cilt. nşr. Ignatius Kratchkovsky. Londra: y.y. 1935.
- Abdurrahman Hasan Habenneke Meydânî. *Belâgatü 'l-'arabiyye, ususuhâ ve 'ulûmuhâ ve fûnûnuhâ*. Beyrut: Dârü'l-kalem, 1996.
- Abdülazîz 'Atîk. *İlmü 'l-me'ânî*. Beyrut: Dârü'n-nehdati'l-'arabiyye. 1985.
- Abdülazîz Nebevî. *Dirâsât fî 'l-edebi 'l-câhili*. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2007.
- Ahmed Matlûb. *Mu'cemu 'l-mustalahâtî 'l-belâgiyye ve tatavvurihâ*. Beyrut: Mektebetü Lübnân en-nâşirûn, 1996.
- Ahmed Mustafa Merâğî. *'Ulûmu 'l-belâga*. Beyrut: y.y., 1984.
- Ali Cârîm, Mustafa Emîn. *Belâgatu 'l-vâziha*. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1984.
- Ali b. Muhammed b. Ali Zeyn Şerîf Cürcânî. *"Ta'rîfât"*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye. t.y.
- Akkâvî, İn'âm Fevval. *Mu'cemu 'l-mufasssal fî 'ulûmi 'l-belâga*. Beyrut: y.y., 1996.
- Arslan, Ahmet Turan. "Ebû Hilâl el-Askerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. 3/489-490.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. 6 Cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1989.
- Aydın, Abdülkerim. "Çağdaş Tefsir ve Problemlerine Dair Bir Değerlendirme". *Universal Journal of Theology* 9/1, (2024), 152-185.
- Ayvazoğlu, Beşir. "İlmü'l-Cemâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/146-148. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bedruddîn Muhammed b. Abdillâh Zerkeşî. *el-Burhân fî 'ulûmi 'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-ma'rife, ts.
- Bekrî Şeyh Emin. *el-Belâgatü 'l-'Arabiyye fî sevbiha 'l-cedîd İlmü 'l-me'ânî*. Beyrut: 2004.
- Bilgegil, M. Kaya. *Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belâgat)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- Birişik, Abdülhamit. "İbn Atıyye Endelüsî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/417-422. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

- Birişik, Abdülhamit. “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/290-294. İstanbul:TDV Yayınları, 2011.
- Benli, Mehmet Sami. “Miftâhu’l-‘ulûm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/20-21. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bolelli, Nusrettin. *Belâgat Arap Edebiyatı (Beyân-Me’ânî-Bedî’)*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015. 9. Basım.
- Boyalık, M. Taha. “Keşşâf Şerh-Haşiye Geleneğinde Tefsir İlminin Mâhiyeti Tartışması”, *Nazariyat İslam Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/1(2017), 91-118.
- Bulut, Ali. *Bedî’ İlmi*. İstanbul:İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2016. 1. Basım.
- Bulut, Ali. “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/2 (2008), 77-88.
- Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, ‘Abdusselâm M. Hârûn, Dâru’l-fıkr, 1996.
- Câmî, Abdurrahman. “Cinâs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 8/12-14. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Carlo, Nallino. *Tarihu’l-edebi’l-‘Arabi*. Kahire: 1954.
- Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman Hatîb Kazvînî. *Îzâh fî ‘ulûmi’l-belâga*. Kâhire: y.y., t.y. 1-2.
- Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim İbn Manzûr. *Lisânu’l-‘Arab*. Beyrut: Dâru’l-fıkr, 1990.
- Cebeci, Lütfullah. “Mefâtihu’l-gayb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/348-350. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Cerrahoğlu İsmail. “Kur’ân-ı Kerim Nasıl Bir Kitaptır, Nasıl Anladılar, Nasıl Anlıyoruz, Nasıl Anlamalıyız?”. *Diyanet Dergisi* 27/4 (1991), 34-36.
- Cerrahoğlu İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: 1971.
- Ceviz, Nurettin. Demirayak, Kenan. Yamak, Nevzat H. *Yedi Askı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilü’l-i‘câz*. Nşr. Reşîd Rızâ. Beyrut: Dâru’l-ma‘rife, ts.
- Cürcânî. Abdülkâhir. *Esrârü’l-belâga*, nşr. Reşîd Rızâ. Beyrut: Dâru’l-mâ‘rife, ts.
- Cündî, Enver. *el-Fushâ lugâtu’l-Kur’ân*. Beyrut: Mektebetü’l-medrese, 1987.
- Çokyürür, Mehmet Zahid. “Bir Söz Estetiği Olarak Kur’an’ın Son Sözleri: Hüsnü’l-Hâtime Sanatı Açısından Bir İnceleme”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 67/67 (2024), 102-25.

- Dayf, Şevki. *el-Fennü ve mezâhibuhû fi 'ş-şî'ri'l-'Arabî*. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 12. Basım.
- Dayf, Şevki. “*Târîhu'l-edebi'l 'Arabî*”. Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1. Basım, 38-55.
- Demirbilek, Mehmet. *Arap Dilinde Meseller İstişhâd*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Demirci, Muhsin. “el-Burhân fî 'ulûmî'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/434. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dereli, Muhammet Vehbi. “İbn Reşîk el-Kayrevânî ve Belâgat İlmine Etkisi”, *Bilimnâme Düşünce Platformu* 34/2 (2017), 287-316.
- Durmuş, İsmail. “Hüsnü'l-intihâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/346-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “İbnu'l-Mu'tez”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/143-147. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Durmuş, İsmail. “Kazvînî, Hatîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Durmuş, İsmail. “Secî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/275-276. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Sekkâkî, Ebu Ya'kûb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/332-334. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Durmuş, İsmail. “Tehallus”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/317-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ebü'l Hasen Esedâbâdî Kâdî Abdülcebbar. *el-Mugnî fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-'adl* (Î'câzü'l-Kur'ân). nşr. Emîn Hûlî. Beyrut: Dâru'l-kutub.
- Ebu'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris ez-Zekeriyyâ İbn Fâris. *Mu'cemu'l-mekâyis fî'l-luga*. thk. Şihâbeddin Ebu Amr. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1998.
- Ebü Hilâl Askerî. *Kitâbü's-sinâ'ateyn*. nşr. Muhammed Bicâvî-Ebü'l-Fazl İbrâhim. Kâhire: Matba'atu 'Îsa Halebî, 1971.
- Ebu'l-Meâlî Celâluddîn Hatîb Muhammed b. Abdirrahmân b. Ahmed Kazvînî *Telhîsu'l-miftâh*. Nşr. Nevzat H. Yanık-Mustafa Kılıçlı-M.Sadi Çöğenli. İstanbul: Huzur Yayınları, t.s.
- Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer, *Esâsu'l-belâga*. Beyrut: Dârus'Sadr, 1965.
- Ebü Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb Câhiz el-Kinânî. *Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Dervîş Cuveydî. Beyrut: Mektebetü'l-'asriyye, 2003.

- Ebü Yâkûb Yûsuf b. Ebî Bekr Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*. Beyrut: el-Mektebetu'l-'ilmiyyetu'l-cedîde, ts.
- Ferrâ, Ebu Zekerîya Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah b. Manzûr el-Dailâmi . *Me'âni'l-Kur'ân*. nşr. Ahmed Yusuf el-Necâtî, Muhammed Ali el-Neccâr, Abdulfettâh İsmâîl es-Sâ'lebî. Mısır: Dâru'l-Mısır, t.y., 1. Basım.
- Elmalî, Hüseyin. “Kitâbü's-sınâ'ateyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 26/114-115. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Elmalî, Hüseyin. “Tehzîbü'l-luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/330-331. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Eroğlu, Yakup. Kur'ân-ı Kerim'in Arap Diline Etki ve Katkıları. *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 7 (2020), 183.
- Eyyub b. Musa el-Hüseynî Ebu'l Bekâ. *el-Külliyât*. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1993).
- Fahûrî, Hannâ. *el-Câmî' fî târîhi'l-edebi'l-'arabî*. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1986.
- Furat, Ahmet Subhi. *Arap Edebiyatı Târîhi*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1996.
- Görgün, Hilal. “Seyyid Kutub”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/64-68. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Gürkan, Menderes. “Zerkeşî, Bedreddîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah. “Bedî'”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992
- Hacımuftüoğlu, Nasrullah. “Abdülkâhir Cürcânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Hannâ el-Fâhûrî. *el-Mûcez fî'l-edebi'l-'arabî ve târîhih*. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1991.
- Hatîb Muhammed b. Abdurrahman Kazvînî. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. Muhammed Abdülmü'min Hafâcî. Beyrut: 1980.
- Hoca, Hayrettin. “Fazlu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve eseruhû fî hıfzî'l-lugati'l-'arabiyye ve isrâihâ”. Pencap Üniversitesi, *Mecelletü'l-kısmi'l-'arabî*. 19/23. Pencap: 2012.
- İbn Hicce Hamevî, Takiyyuddîn Ebu Bekr Ali b. Abdullah. *Hizânetu'l-edeb ve gâyetü'l-ereb*. Beyrut: Dâru ve mektebetu'l-hilâl, 1987. 2/478.
- İbn Kuteybe. *eş-Şi'r ve ş-su'arâ*. Nşr. Ahmed Muhammed Şakir. Kâhire: Dâru'l-me'ârif, 1966.

- İbnu'l-Mu'tez, *Kitâbu'l-bedî'*, 76; Abdülmelik b. Kureyb Asma'î, *Kitâbu fuhûleti 'ş-şu'arâ*, nşr. Charles C. Torrey. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1971.
- İbn Manzûr. *Lisânü'l-'arab*. Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim b. Ali b. Ahmed. 1-17. Beyrut: y.y., t.y.
- İrfan Matracî. *el-Câmi' li fûnûni-lugati'l-'arabiyye ve'l-'arûz*. Beyrut: y.y., 1987.
- İşler, Emrullah. "Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/173-174. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kaçar, Halil İbrahim. "Teşrî'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/569-570. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Kara, İbrahim. "Arap Belâgatında İktibâs Sanatı". *Artuklu Akademi* 8/1 (2021), 77-98. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1601286>
- Kara, Ömer. "el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020. 31/503-504.
- Kara, Ömer. "Râgıb el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2007. 34/401-403.
- Karlıağa, H. Bekir. "Fî zilâli'l-Kur'ân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/50-51. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kaya, Mahmut. "Hitâbet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18/160-163. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kaynak, Çiğdem Can. "Kur'ân-ı Kerim Çerçevesinde Eğitim, Eğitimci ve Eğitilen". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24/2 (2020), 705-725.
- Kavak Fadime. *Kur'ân'da Edebî Tasvir*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Kazvîni. *Telhîsu'l-miftâh*. Sâdi Çöğenli- Mustafa Kılıç- Nevzat H. Yanık. İstanbul: S. Bilici Kitabevi, 2001.
- Kılıç, Hulusi. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/384-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Hulusi. "Delâilü'l-i'câz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 9/114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Kılıç, Hulusi. "Esrârü'l-belâga". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/435. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kılıç, Hulusi. "İbn Manzûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/171-172. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

- Kılıç, Hulusi. “Lisânu’l-‘arab”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/195-196. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kılıç, Hulusi. “Sarf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Kılıçarslan, Mehmet. *İlâhî Kelâmın Müstesna Grameri*. Ankara: İlahiyat Yayınevi, 2023.
- Kıyıcı, Selahattin. “Ezherî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/65. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Koçak, İnci. “Ahfeş Evsat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Koçyiğit, Hikmet. “Modern Tefsir Hareketinin Niteliği”. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 17/1 (2013). 233-260.
- Korkmaz, Ferhat. “Metinlerarası İlişkilerin Klasik Retorikteki Kökeni Üzerine Bir Araştırma”, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*. Gelenek ve Postmodernizm Özel Sayısı 3 (2017), 71-88.
- Kudâme bin Ca’fer. *Nakdü’ş-Şi’r*. İstanbul: el-Cevaib Yayınevi, 1302. 1. Baskı
- Kutluer, İlhan. “İlmü’n-nefs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/148-151. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Mecdüddîn Muhammed b. Yâkub Fîruzâbâdî. *el-Kâmûsü’l-muhît*. Beyrut: Mektebetü Tahkîkû’t-Türâs fî Müesseseti er-Risâle, 1987.
- Muhammed ‘Abdullah Dırâz. “en-Nakdu’l-edebî li meşrû’i tertîbî’l-Kur’ânî’l-Kerîm Hasebe Nuzûlih”. *Mecelletu’l ezher*. Ezher: Ezher Matbaâsı, 1950. 22/789.
- Muhammed b. Ahmed b. El-Ezherî el-Harevî Ebû Mansûr. *Tehzîbü’l-luga*. nşr. Muhammed ‘Avz Mer’âb. Beyrut: Dâru İhyâit’turâsil’arabiyyi, 2001.
- Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî. *Mefâtihu’l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâit’turâsil’arabî, 1420.
- Muhammed Şedid. *Menhecu’l-kıssa fî’l-Kur’ân*. Suudi Arabistan: y.y., 1984.
- Muhammed Vâdî‘ Raşîd el-Hasenî en-Nedvî. *Târîhu’l-edebî’l-‘arabî* Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 2002.
- Muhyiddîn Derviş, *İ’râbu’l-Kur’ânî’l-Kerîm ve beyânuhû*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İbni Kesîr, 1999.
- Özdoğan, M. Akif. “Arap Dilinde Muhâtabı İkna Etme Açısından Haberî Cümlede Tekîd Edatlarının Rolü”. *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/17 (2011), 30.

- Özdoğan, M. Akif. *Arap Dili ve Belâgatinde Lafız ve Anlam*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018. 1. Basım.
- Özdoğan, M. Akif. “Belâgatin Sistemize Edilmesinde es-Sekkâkî ve el-Kazvînî’nin Rolü”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 2/1 (2002), 97-106.
- Özek, Ali. “el’Keşşâf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/329-330. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Özervarlı, M. Sait. “Muhammed Abduh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 30/480-485. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özervarlı, M. Sait. “Reşîd Rızâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/14-18. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Öznurhan, Halim. *İslam Öncesi Araplarda Dil ve Edebiyat*. (Kur’ân’ın Arap Diline Tesiri). Ed.: Mustafa Çağrıncı. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019.
- Öztürk, Mustafa., Mertoğlu, M. Suat. “Zemahşerî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/235-238. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Râgıb İsfahânî. *el-Müfredât fî garîbi’l-Kur’ân*. nşr. Halîl ‘Aytânî. Beyrut: Dâru’l-ma’rife, 2005.
- Sabûnî, Seyyid. *Safvetü’l-tefâsir*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru’s-sabûnî, 1997.
- Sancak, Yusuf. *Arapça-Türkçe Bağlamında Dilde Değişmeler ve Gelişmeler*. Ankara: Fecr Yayınları, 2014.
- Sekkâkî, Ebû Yâkûb Yusuf b. Ebi Bekir Muhammed b. Ali. *Miftâhu’l-‘ulûm*. Naim Zenzur. 2. Baskı Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1407/1987.
- Seyyid Ahmed Haşimî. *Cevâhirü’l-belâga fî’l-me’ânî ve’l-beyân ve’l-bedî’*. Yusuf es-Sameylî. Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, 1999.
- Soysaldı, Mehmet. “Kur’ân-ı Kerim’de Müşâkele Sanatı”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 28/1 (2017), 1.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebi Bekir. *El-İtkân fî ‘ulûmi’l-Kur’ân*, Mustafa Dîb el-Büğâ. 1-2. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996.
- Şengül, İdris. “Kur’ân Üzerine”. *Anadolu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (1998), 241.
- Şerefüddîn Hüseyin b. Muhammed et-Tîbî. *et-Tibyân fî İlmi’l-me’ânî ve’l-bedî’ ve’l-beyân*. Hadî ‘Atiyye Matarü’l-Hilâlî. Beyrut: Mektebetü’n-nehdeti’l-‘arabiyye, 1987.
- Şeşen, Ramazan. “el-Beyân ve’t-tebyîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 6/31. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Şeşen, Ramazan. “Câhiz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/24-26. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Şeyh Emin Bekrî. *et-Ta'biru'l-fenniyyu fi'l Kur'an*. Beyrut: Dâru's-şuruk, 1980.
- Topaloğlu, Bekir. “el-Muğnî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/379-380. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Turgay, Nurettin. *Arap Dili Belâgatı ve Kur'an*. Diyarbakır: y.y., 1999.
- Turgay, Nurettin. Kur'an ve Arap Dili. *Diyanet İlmi Dergisi* 34/43 (1998), 77.
- Tüccar, Zülfikar. “Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/406-408. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Tülücü, Süleyman. Muallakât, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/308-310. Ankara: T.D.V. Yayınları, 2020.
- Türkmen, Sabri-Alhrdan, Abduljawad - Demirbilek, Mehmet. *Ebcad Miftâhü'l-edebi'l-arabî*. İstanbul: Kitap Dünyası Yayınları, 1. Basım, 2024.
- Ürün, Ahmet Kazım. “Modern Arap Edebiyatında Öne Çıkan Bazı Temalar”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 35 (2016), 131-144.
- Yalar, Mehmet. “Cahiliyenin Kavramsal ve Tarihsel Mahiyeti Işığında Şiirin Sosyal Arka Planı”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2006), 1.
- Yaltkaya, Şerafettin. *Muallakât*. İstanbul: M.E.B. Basımevi, 1989.
- Yazıcı, Hüseyin. “İbn Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/150-152. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Yavuz, Şevki. “Fahreddîn er-Râzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/89-95. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yavuz, Şevki. “İ'câzü'l-Kur'an”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/403-406. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yerinde, Adem. “Mecâzü'l-Kur'an”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/225-227. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Yıldırım, Mustafa. “Kur'an Sanatı ve Estetiği Üzerine”. *İstem Dergisi* 16 (2010), 162-163.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Arap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/321-324. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yıldız, Musa. “eş-Şi'r ve ş-şu'arâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/179-180. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Yurdagür, Metin. “Kâdî Abdülcebâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/111-113. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. El-Hârizmî. *Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Nşr. Abdüsselâm Şâhîn. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-‘ilmiyye, 2003.

